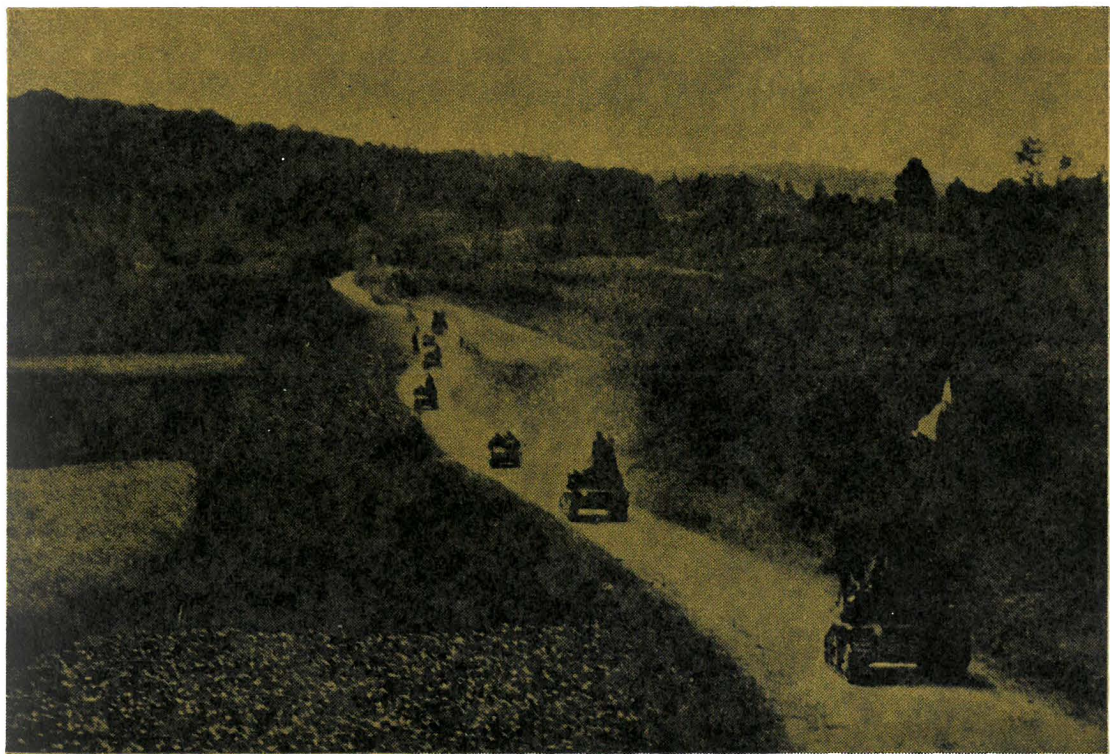

D 2643

BOREC

8-9 AUGUST-SEPTEMBER
1979

BOREC
YU ISSN
0006-7725

BOREC 8-9/1979 ★ XXXI

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik, dr. Miro Stiplovšek, nam. predsednika, France Sušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203; telefon: n. c. 320-477, interna 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Revija Borec izhaja ob finančni pomoči Kulturne skupnosti Slovenije

Vsebina

- 417 **Dr. Cene Logar:** Mednarodni okvir našega narodnoosvobodilnega boja
- 435 **Neznan pesnik:** Koračnica, pesem
- 436 **Neznan pesnik:** Vojakova tožba, pesem
- 436 **Neznan pesnik:** Dolomitska pesem
- 437 **Alfred Grobler-Mire:** Žene z Vidovskih hribov
- 451 **Franc Križnar:** Glasba v narodnoosvobodilnem boju (1941—1945)
- 461 **André Lacaze:** Smrtni obsodbi na Ljubelju
- 469 **Črtomir Šinkovec:** Adam Trovt, pesem
- 471 **Dr. Ervin Mejak:** Naša vojaška zmaga na Koroškem
- 473 **Lojze Krakar:** Sodobni Faust, pesem
- 474 **Lojze Krakar:** Spomenik padlim, pesem
- 474 **Benjamin Gracer:** Spomin, pesem
- 475 **Halldor Laxness:** Italijanski poraz v Reykjaviku
- 480 **Neznan pesnik:** Pričakovanje moža v vojni, pesem
- 481 **Emil Cesar:** Prezrti Umetniški klub in njegovo delovanje
- 493 **Janez Švajncer:** Sreča in strah
- 497 **Dr. Tone Zorn:** Glasilo Volksbunda für das Deutschtum im Ausland ...
- 502 **Iz »Šikinga«:** Nenehavana vojna, pesem
- 503 **Dr. Tone Zorn:** France Bevk o primorsko-istrski delegaciji v Parizu leta 1946
- 508 **Franci Lakovič:** Mati, mati, mamica, pesem

Književnost — ocene

- 509 **Slavko Rupel**
Leopold Suhodolčan: Trenutki in leta
- 510 **Slavko Rupel**
Jernej Primožič: Leta upanja in leta umiranja
- 511 **Savo Rutar**
Nežka Mlakar: Anči

Bibliografija

- 512 **V oceno smo prejeli**
- 512 **Franc Kralj:** Popravek

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45772, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celotna naročnina znaša 100 dinarjev, polletna 50 dinarjev. Za inozemstvo 140 dinarjev. Posamezna številka 10 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Dr. Cene Logar

Mednarodni okvir našega narodnoosvobodilnega boja

Narod je zgodovinsko nastala, stalna skupnost jezika, gospodarske povezanosti, ozemlja in duševnega ustroja, ki se izraža v posebnosti kulture. Če eden izmed teh znakov manjka, ne moremo govoriti o narodu. V pojem svobodnega naroda spada pravica, da si ustvari svojo lastno državo, torej tudi pravica do odcepitve. Zato danes vsi bojevniki za osvoboditev zatiranih narodov stoje pred alternativo: ali v fronto antiimperialističnih demokratičnih sil za osvoboditev svojega naroda ali z antidemokratičnimi silami proti svojemu lastnemu narodu. Tako so nacionalno osvobodilna gibanja nujno postala naraven zaveznik splošnih demokratičnih prizadevanj sodobnosti (str. 5—38). Zahteve, ki so jih postavljali pri nas v 16. stol. kmečki uporniki, pričajo, da so bili ti upori spočetka povečini spontane akcije z neposrednimi gospodarskimi zahtevami, ki največkrat niso segale preko okvirov fevdalne družbe, za novi družbeni red. Toda taka je bila le zunanja oblika te akcije, njena vsebina pa je globoko revolucionarna. Kmetje so hoteli oblast, svoje predstavništvo, torej *demokracijo*, svobodno trgovino, torej *odpravo fevdalnega razmerja*. V Gubčevi vstaji so te zahteve tudi jasno izrazili. V teh kmečkih puntih imamo torej prvi zarodek meščansko demokratične revolucije. Ljudstvo se je zavedalo, da bo potreben krvavi boj za te pravice, oborožen boj, upor, ki bo priboril zahteve, ki jih postavlja ljudstvo. Kralj Matjaž in Kraljevič Marko sta po zunanjosti običajna fevdalna viteza, toda po vsebini sta zaščitnika in pokrovitelja ljudstva. Mitični junaki in vitezi naših ljudskih pesmi so potemtakem revolucionarne figure, v katerih je izražen revolucionarni program našega kmečkega ljudstva.

Vztrajno se ponavljajoči kmečki upori so dokaz, da se je sem preselilo težišče revolucionarne energije slovenskega ljudstva. Ono je bilo v teh časih nosilec družbenega napredka na našem ozemlju, in četudi je bilo premagano, je ta boj vendarle rodil plodove. Slovenska misel je živela obe naslednji stoletji v globoko vklesanem spominu na burno stoletje skupnega boja zoper fevdalno gospodo, kajti nič ne more tesneje povezati ljudi med seboj kot skupen poraz in skupno upanje v končno zmago.

Lahko trdimo, da so reformacija in kmečki upori položili temelj slovenskemu narodu. V teh bojih je bila spočeta prva slabotna iskra zavesti slovenske skupnosti, ki je potem v 19. stol. tako burno prodrla na površje. Revolucionarni nastopi, tudi

če se končajo s porazom, so vselej dokaz žive sile naroda. Narod, ki molče trpi zatiranje, je obsojen na pogin. (Str. 39—63).

Ko Sperans potem analizira 1848. leto, pravi: Očitno je, da je bilo mogoče slovensko vprašanje rešiti samo na revolucionarni način, tj. v zvezi s celotnim meščansko demokratičnim revolucionarnim gibanjem v Avstriji, ki bi zlomil Metternichov sistem »svete alianse«. Zgodovina dokazuje, da so se vse bistvene spremembe v družbenih sistemih izvršile na revolucionarni način. Svobodo in združitev slovenskega naroda, ki bi predstavljala korak naprej v družbenem razvoju in udarec fevdalnemu sistemu, je bilo treba odkupiti s krvjo. Toda slovenski narod je dočakal marčno revolucijo 1848. leta notranje razdvojen in nedozorel. Tedaj ko bi bilo treba v revolucijo, so bile malomeščanske množice omahljive, omahljivi pa so bili tudi vsi *slovanski narodi*. Tedaj pa so Madžari na revolucionarni način prišli do svoje vlade in samostojnosti. Ker so imeli tedaj Hrvati in Slovenci po svoji socialni vsebini reakcionarno vodstvo, torej pravo nasprotje revoluciji, je jasno, da niso prišli do svobode in neodvisnosti. V boju proti revoluciji so postali Slovenci zavezniki in opora kontrarevolucije, konservativni voditelji *so izolirali slovensko narodno gibanje od osnovnih slovenskih množic*, in pokazalo se je: ali z ljudstvom v revolucijo ali brez ljudstva v reakcijo. Zato so tedaj po propadu revolucije dobili Slovenci za nagrado to, kar so dobili Madžari za kazen: restavracijo absolutizma, teror, narodno zatiranje: glavnega poraza tedaj torej niso doživeli revolucionarji, pač pa kontra-revolucionarji, namreč slovanski narodi in z njimi Slovenci. Udeležba pri pohodu reakcije proti revoluciji 1848. leta ena najtemnejših točk v naši zgodovini. Glavni sovražnih slovenskega naroda se tedaj torej ni nahajal na revolucionarnem Dunaju, marveč doma v fevdalni reakciji, v Bleiweisovem oportunizmu. *Vsak narod ima takšno vlado, kakršno zasluži in to velja tudi za slovensko politiko 1848. leta, za katero je kriv ves slovenski narod.*¹⁶ Ta politika je tedaj v našem narodu ubila to, kar je pri njem najvažnejše, tj. *njegovo pripravljenost za boj*. S tem se je odprla pot zloglasni slovenski hlapčevski politiki. Zato smo od 1848. leta dalje ostali »topovska hrana« reakcije. V boju za samostojnost so bili Slovenci neprestano pehani v naročje reakcije, v kateri so gledali svojega zaveznika, ker se je zdelo, da napredek nosi nov jarem. Prišli smo prepozno v zgodovinsko areno in skozi tisočletja nismo dohiteli drugih narodov. (Str. 98—136).

Šele v času velikih taborov je postalo slovensko narodno gibanje prvič v zgodovini stvar širokih množic. Za te tabore je dal iniciativo Levstik, da bi slovensko ljudstvo manifestiralo za revolucionarno geslo zedinjene Slovenije in s tem podčrtalo svojo pripravljenost za odločno borbo. Ker je po 1848. letu postal tudi nemški meščanski liberalizem reakcionaren in torej zatiralec narodnih gibanj zatiranih avstrijskih narodov, bi si poslej mogli Slovenci izbojevati svobodo le z bojem na dve fronti, proti veleposestniški reakciji in nemškemu liberalizmu, zaveznik pa bi jim bilo avstrijsko delavsko gibanje in demokratično stremljenje ljudskih množic vseh narodov Avstrije. Toda slovenski liberalizem je že popolnoma izgubil svojo progresivnost, se diskreditiral v slovenskih množicah in postal nesposoben, da bi vodil slovenski narodni boj. (Str. 137—172).

V drugi polovici 19. stoletja je stopil na pozorišče političnega dogajanja v Avstriji proletariat, ki je postavil v središče svojega prizadevanja to, česar nemško liberalno meščanstvo v boju za svojo hegemonijo proti zatiranim narodom in proletariatu nikoli ni utegnilo postaviti: *boj za demokracijo, boj za strmoglavljenje monarhistično-absolutistične reakcije*. Mladina radikalnejših malomeščanskih krogov je počasi spoznala, da buržoazni liberalizem ni več sposoben rešiti slovenskega narodnega vprašanja, zato se je približala proletariatu, da bi skupaj z njim doboje-

Jeseniški kovinarji leta 1938 na Stolu. S klobukom v sredini je pisatelj Tone Čufar

vala boj slovenskega naroda za osvoboditev in združitev. Tako smo dobili v okviru liberalnega tabora mladinska gibanja od mladoradikalov do prepородovcev. Med socialnimi demokrati pa se je pokazal najbolj revolucionarnega in najbolj širokogrudnega v nacionalnem vprašanju H. Tuma, ki je že pred prvo svetovno vojno stal na stališču, da je treba streti avstrijski absolutizem, reakcijo in fevdalizem ter Avstrijo spremeniti v demokratično federativno državo, kateri naj bi se pridružila še federacija balkanskih narodov.

Toda vse to ni bilo zadosti, kajti vse stranke so bile od časa prve svetovne vojne preveč pasivne, da bi mogle ob izidu vojne odločati o svoji usodi. Usoda slovenskega naroda se je kovala brez Slovencev in proti njihovi volji. Voditelji strank so našo narodno bodočnost vezali na obstoj reakcije, ki nima bodočnosti, kljub odporom, ki so jih nudili ljudje kot je I. Cankar, ki je jasno vezal usodo slovenskega naroda na usodo in vodstvo proletariata.

V prevratnih dneh 1918. leta se je pokazalo isto, kar se je pokazalo že 1848. leta: da socialno konservativen element ni sposoben rešiti demokratičnih socialnih nalog, s katerimi je neločljivo povezano tudi narodno vprašanje: manjkalo je resnično revolucionarne stranke, ki revolucijsko razpoloženje organizirano vodi, kar je nujni pogoj za sodobno socialno revolucijo. Leta 1918 so imperialistične sile razdelile naš narod med štiri države. Iz tega jasno vidimo, da je problem popolne osvoboditve, demokratizacije in združitve našega naroda odvisen od čim večjega *slabljenja imperIALIZMA*, torej predvsem *fašizma*, da te težnje torej iz slovenskega naroda delajo *naravnega zaveznika tistih sil, ki se bore proti imperIALIZMU, proti fašizmu in branijo bratstvo narodov, njih enakopravnost in samoodločbo vse do odcepitev*.

Politika slovenskih voditeljev je bila vedno ali nemška ali avstrijska ali italijanska ali madžarska ali jugoslovanska, nikdar pa *ne slovenska: vedno so se zanašali*

na zunanjepolitične dogodke, nikdar pa ne na našo lastno revolucionarno aktivnost. Iz tega je jasno, da je moral slovenski narod izbrati poslej svoje zaveznike v nasprotnem taboru, v taboru *progresivnih sil*, ki so hotele likvidirati imperialistični mir povojne Evrope, v borbenem proletariatu, ki ga je že I. Cankar imenoval »poklicnega vodnika in glasnika v boju za narodovo odražanje in vstajenje« (str. 173—224).

V imperializmu pa so se socialna nasprotja tako zaostрила, da je na svojih najslabših točkah moral izbrati politične ukrepe za svoj obstoj. To so opravljali revizionistični fašistični sistemi, ki morajo ravno zaradi svojih notranjih socialnih nasprotij voditi napadalno politiko nasproti drugim narodom, predvsem malim narodom. Tako je postal *fašizem središče mednarodne reakcije*, ki je bilo prej v Franciji in Angliji kot braniteljici versailleskega miru, ki pa sta poslej začeli igrati progresivno vlogo prav zaradi svoje ogroženosti po revizionističnem fašizmu. Toda ta njuna progresivnost je zelo omejena in relativna: francoski in angleški konservativci so se najbolj bali zloma fašističnega sistema v Nemčiji, zato so mu ves čas popuščali v njegovih agresijah, to pa proti volji najširših množic svojih narodov, ki sta bila še vedno opora miru in neodvisnosti malih narodov.

Tudi sedaj velja isto kot 1848. leta: narodi, ki so vezali svojo usodo na reakcijo, ker trenutno zmaguje, bodo prej ali slej doživeli polom. To vidimo najjasneje pri Slovakah.

Situacija tik pred drugo svetovno vojno je vse slovanske narode vrgla v isti tabor, ker jih ogroža isti sovražnik, imperializem, fašizem. Toda ideja slovanske vzajemnosti ima sedaj diametralno nasprotni karakter, kot ga je imela 1848. leta: sedaj je ona zaveznik v boju proti središču reakcije, fašizmu, tedaj pa je bila zaveznik reakcije. S tem se povezujemo s celo vrsto drugih malih narodov, ki se tudi bore za svojo svobodo proti imperializmu: poraz katerega koli člana v tej verigi pomeni poraz za celoten demokratični tabor in obratno. Torej ne moremo reševati svojega narodnega vprašanja izolirano, kajti uničili bi sami sebe. *Največ nepopravljive škode lahko prinese nekemu narodu samo iluzija, da bo dobil svojo svobodo kot dar za pomoč neki reakcionarni in protičloveški akciji.* Torej borba proti imperializmu, fašizmu, prijateljstvo z vsemi demokratičnimi silami na čelu s Sovjetsko zvezo. Uspešnost sodobne strategije in taktike našega narodnega boja odvisi od tega, ali bomo znali izkoristiti vsakega zaveznika, da bomo okrepili svoje pozicije in oslabil sovražnika.

Čim je morala Jugoslavija braniti svojo neodvisnost in mir, se je njena dotedanja vloga spremenila in postala je prepreka imperialističnim načrtom. Taka, demokratična Jugoslavija sedaj predstavlja, za Slovence v bratski zvezi s Hrvati in Srbi najvažnejšo oporo v boju za nacionalni obstanek. Seveda pa se je za ta obstanek treba *boriti, ne pa čakati*, da bodo svetovni dogodki sami vse to opravili. Torej stoji pred nami velika alternativa: *ali z reakcijo ali z napredkom* (str. 173—233).

Zavedati se moramo Dantonovih besed: Plat zvona ni znamenje za preplah, pač pa za napad na sovražnika. Pri tem se kot mali narod moramo zavedati, da imamo *po vsem svetu svoje zaveznike v naprednih in demokratičnih družbenih¹⁸ silah*, ki že po svoji *socialni* vlogi izključujejo narodno zatiranje: v delavstvu, kmetih in osnovnih plasteh tako imenovanih srednjih slojev sploh. V fašizmu, katerega bistvo je politika narodnega zatiranja, dobi narodna misel svojo smrt, a v širokem demokratičnem ljudskem gibanju svoje prerojenje. Tak blok je nastal v Franciji pod imenom *ljudske fronte*. To demokratično ljudsko gibanje, ki je danes v prvi vrsti zarodek sožitja osnovnih ljudskih plasti delavcev, kmetov in srednjih slojev sploh, predstavlja najbližjo bodočnost slehernega naroda. Boj narodov za neodvis-

nost in svoboden razvoj je uspešen le, če se nasloni na progresivne sile. Imperializem sam je razširil okvire narodnega vprašanja in lokaliziranih narodnoosvobodilnih bojev matičnih dežel v splošno vprašanje boja proti imperializmu, proti kateremu se bore tudi kolonialni narodi. Imperializem pa je tudi sam pomnožil sile, ki so mu grobarji, proletariat, delavsko gibanje. *Zlom imperializma, ki je nujen, torej pomeni tudi rešitev narodnega vprašanja.*

Narodno vprašanje kot delno vprašanje matičnih dežel se je torej spojilo s kolonialnim vprašanjem v splošno vprašanje boja proti sistemu imperialističnega zatiranja narodov. Bratstvo zatiranih in drugih narodov je danes skupna platforma proti sistemu narodnega zatiranja, jutri pa bo izhodišče za sodelovanje vseh narodov pri graditvi vsečloveške kulture in večnega miru med narodi. Borba za svobodo narodov obsega v sebi borbo za samoodločbo vključno do odcepitve. Seveda pa odcepitev pomeni le pravico, ne pa dolžnosti, narod lahko stopi v enakopravno zvezo z drugim narodom v skupni državi, lahko pa se tudi odcepi. Narod je suveren in vsi narodi so enakopravni.

Politika narodnega zatiranja je pri imperializmu dosegla svoj višek v fašizmu, izvira pa iz najglobljih korenin imperializma. Zato je jasno, kje morajo ogroženi narodi iskati svojega zaveznika: *v borbi za demokracijo nasploh*. Enakopraven in svoboden je le tisti narod, ki je enakopraven in svoboden ne le glede jezika, pač pa tudi na gospodarskem področju. Doslej nas je v narodnem boju večinoma vodila zaostalost namesto napredek. Kje je izhod iz te reakcionarne zagate slovenskega naroda, je jasno povedal že I. Cankar: »Na tebi, na tvojih plečih, na plečih delavca-proletarca, leži bodočnost slovenskega naroda, naroda proletarca«. Torej bodočnost slovenskega naroda je odvisna od povezanosti njegovega boja na strani naprednih in demokratičnih sil doma in po svetu. Narodno gibanje v današnjem času more biti edino demokratično *občeljudsko gibanje* na čelu z delavstvom, ki je dedič vseh pozitivnih tradicij slovenskega naroda, njegove kulture in vsega njegovega duhovnega bogastva. S svojim bojem za napredek in demokracijo dviguje delavstvo svoj lastni narod, ono ga vodi k vsestranskemu razvoju in na ta način postaja glavna gibalna sila njegovega napredka. Obenem s tem mora znati braniti interese svojih demokratičnih zaveznikov, kmetov in srednjih slojev, ki predstavljajo glavno armado demokratičnega narodnega gibanja. *Zedinjenje in popolna osvoboditev je torej geslo slovenskega naroda*. To pa je možno edino z *borbo*, edino tako da strnemo vse progresivne sile za borbo za svobodo, proti imperializmu, proti fašizmu.

V tej borbi se razvija iskrena *internacionalistična* miselnost, ki ne predstavlja negacije narodne samobitnosti, pač pa njeno najdoslednejšo obrambo. Šele na tej osnovi bo potem mogoč razvoj *vsečloveške kulture*, ki bo pri vseh narodih tvorila *internacionalistično humanistično* jedro po obliki nacionalnih kultur (str. 234—255).

To so glavne misli Speransa, pisane še v veliki meri v ezopovskem jeziku, pač zaradi razmer, v katerih je izšel. Če dešifriramo¹⁹ še ta jezik, če npr. vemo, da misli s pojmom dosledne demokracije ljudsko oblast in socializem itd., tedaj se nam odkrije vsa veličina tega dela. Na osnovi natančnih marksističnih analiz prelomnih in osrednjih dogodkov skozi vso zgodovino našega naroda je prikazal, kje in zakaj smo v preteklosti grešili v svoji zgodovini, da smo prišli v tako nezaviden položaj. Iz tega potem izvaja zaključke, kakšno strategijo in taktiko moramo voditi v situaciji neposredne ogroženosti po najhujši obliki imperializma, po fašizmu, in podaja perspektive naše bodoče politične dejavnosti in odločnosti nasploh. Sperans poudarja in dokaže predvsem:

1. Mi nismo osamljeni pred nepremagljivim sovražnikom, pred fašizmom, pač pa imamo svoje zaveznike v vseh progresivnih in demokratičnih silah sveta, ki jih

tudi duši ali ogroža imperializem, posebno fašizem. Te sile so pod vodstvom tistega, ki je po svojem *socialnem* položaju najdoslednejši borec proti imperializmu, pod vodstvom *proletariata* in njegove *partije*, ki je iz *rok buržoazije* prevzel *zgodovinsko nalogo borbe za socialni napredek, sedaj za socializem*.

2. Narodno vprašanje je torej *razredno* vprašanje, torej povezano neposredno z *razredno borbo v narodnem in v mednarodnem okviru*.

3. V svoji zgodovini v reševanju svojega narodnega vprašanja nismo svojega narodnega vprašanja skoraj nikdar reševali tako širokopotezno in revolucionarno, kot bi bilo treba, pač pa smo se namesto na *progresivne in revolucionarne sile* skoraj vselej vezali na *reakcionarne sile*, zato tudi vselej *propadli*.

4. Zato danes stojimo pred alternativo: ali v fronto *antiimperialističnih demokratskih sil na čelu s proletariatom in Sovjetsko zvezo* ali z antidemokratskimi silami proti lastnemu narodu.

5. V preteklosti naše narodno gibanje skoraj nikdar ni bilo povezano z *osnovnimi ljudskimi množicami*, edino povezava z njimi pa je porok za zmago.

6. Slovenci smo v preteklosti večinoma propadali tudi predvsem zato, ker smo se zanašali na *zunanje dogodke, ne pa na svojo lastno revolucionarno aktivnost*.

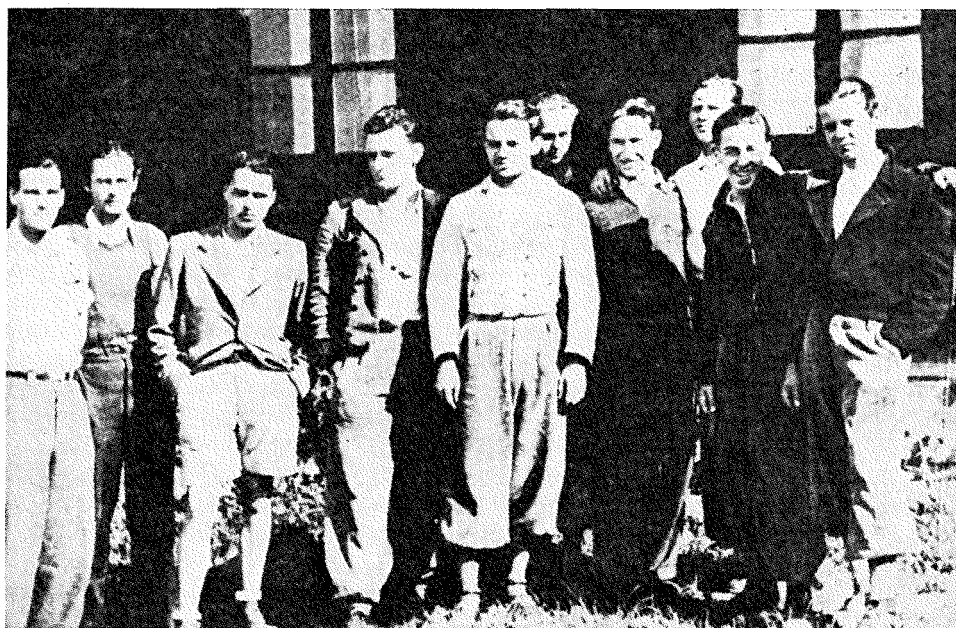
7. Iz tega sledi nujnost, da *doma mobiliziramo vse demokratske, progresivne sile za boj proti najnevarnejši obliki reakcije in imperializma, proti fašizmu*, in z zmago nad njim bodo tudi v našem narodu zmagale *dosledno demokratske, revolucionarne sile*; to pa pomeni začetek realizacije njihovih *socialnih teženj*, začetek *izgradnje socializma*, ki je možen *edino pod vodstvom proletariata in njegove partije*, v začetku *kot diktatura proletariata*. — V teh točkah je že obsežena strategija in začetek poznejše Osvobodilne fronte.

Iz vsega tega vidimo, da je Sperans daleč presegel vse tedanje ozke politične in ideološke razmere pri nas v vsakem oziru. To je delo, kakršnega pri nas ni bilo niti pred njim niti za njim. To delo pomeni konec slovenske politične in ideološke ozkogrudnosti, tako v nacionalnem kot sploh v socialno političnem vprašanju.

Tako vladajoči klerikalci kot jeenesarski nacionalisti so bili ob razsulu Jugoslavije zaprepaščeni, niso vedeli ne kod ne kam, čeprav so že pred tem sodelovali s fašizmom. Najprej so poslušali Angleže: »Čakajte!«, nato so se udinjali Italijanom in Nemcem v borbi proti progresivnim silam, partizanom, in to brez rezerve. Tudi to po nalogu iz Londona. Nihče izmed njih ni vedel za perspektivo slovenskega naroda.

Stališča, ki so podana v Speransu, so plod ne le teoretičnega, pač pa še bolj dolgotrajnega političnega partijskega dela, ki je sledilo iz družbene situacije jugoslovanske družbe predvsem takoj po zmagi fašizma v Nemčiji, zaradi katerega je nastal alarm po vseh evropskih komunističnih partijah ter njih akcije za skupno nacionalno obrambo vseh progresivnih sil vseh po fašizmu ogroženih narodov. To je isti avtor podal že v svojem referatu na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo septembra 1934. Podajamo le nekaj glavnih misli iz tega referata, in videli bomo, da so osnovne misli Speransa obsežene že v tem referatu:

Članstvo stranke je v glavnem razumelo sindikalno politiko vodstva, ni pa razumelo kmečke in nacionalne politike. Pokrajinska organizacija KPJ v Sloveniji si glede nacionalnega vprašanja še ni na jasnem. — Stalin je dejal, da si revolucionarni proletariati mora poiskati kmeta kot zaveznika, ker je sicer ves njegov trud zaman. Boj za osvojitve kmečkih množic je torej pogoj za zmago proletariata, pogoj za uspeh proletarske revolucije, za vzpostavitev sovjetske oblasti. Malomarnost, ki so jo slovenski komunisti pokazali v tem pogledu, se nam v Stalinovi perspektivi kaže kot sabotaža revolucionarnega dela. Iz vseh teh razlogov moramo posvetiti politiki

Visokošolci na narodnoobrambnem taboru na Ojstrici nad Dravogradom poleti 1940

do kmetov in nacionalnega vprašanja dobršen del konference. Kmečko vprašanje je ravno tisto, ki je leta in leta rušilo enotnost KPJ.

Vsem zavestnim ali podzavestnim likvidatorjem v stranki (ki stoje na stališču: bodisi da se internacionalistične delavske stranke ne tiče nacionalno vprašanje, bodisi da se nacionalno vprašanje ne da rešiti v kapitalistični državi, bodisi da smo Slovenci premajhen narod, da bi mimo in proti versajski Jugoslaviji reševali svoje nacionalno vprašanje) moramo povedati, da vodi proletariat boj proti vsem zaprekam in oviram, ki jih postavlja buržoazija v borbi za oblast, da bo proletariat v zrelem revolucionarnem času znal revolucionarno zrušiti tudi intervencije, kakor bo znal zrušiti notranjega kapitalističnega nasprotnika. Prav isto velja glede revolucionarne borbe za nacionalno osvoboditev in združitev slovenskega naroda. — Niti naša domača buržoazija nima interesa na resnični rešitvi nacionalnega vprašanja, a kaj šele velesrbska. Osvoboditev in združitev slovenskega naroda ni možna na drug način kakor edinole z revolucionarnim bojem.

Nacionalno vprašanje je po svoji vsebini meščanskodemokratskega značaja, ostanek nedovršene meščanskodemokratske revolucije. Vsaka buržoazija je po eni strani težila k nacionalni osvoboditvi, po drugi strani pa k imperialističnemu zasujenju. In prav ob vprašanju nacionalne osvoboditve lahko delavski razred mobilizira malomeščanske, kmečke in druge sloje za revolucionarni boj proti istemu sovražniku, proti kateremu se sam bori v imenu svojih razrednih interesov, tj. proti oblasti buržoazije, da reši v tem boju z njihovo pomočjo nerešeno vprašanje meščanskodemokratske revolucije in ustvari tako pogoje za preraščanje revolucionarnega boja v proletarsko revolucijo. — Nerešena vprašanja meščanskodemokratske revolucije (nacionalno in agrarno vprašanje, monarhija, cerkev) dajejo torej naši proletarski revoluciji na njeni prvi etapi meščanski značaj, čeprav je odločujoča in glavna sila proletariat. Nacionalno vprašanje, ki je sicer po svojih značilnostih

vprašanje meščanskodemokratske revolucije, postane sestavni del boja proletariata, kajti buržoazija ga noče in ne more rešiti, proletariat pa je v današnjih razmerah zgodovinskega razvoja prisiljen, da ne rešuje samo socialistična, marveč tudi meščanskodemokratična vprašanja. V tako vzajemno povezanem osvobodilnem boju zatiranih narodov z občim bojem proletariata za proletarsko revolucijo postane nacionalno vprašanje sestavni del proletarske revolucije. Borba proletariata bo tako dobila veliko širšo množično bazo, položaj buržoazije oz. vojaško-fašistične diktature pa se bo občutno poslabšal. V tem smislu je Jugoslavija eden najbolj krhkih členov v današnji imperialistični stavbi. Nacionalno vprašanje najjače izpodjeda versajsko Jugoslavijo, najbolj pretresa korenine velesrbske diktature. Še več, je osrednje vprašanje v boju proti velesrbski diktaturi, in to vprašanje mora proletariat rešiti v svojo korist. — Postaviti parolo za »čisto« socialistično revolucijo v Jugoslaviji ni le nesmiselno in nemogoče, ni le skok prek zgodovinsko nujnih etap v razvoju, marveč tudi odbijanje vseh tistih revolucionarnih sil, ki bi mogle služiti delavskemu razredu kot zavezniki v prvi etapi revolucije in bi pojačale pozicije revolucionarnega proletariata ter pospešile proces preraščanja proletarske revolucije v socialistično: »Zbrati pod svojim vodstvom kmečko ljudstvo in ostale plasti revnih in srednjih slojev, povesti jih v revolucionarni boj in jih v poteku tega boja osvoboditi od vpliva buržoazije — to je osnovna naloga proletariata do nacionalnoosvobodilnega gibanja«. (Stalin)

Glavni borec v nacionalnih bojih v preteklosti je bil kmet. Ko se je buržoazija borila proti fevdalizmu, je tudi kmet videl v tem boju odrešitev. Toda voditelj te borbe je bila buržoazija, ki je seveda vedno gledala na svoje koristi. V drugem kapitalističnem razdobju, v razdobju imperializma, pa buržoazija nima več interesa reševati nacionalno vprašanje na revolucionaren način, ker se boji proletariata, dalje ker se je finančni kapital naselil v vseh fevdalnih ostankih, dalje ker se je finančni kapital zatiranega naroda spojil z interesi buržoazije vladajočega naroda itd.

S kmetom pa je popolnoma drugače: njegov odpor proti državi, ki ga zatira, se je še poostril. Tako kmet postane ena glavnih in najaktivnejših sil v nacionalni borbi: k temu ga silijo predvsem beda, lakota, politična brezpravnost, kulturno zatiranje in raznarodovanje in nerešeno agrarno vprašanje. V teh faktorjih so obseženi poglobitvi viri narodnoosvobodilnega boja v današnjem času. Na tej podlagi se bori kmet proti izkoriščevalskemu državnemu aparatu, proti velesrbski diktaturi. To je eden bistvenih elementov vsebine nacionalnega vprašanja, ki daje tudi kmečkemu boju narodnoosvobodilni značaj.

Toda to narodnoosvobodilno gibanje lahko uspe le, če uspe proletariatu prevzeti v tem boju vodstvo. Od nacionalnega zatiranja seveda ne trpi le kmet, ampak so prizadeti tudi delavstvo, malomeščanski in celo buržoazni sloji. Delavskemu razredu do take vodilne vloge ni le zaradi lastnih nacionalnih interesov, ampak tudi zaradi svojih razrednih interesov in revolucionarnih ciljev, kajti njegova zgodovinska naloga je, da izvede meščanskodemokratične revolucije do kraja, da bi lahko tako ustvaril pogoje za razvoj socializma.

Meščanskodemokratske plasti, ki se bore v narodnoosvobodilni fronti proti zatiralski velesrbski buržoaziji, po veliki večini še niso zrele, da bi se borile za socialistično revolucijo in socializem. Toda nočejo se prepustiti zatiranju. Zato so pomembni vsakdanji boji teh slojev za svoje nacionalne, gospodarske in kulturne interese: Takoj ob prevratu 1918. leta je bil naš mali in srednji človek oropan za svoje prihranke, ker je moral menjati 1 krono za 4 din; slovensko delovno ljudstvo mora plačevati srbske vojne dolgove, s katerimi ni imelo nobene zveze; velesrbska

buržoazija kanalizira vse dohodke Slovenije v beograjske banke in si s tem denarjem razvija svojo industrijo; Slovenci plačujejo veliko večje davke kakor Srbi; veletrbska buržoazija izkorišča slovenskega kmeta vsestransko in sistematično, iz kulturno precej visoko stoječe dežele je nastala balkanska drajna. Kot povsod v kapitalističnih deželah je tudi naš kmet izkoriščan v gospodarstvu po monopolu kapitala na dva načina: z monopolnim znižanjem poljedeljskih pridelkov in z monopolnim zvišanjem industrijskih izdelkov. Položaj slovenskega kmeta je tako strašen in obupen, da ga vse to nujno revolucionira in tira v enotno fronto z delavskim razredom. Razmere so torej take, da lahko postane komunistična stranka kmalu tudi voditeljica slovenskega kmečkega ljudstva v boju zoper izkoriščevalski razred vseh narodnosti, predvsem pa proti veletrbski buržoaziji: edino od nas, od aktivnosti komunistov odvisi, kdaj bo proletariat v Sloveniji zajel večino kmečkih množic in postal voditelj nacionalne revolucionarne borbe. Danes ni razreda in stranke razen prave proletarske komunistične stranke, ki bi mogla postaviti iskreno parolo revolucionarne borbe za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda. — To so stališča Speransa že leta 1934, ki kažejo bistvo nacionalnega vprašanja in njega rešitev.

Le jugoslovanski komunisti so pričakali poraz Jugoslavije pripravljeni, s točnim odgovorom na *nacionalno vprašanje*: *ta odgovor je bil povezan z odgovorom na socialno vprašanje*, ki je bil že del *socialne revolucije in socializma, diktature proletariata*. Tako se je izkazalo, da so bili komunisti *edini dediči v vodstvu slovenskega naroda*: in v osvetlitvi vsega tega je pri Slovencih odigral absolutno glavno vlogo Sperans. K njegovim ideološkim osvetlitvam ni bilo niti treba niti mogoče ničesar več dodati niti pred vojno niti med njo: *to je celotna ideologija naše narodnoosvobodilne borbe tik pred drugo svetovno vojno in narodnoosvobodilne borbe med vojno. V njej je obsežena celotna strategija in taktika naše narodnoosvobodilne borbe*. Ko je delo izšlo nam je posvetilo kot sonce v temo, naše naloge in naše perspektive pred vojno in med njo so nam postale popolnoma jasne in sigurne, naša bodočnost nam je postala zopet svetla. Tako nam je to delo svetilo in dajalo perspektive ves čas naše narodnoosvobodilne borbe, budilo v globinah našega naroda neizčrpne progresivne sile za borbo proti fašizmu in za *dosledno svobodo*, tj. za *socializem*. To delo nas je na mah povezalo z vso našo zgodovino, ki smo jo nosili v sebi, z vsemi progresivnimi silami preteklosti in sedanjosti, čutili smo se eno s svojim narodom, z njim smo bili pripravljeni umirati, vsakršne žrtve so izgubile vso svojo težo.

To delo je ideološko v največji meri omogočilo, da je naša narodnoosvobodilna borba dobila *vseljudski značaj*, da je torej orožje prišlo v roke *ljudstva*, da se je *ljudstvo zgrnilo okoli proletariata in njegove partije kot nespornega hegemonu, vojnega in političnega*, da se je torej *realizirala direktiva Kominterne*. Zahodni imperialisti so po svojih agentih ves čas osvobodilne vojne skrbeli, da se osvobodilna vojna ne bi spremenila v ljudsko osvobodilno vojno, da torej orožje ne bi prišlo v roke organiziranih širokih množic ljudstva z njegovimi demokratičnimi zahtevami, ljudstva, ki bi ga vodil proletariat z njegovo komunistično partijo. To se jim je posrečilo npr. na Norveškem, deloma tudi v Franciji, Grčiji in drugod na Zahodu. Ni pa se jim posrečilo v Jugoslaviji kljub vsem naporom intelligent servicea pri Mihailoviću in drugod. Ta tajna fronta se bje še danes na vseh področjih vse do filozofije v veliko bolj rafiniranih oblikah. Razlika je le v tem, da je sedaj ne vodi več angleška reakcija, pač pa ameriška, ki je prevzela vlogo svetovnega žandarja, centra reakcije.

V teh Speransovih ugotovitvah je torej obsežena ideja celotne borbe komunistične partije Slovenije, že več let pred okupacijo so obsežene ideje in naloge ter

perspektive Osvobodilne fronte, ki je nastala na osnovi te predvojne aktivnosti KPS takoj po zlomu Jugoslavije, je obsežena v osnovi vsa ideološka platforma narodno-osvobodilne borbe našega naroda, vsa strategija in taktika te borbe, ki jo je med vojno isti avtor le še konkretiziral skladno z razvojem te revolucionarne osvobodilne vojne. Nihče pri nas k tem analizam ni ničesar pridal niti ni bilo treba pridati, ker je bilo v njih obseženo vse osnovno za našo politično in vojaško aktivnost. To je celotna ideologija za vso našo politično dejavnost narodnoosvobodilne vojne, ki je bila *revolucionarna borba z revolucionarnimi rezultati*, ki so obseženi v *oblasti delovnega ljudstva pod vodstvom proletariata in njegove partije*.

Z zmago nad zunanjim fašističnim sovražnikom, okupatorjem, smo zmagali tudi nad domačo reakcijo, reakcijo smo potolkli na narodnoosvobodilnih pozicijah. Oblast je prešla iz rok buržoazne reakcije v roke proletariata kot voditelja vseh delovnih množic. *Ljudska oblast*, ki je s tem nastala ob koncu vojne in že med njo, je *ena izmed oblik diktature proletariata*.

Tako je bil pri nas dosledno izveden program vseh ljudskih front, ki so nastale pred vojno na iniciativo *Kominterne in njenega VII. kongresa*, ki je posplošil izkušnje ljudske fronte v Franciji. Zaradi objektivne situacije celo rojstna dežela ljudske fronte, Francija, med vojno ni mogla voditi borbe tako, kot je hotela in bi morala, da bi namreč bila na čelu s proletariatom in KPF nesporni voditelj narodnoosvobodilne borbe v Franciji, pač pa je morala delovati ob De Gaullovem buržoaznem odporu in po vojni buržoaziji tudi predati vojsko in oblast, torej večino rezultatov svoje borbe. V tej narodnoosvobodilni borbi je torej šlo za *razredno oblast*: kateri razred bo prevzel oblast, kateri razred bo poslej vodil ljudske množice, šlo je za vprašanje *socialistične revolucije in diktature proletariata*.

Socialistična revolucija namreč ne pomeni prevzema oblasti s strani nekih nedoločenih »ljudskih sil« — tako je razlagal revolucijo Frtavčku Gustl Kurenčkovi Nežki — pač pa s strani točno določenega *razreda*, proletariata, ki postane s tem voditelj na politični oblasti vseh delovnih in dosledno demokratičnih množic, odstrani eksploatatorske družbene odnose ter začne ustvarjati novo brezrazredno družbo. Prehodno dobo od kapitalizma h komunizmu imenuje Marx diktaturo proletariata. Edino pod vodstvom proletariata se morejo realizirati demokratične zahteve najširših množic delovnih ljudi, se torej more začeti z odstranjevanjem eksploatatorskih odnosov v družbi.

Zato je že aprilsko posvetovanje KPJ 1941. leta v Zagrebu dalo Komunistični partiji Slovenije nalogo, da zbere in organizira ves slovenski narod v vseh okupiranih področjih, tudi tistih, ki so bila okupirana že po prvi svetovni vojni, ter ga povede v borbo proti fašističnemu okupatorju. Pri tem morajo biti slovenski komunisti tista spona, ki bo povezovala borbo slovenskega naroda z borbo ostalih jugoslovanskih narodov za njihovo *nacionalno in socialno osvoboditev*. V tej direktivi je torej jasno vidna že takoj spočetka *socialnorevolucionarna vsebina narodnoosvobodilne borbe*. Osnova tej analizi je bila točna analiza, ki je bila podana že na VII. kongresu Kominterne in ki jo je odlično osvetlil na primeru slovenskega naroda že Sperans: *da more voditi dosledno borbo proti imperializmu in njega najbrutalnejši obliki, fašizmu, le proletariats s svojo partijo, na čelu vseh delovnih in demokratičnih množic*. Ko je bila 27. aprila 1941 ustanovljena Osvobodilna fronta kot nadaljevanje ZDLS v novi politični situaciji, je torej bila le realizacija naloge aprilskega posvetovanja KPJ, ta naloga pa je bila le realizacija in konkretizacija direktiv VII. kongresa Kominterne. Tako se je KPS posrečilo, da je trdno zbrala okoli sebe vse slovenske demokratične in progresivne sile, krščanske socialiste, progresivni del Sokolov in slovenske inteligence, pozneje pa še celo vrsto drugih

Prvi veliki boj slovenskega delavstva

Ob petdeseti obletnici

Julij 1889 — Julij 1939

I.

Ljubljana 1939

Izdaje in odgovarja France Leskovec, Ljubljana, Ciglarjeva 41
Matintilec „Tiskarna Slatnar“ d. o. o. z., Kamnik

Cena 2 din

Brošura Dušana Kermavnerja »Prvi veliki boj slovenskega delavstva«, ki je izšla julija 1939 ob proslavi 50-letnice prve velike stavke v trboveljskih revirjih

grup in progresivnih delov strank, med njimi Društvo kmečkih fantov in deklet, Delavsko enotnost, v kateri so bile združene slovenske sindikalne organizacije vključno socialiste, v njej je torej bila vzpostavljena enotnost delavskega razreda Slovenije.

Veliko in težko je bilo delo KPS na zbiranju dosledno demokratičnih množic za borbo proti fašizmu že pred vojno, še veliko težje pa je bilo voditi to borbo za časa vojne. Težave in komplikacije so bile izredno velike prav zaradi svetovnega karaktera, vsebine in obsega te borbe, katere del smo bili mi. Mi smo bili mali, a toliko vrednejši del progresivne strani te fronte, ki je imela le dve strani.

Vsa leta med prvo in drugo svetovno vojno si je zahodna svetovna reakcija prizadevala z intervencijo zadušiti Sovjetsko zvezo: kot poslednjo obliko te intervencije, je upala, se ji bo posrečilo obrniti in zmanevrirati Hitlerja proti Sovjetski zvezi, prvi zemlji socializma in glavni materialni sili borbe proti imperializmu in za socializem po vsem svetu. V tej Hitlerjevi vojni naj bi zahodna reakcija ubila dve muhi naenkrat: oslabila naj bi nemški fašistični imperializem tako, da zahodnim imperialistom ne bi bil več nevaren, socializem v Sovjetski zvezi pa naj bi bil uničen. To je upala izvesti zahodna imperialistična reakcija kljub temu, da je točno poznala načrte nemškega fašizma: zaslužnjenje vsega sveta s strani nemškega fašizma. Za to nalogo proti Sovjetski zvezi je bilo seveda treba nemški fašizem ekonomsko okrepiti: edino tako so nam razumljive vse koncesije in omahovanja imperialistične reakcije za časa okupacij prvih ozemelj in držav s strani Hitlerja. Toda ko je ta postal na ta način ekonomsko in vojaško močan, se je zaradi spretne politike Sovjetske zveze obrnil namesto proti njej — proti zahodnim imperialistom samim. To pa je pozneje nujno privedlo do velikega zavezništva med tistimi silami, ki so bile enako ogrožene po Hitlerju in nemškim ter italijanskim fašizmom, med zahodnimi imperialisti in med Sovjetsko zvezo.

Prav to veliko zaveznitvo pa je izredno kompliciralo osvobodilno borbo po vseh okupiranih deželah, pa tudi pri nas. Povsod je šlo za to, kdo bo vodil to borbo: *buržoazija pod vodstvom zahodnih imperialistov ali pa proletariat pod vodstvom svojih partij, ki so združene v Kominterni, in Sovjetske zveze*. V mnogih deželah se je buržoaziji posrečilo, da je nesporno vodila to borbo: zato je bila ta osvobodilna borba v teh deželah le vojaška pomoč zahodnim imperialistom. Prav zato je mogla obstajati le v izvajanju točno določenih sabotažnih akcij proti okupatorju, ki so imele pomen za zahodne imperialiste, nikakor pa ni smelo dobiti v roke orožja pod vodstvom proletariata in njegove partije organizirano ljudstvo. Tako borbo vidimo na Norveškem pa tudi drugod.

Bile pa so dežele, kjer je bilo demokratično gibanje delovnega ljudstva pod vodstvom proletariata in KP že pred vojno tako močno, da ga med okupacijo kljub moči buržoazije in velikemu vplivu zahodnih imperialistov ni bilo mogoče likvidirati popolnoma, pač pa le deloma. Tako imamo v Franciji, ki je zibelka revolucionarne ljudske fronte, istočasno dve odporniški gibanji, ki sta se med borbo medsebojno v glavnem tolerirali, a je bilo zaradi notranje in zunanje situacije osvobodilno gibanje pod vodstvom proletariata ob svoje glavne rezultate in težnje, v svoji zemlji po vojni ni prevzelo oblasti in sprovedlo socialno revolucionarnega programa.

Tudi v Jugoslaviji sta se pojavili obe odporniški gibanji, toda zaradi socialne krize v naši zemlji in zaradi organiziranosti KPJ se pobegli buržoazni vladi ni posrečilo, da bi s svojo mihailovičevščino postala voditelj narodnoosvobodilne borbe, ki bi seveda v najboljšem primeru izgledala ravno tako kot na Norveškem. Pač pa se je ljudstvo zaradi svojih predvojnih izkušenj vedno bolj obračalo k proletariatu in njegovi KPJ, ki je bila edina vsedržavna partija pod okupacijo in je nosila baklo dosledne borbe za socialne pravice in težnje delovnega ljudstva vseh jugoslovanskih narodov. To je KPJ dokazala že pred vojno. Naloga »odpora«¹ proti okupatorju, ki naj bi ga vodila naša buržoazna reakcija v vseh svojih oblikah, v obliki mihailovičevščine, belogardizma in domobranstva, je bila predvsem v tem, da se v tej borbi delovno ljudstvo pod vodstvom KP ne bi organiziralo in oborožilo kot samostojna sila. Ker pa je delovno ljudstvo pod vodstvom KP storilo prav to, je bila naša reakcija prisiljena ne le prikrito dušiti in ovirati odpor proti okupatorju, pač pa je stopila v najkrajšem času direktno v okupatorjevo službo v borbi proti NOB. V začetku prikrito, kmalu pa se je posrečilo KPJ razkrinkati pred najširšimi delovnimi množicami to njeno vlogo, in tako je bila prisiljena v odkrito kolaboracijo. Ravno vse to dogajanje je zahtevalo izredno komplicirano strategijo in taktiko s strani naše NOB. In to bi hotel tukaj nekoliko osvetliti.

Strateški plan boja proti fašizmu in za osvoboditev smo že podali, ko smo podali analizo fašizma in direktive VII. kongresa Kominterne 1935. leta. Tu smo videli, da je že pripadlo vodstvo progresivnega boja v času imperializma proletariatu. Lenin in Stalin sta izdelala v svojih delih na znanstveni osnovi strategijo in taktiko proletarskega boja, vprašanje glavnega sovražnika na določeni stopnji boja in enako vprašanje zaveznikov proletariata na določeni stopnji tega boja za socializem. Strategija določa smer glavnega udarca proletariata na določeni stopnji revolucije, izdela ustrezajoči plan o razporeditvi revolucionarnih sil (glavnih in stranskih rezerv), ona je borba za izvajanje tega načrta v teku vse dane stopnje revolucije — stoji v Temeljih leninizma, ki so bili priročnik našega partijskega vodstva in komunistov nasploh med narodnoosvobodilno borbo. Seveda je potekala revolucija v Rusiji v drugačnih okoliščinah, zato tudi drugače kot pri nas. Ona je imela že posla z imperializmom, toda še ne v njega najostrejši obliki, fašizmu, s katerim smo

imeli posla mi med narodnoosvobodilno borbo. Oktobrska socialistična revolucija je bila sama, obdana okrog in okrog od imperializma, zato je potekala v treh etapah: od 1903 do februarja 1917, od marca 1917 do novembra 1917, tretja etapa pa se razvija po novembru 1917.

Naša narodnoosvobodilna revolucija pa je potekala v situaciji, ko je obstajal že fašizem v svoji akciji, v okupaciji, poleg tega pa je obstajala Sovjetska zveza kot glavni nosilec boja proti fašizmu kot najostrejši obliki imperializma. Zato je bil naš boj in naš strateški plan *le del splošnega plana proti imperializmu, fašizmu, le del te progresivne fronte*, ki so jo vodila Sovjetska zveza, komunistične partije in progresivne sile vsega sveta. Ker je fašizem izšel iz najhujše politične krize imperializma in se je pojavil tam, kjer je bil imperializem v najhujši krizi, torej najbolj ogrožen po socialistični revoluciji, zato je razumljivo, da je za obrambo buržoaznega družbenega reda v svoji deželi ukinjati vse demokratične pravice, ki jih je prinesla buržoazna demokratična revolucija in uničiti komunistične in delavske partije. Zaradi izgube prve imperialistične vojne je nemški fašizem uporabil revanšistične in revizionistične tendence v svojem narodu in izdelal ideologijo o Herrnvolku, katerega poslanstvo naj bi bilo podjarmljenje vseh narodov, uničenje socializma v Sovjetski zvezi, likvidacija vseh progresivnih gibanj pod vodstvom komunističnih partij in uvedba svoje imperialistične nadvlade nad vsem svetom.

S tem pa je vedno bolj širil in utrjeval fronto proti sebi, ki ni več obstajala le iz proletariata in delavskih množic ter Sovjetske zveze, pač pa so pristopale tudi druge demokratične sile med imperialističnimi državami; v malih ogroženih narodih pa so se pod vodstvom proletariata vedno bolj formirala narodnoobrambna stremljenja prav zaradi tega, ker fašizem ni prikrival, da so oni njegov prvi bodoči plen. Na vse to je opozoril že VII. kongres Kominterne, ki je postavil parolo: *fašizem je vojna*. S tem je Kominternina po daljšem oklevanju odgovorila na izzivanje in grožnje fašističnega imperializma ter postavila *svetovno fronto progressa proti imperialistični fašistični reakciji*, ki se je končala s porazom fašizma, z zmago progresivnih sil, z utrditvijo socializma, s prehodom cele vrste dežel k izgradnji socializma.

Ker fašizem ni nikaka nova ekonomska stopnja v razvoju imperializma, pač pa le njegova posebna oblika, ki se je porodila iz težke ekonomske in politične krize imperializma po prvi svetovni vojni, zato obstaja fronta med progresom in reakcijo, med proletariatom in buržoazijo ista kot prej, strateški plan se ne menja: *imperializem je glavni sovražnik proletariata in vseh demokratičnih sil, torej tudi narodnoobrambnih in narodnoosvobodilnih gibanj po vsem svetu*. Ker je fašizem najostrejša oblika imperializma in socializmu tudi neposredno najbolj nevaren, kajti on pomeni vojno in okupacijo za svobodne narode, predvsem pa socializem, zato zahteva boj proti imperializmu, da *proletariat povede vse demokratične in svobodoljubne sile najprej proti fašizmu: z rušenjem fašizma bo najbolj rušil tudi imperializem kot celoto*. Kot so narodnoosvobodilna gibanja strateška rezerva proletariata v boju proti imperializmu za socializem, tako je mogoče tudi govoriti o strateški rezervi posameznega narodnoosvobodilnega gibanja. To so bila vsa narodnoosvobodilna gibanja proti imperializmu, predvsem pa svetovni proletariat, ki je večinoma stal na čelu teh gibanj, Sovjetska zveza kot najmočnejša materialna sila progressa ter nasprotja med imperialisti, ki so privedla zahodne imperialiste, ogrožene po fašizmu, v veliko koalicio s Sovjetsko zvezo.

Ker je stal v naši narodnoosvobodilni borbi na čelu proletariat s svojo komunistično partijo, zato je borba že od vsega začetka nosila v sebi tudi *elemente so-*

cialistične revolucije: kadar smo govorili, da se borimo za *dosledno demokracijo*, tedaj je to pomenilo ne le formalno buržoazno demokracijo in enakost ljudi pred zakonom, pač pa tudi in predvsem *socialno enakost, eliminacijo izkoriščanja človeka po človeku*. Ta naša narodnoosvobodilna borba je torej imela v sebi tri elemente: narodnoosvobodilnega, buržoaznodemokratskega in socialističnega; na narodnoosvobodilnih pozicijah je tekla tudi borba za *socializem, za ljudsko oblast*. Če je hotel proletarijat, da se ne bo boril za buržoazijo in njene politične cilje, če je hotel, da rezultatov boja, kateremu je načeloval, ne bo požela buržoazija, je moral nujno postaviti za cilj tega boja tudi dosledno demokracijo, tj. *ljudsko demokracijo kot prehodno fazo v socializem*.

Prav zaradi tega, zaradi te povezave z bojem za socializem, pa je bil narodnoosvobodilni boj le na zunaj usmerjen predvsem proti fašizmu kot glavnemu in neposrednemu sovražniku ter okupatorju, ki je ogrožal obstoj vsega naroda, dejansko pa je bil usmerjen predvsem proti *našemu notranjemu fašizmu, proti naši notranji reakciji*, ki se je že pred vojno povezala s fašizmom; v Sloveniji proti klerofašizmu in monarhofašizmu, ki sta bila zaveznika velesrbske buržoazije. Ta buržoazija je bila in ostala v strateškem planu glavni sovražnik našega proletariata in vsega delovnega ljudstva, katerega je vodil proletarijat. Le kolikor je bil fašizem v *svetovnem merilu neposredni* sovražnik socializma in svobode narodov ter njih okupator, toliko je bil *tudi za nas neposredni sovražnik*. Glavni sovražnik pa sta bila v Sloveniji klerofašizem in monarhofašizem, ki sta bila povezana z imperializmom oz. s fašizmom oz. okupatorjem. Zato je bila smer našega glavnega udarca obrnjena v *izolacijo in uničenje prav teh naših zaveznikov fašistov in imperialistov*, ki so si prizadevali pridobiti široke ljudske množice, da bi jih oni vodili v borbi proti fašizmu. Kakšna bi bila ta borba, vidimo iz politike belogardistov, mihailovičevcev, mačkovcev idr.: zaviranje borbe z namenom, da se čim večje breme vojne prevrže na Sovjetsko zvezo, da se Sovjetska zveza in Hitler izčrpata v medsebojni borbi ter končno vzpostavi stari imperialistični red, kot se je po Waterlooju zgodilo z Napoleonom in francosko revolucijo.

Te politike pa zopet ni vodila naša buržoazija sama od sebe, pač pa je dobivala direktive iz *centrale* v Londonu, za kar imamo doslej že dovolj dokumentov tako glede naše borbe kot tudi glede borbe drugih narodov, francoskega, grškega, norveškega, poljskega itd. O tem je treba brati le spomine Churchilla, Vukmanovića-Tempe idr. Tako sta sedaj jasno vidna *dva centra obeh strani svetovne fronte, ki se je bila v drugi svetovni vojni in katere del smo bili tudi mi: fronte progressa* pod vodstvom Sovjetske zveze, Kominterne in komunističnih partij na eni strani, na drugi strani pa *fronte reakcije*.

Kot se je v velikem zavezništvu, ki se je sestajalo iz dveh antagonističnih elementov, iz imperialističnega in socialističnega, ki pa ga je stvorila skupna ogroženost, pod krilom zavezništva še vedno ohranjal ta antagonizem, ki se je kazal npr. v zavlačevanju začetka druge fronte, Churchillovih poizkusih, da bi »udaril« po nemškem fašizmu skozi Ljubljanska vrata, podpiranje Mihailovića itd., tako se je ta antagonizem ohranjal tudi v odnosih velikih zaveznikov do narodnoosvobodilnih gibanj: London ne samo da je vedel, da se Mihailović ne bori proti okupatorju, pač pa je Mihailoviću pošiljal direktno direktive, ki so mu prepovedovale to borbo in ukazovale borbo proti partizanom in njih uničenje kot njegovo glavno nalogo. Šele po borbi na Neretvi, kjer je bila uničena glavnina četnikov, ko so čakali, da bodo po nemški ofenzivi zadali partizanom zadnji in smrtni udarec, je bila zahodna reakcija prisiljena resneje računati z našo narodnoosvobodilno borbo in partizani:

mihailovičevski adut je bil namreč Churchill izbit iz rok. Toda Churchill je spre-
menil le taktiko, ne pa svojega strateškega plana.

Prav borba proti okupatorju in našemu skupnemu notranjemu sovražniku, proti
beli gardi in mihailovičevcem idr. pa je prisilila našo reakcijo, da se je vedno bolj
razkrinkavala pred najširšimi ljudskimi množicami. S tem pa je nastajalo vedno
bolj monolitno narodnoosvobodilno gibanje, monolitna Osvobodilna fronta. Ona
nikdar, niti v predvojni obliki niti med vojno, *ni bila koalicijska, pač pa gibanje de-
lovnih in demokratičnih množic*. Toda šele med borbo so se skupni interesi teh
množic v nasprotju z interesi domače kolaboracionistične buržoazije pokazali tako
jasno, da je že v začetku leta 1943 ta enotnost bila tudi deklarirana s skupno izjavo
vseh osnovnih skupin, ki so pristopile v Osvobodilno fronto. Le kdor tega procesa
ni razumel, je mogel tej monolitnosti nasprotovati in težiti za starimi premaganimi
političnimi oblikami.

Prav formiranje te enotne ljudske fronte s svojimi ljudskodemokratičnimi zah-
tevmi in na čelu s proletariatom na eni strani, na drugi strani pa istočasno razbija-
nje in onemogočanje, izolacija naše kolaboracionistične buržoazije na narodnoosvo-
bodilnih pozicijah pa je bil glavni element v strateškem načrtu narodnoosvobodilne
borbe, če naj sledi kot rezultat *ljudska oblast na čelu s proletariatom, prva stopnja
socializma, diktatura proletariata*. Do konca vojne se nam je posrečilo ne le, da smo
kolaboracionistično buržoazno reakcijo na narodnoosvobodilnih pozicijah izolirali
od ljudskih množic, katere smo pritegnili in strnili *pod praporom komunistične
partije Jugoslavije oz. Slovenije in proletariata*, pač pa smo to reakcijo tudi *razbili*.

Za dosego tega strateškega cilja pa je bilo treba med borbo pred vojno in med
njo velikokrat menjati taktiko, parole, pač v skladu z manevriranjem reakcije,
naše in svetovne, v skladu s spreminjanjem položaja doma in v svetu. To taktizira-
nje si je treba nekoliko podrobneje ogledati.

Zahodni imperialisti so se pred vojno zelo trudili, da bi Jugoslavijo pridobili
na svojo stran v boju proti Hitlerju. Če bi Jugoslavija tedaj stopila na stran zahod-
nih imperialistov, bi se naše delovno ljudstvo borilo in umiralo za interese svojih
razrednih nasprotnikov, domače in tuje buržoazije, neglede na to, pod katerim vod-
stvom bi se borilo, buržoaznim ali delavskim. Zato je bilo treba tedaj z vsemi
silami delati na to, da se Jugoslavija ne zaplete v vojno, v kateri tudi Sovjetske
zveze ni bilo. Tedaj se je torej bilo treba boriti *za mir*, kot so se borile vse pro-
gresivne sile po svetu.

Ko je leta 1940 Hitler uvidel, da Anglije ne more napasti in okupirati, da pa ona
tudi za njega ni nevarna, se je začel pripravljati za napad na Sovjetsko zvezo. Za-
radi tega in pa zaradi dejstva, da je bila Nemčija po vrsti zmag tedaj nepremagljiva
država v Evropi, se je jugoslovanska buržoazija začela nagibati k Nemčiji in Italiji,
ki sta zahtevali pristop Jugoslavije k trojnemu paktu. Zaradi tega je postala parola
za mir že neučinkovita, postaviti je bilo treba že vse sile za *obrambo Jugoslavije*.
In ko je do pakta prišlo ter so se tudi v vojski našle sile, ki so se temu paktu
uprle, tedaj je ljudstvo spontano našlo parolo: *rajsi vojno kot pakt, bolje rat nego
pakt*. Ta parola seveda ni padla z neba, pač pa je bilo edino možno stališče proleta-
riata, vsega delovnega demokratičnega ljudstva, ki je še vedno jasneje uvidevalo,
da je edino pod vodstvom KPJ pot v svobodo in uničenje fašizma, glavnega sovraž-
nika nacionalne in tudi socialne svobode naših narodov. Ta dva momenta sta bila
neopredeljeno izražena že v paroli: *bolje rat nego pakt*.

To ni bila le parola najširših množic jugoslovanskih narodov, pač pa parola KPJ,
ki je znala to stališče omasoviti, ker je vedela, da to pomeni *realizacijo teženj širo-
kih demokratičnih množic*, istočasno pa tudi njene *internacionalistične obveznosti*,

ki so istočasno pomenile pot *ne le do nacionalne, pač pa tudi do socialne svobode*. Če bi jugoslovanski narodi tedaj klecnili pred fašizmom, če bi klecnila KPJ in KPS, tedaj bi slovenski narod ponovno storil to, kar je v svoji preteklosti že tolikokrat storil: svojo nacionalno svobodo bi vezal na svetovno in domačo reakcijo, na nedejavnost, svobodo bi pričakoval od zunaj, od zunanjih faktorjev. To pa bi zopet pripeljalo do poraza. Tega poraza si je želela tako domača kot tuja reakcija, imperialisti. Kajti le tako bi si reakcija ohranila in utrdila svoje pozicije ter ostala satelit svetovnega imperializma, kot je bila do tedaj. KPJ pa je vedela, da vojna *razvezuje ljudske sile* in nujno razkrinkava reakcijo pred očmi najširših množic: *naj bo vojna še tako težka, težja ne more biti kot poraz demokratičnih sil brez borbe*. Tak poraz so te sile že doživele v Nemčiji sami, ker se niso uprle dovolj prihodu Hitlerja na oblast, na Čehoslovaškem, pa tudi v drugih satelitskih deželah. Če so bile v teh deželah objektivne okoliščine neugodne za borbo, pa to ni bilo v Jugoslaviji leta 1941, posebno ne po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo, ko smo svoje politične priprave spremenili v oborožen upor.

Hitler, ki se je z vso odločnostjo pripravljaj na napad na Sovjetsko zvezo seveda ni mogel trpeti ob svojem boku neodvisne Jugoslavije, v kateri vrejo in valovijo tako demokratični tokovi. Moral jo je napasti, in kljub njeni sramotni in izdajalski kapitulaciji je izgubil šest najbolj dragocenih tednov pri svojem napadu na Sovjetsko zvezo. Kaj bi bilo, če teh tednov ne bi izgubil, je težko reči, na vsak način pa bi dogodki druge svetovne vojne potekali precej drugače. V vsakem pogledu so jugoslovanski komunisti opravili svojo *internacionalistično dolžnost*, ko so z vsemi silami delali po eni strani za *obrambo* Jugoslavije, po drugi strani pa na tem, da se jugoslovanski odpor *ne bi spremenil v privesek imperialističnega odpora*.

Tako je po kapitulaciji Jugoslavije na iniciativo KPS nastala v Sloveniji Oslobojilna fronta, katere naloga je bila zopet zelo komplicirana prav zaradi svetovne situacije. KPS je vedela, da je napad na Sovjetsko zvezo v najbližji prihodnosti nujen, zato se je pripravljala na oboroženo borbo. Z njo pa ni mogla pričeti pred napadom na Sovjetsko zvezo zato, ker bi bilo to z vojaškega stališča nerealno in pa zato, ker bi bil to *objektivno boj na strani zahodnih imperialistov v njihovi imperialistični vojni, njihov privesek*, bili bi topovska hrana, kakršno so ti imperialisti hoteli napraviti celo iz večjih narodov, kot so Francozi, Belgijci idr., proti čemur se je partija borila že prej. Tako bi bili pač element imperialistične vojne, topovska hrana za medsebojno obračunavanje med imperialisti. Šele z napadom na Sovjetsko zvezo in nastankom velikega zavezništva je ta vojna dobila značaj *oslobojilne vojne* in tu je KPJ točno vedela, kje je njeno mesto in kam naj popelje v borbo naše demokratične množice, katerih zaupanje si je že pridobila: *v oboroženo borbo proti fašističnemu okupatorju in domačim kolaboracionistom*. Med to borbo so se do kraja razkrinkale pred delovnimi in demokratičnimi množicami vse grupe domače reakcije, *na narodnooslobojilnih pozicijah je bila potem razkrinkana in potolčena domača reakcija, istočasno pa so se okrog partije in proletariata kot avantgarde te borbe in vsega delovnega ljudstva strnile vse delovne in demokratične množice*.

Na osnovi vsega tega dogajanja med narodnooslobojilno vojno je že med tem bojem nastajala nova oblast vzporedno z likvidacijo stare oblasti: I. zasedanje AVNOJ 1942. leta, II. zasedanje AVNOJ 1943. leta, formiranje NKOJ v jugoslovanskem merilu in kočevski Zbor odposlancev jeseni 1943. leta so v slovenskem merilu glavne stopnje v razvoju te oblasti, katere realizacija je bil strateški cilj boja jugoslovanskega proletariata že za časa stare Jugoslavije kot tudi za časa narodnooslobojilne vojne.

Med narodnoosvobodilno vojno se je partiji posrečilo realizirati in utrditi najtesnejšo zvezo med proletariatom in KP na eni strani in vsemi delovnimi, demokratičnimi in patriotskimi množicami na drugi: *to pa je bil pogoj za izolacijo in dotolčenje domače reakcije in vzpostavitev nove oblasti, ljudske oblasti, ki je nova oblika diktature proletariata*. Istočasno so bili seveda likvidirani vsi ostanki *koalicije* Osvobodilne fronte kot nove oblike političnega združevanja.

Poražena buržoazija je takoj po vojni doma in po svetu kričala: vi uvajate v Jugoslaviji diktaturo, vi uvajate enostrankarski sistem, ne uvajate demokracije, kot ste za časa vojne obljubljali. Na to jim je bilo odgovorjeno: V Jugoslaviji ima ljudstvo vso oblast v svojih rokah. Ljudstvo ima v rokah tudi orožje, ljudstvo ima v rokah vse organe oblasti, ljudstvo nadzira od spodaj do vrha vse te organe oblasti, kajti vsi organi naše oblasti so zastopniki ljudstva in voljeni na svobodnih volitvah. Ali je mar to diktatura, če drži devet desetih svobodnega demokratičnega ljudstva v svojih rokah organe oblasti? (Kardelj, Govor na mitingu, okt. 1945 v Ljubljani). Ljudska oblast je pač ena izmed oblik diktature proletariata in je za delovno ljudstvo veliko bolj demokratična kot buržoazna demokracija, je pač diktatura večine nad manjšino, namesto diktature manjšine nad večino, kar je v buržoazni demokraciji.

Tako je bila na pozicijah narodnoosvobodilne vojne izpolnjena prva faza strateškega načrta KPJ in KPS za časa stare Jugoslavije in vse narodnoosvobodilne borbe: *zavzetje oblasti s strani delovnih in demokratičnih množic pod vodstvom proletariata in KP*. S tem so bile pri nas izpolnjene naloge, ki jih je dal VII. kongres Kominterne vsem prizadetim partijam v boju proti najnevarnejši obliki imperializma, proti fašizmu. Te naloge so bile pri nas izpolnjene torej v *širokem mednarodnem kontekstu, ki ga je formirala Kominternina in formulirala na svojem VII. kongresu*, toda že potem ko je Kominternina prenehala obstajati, ko so torej partije delovale že samostojno.

V narodnoosvobodilnem boju torej ni šele treba iskati revolucionarnih elementov, ker je *ves boj revolucionaren: boj, v katerem se je posrečilo proletariatu (in delovnemu ljudstvu), da je izrinil z vodilnega položaja buržoazijo ter sam prevzel ta vodilni položaj, je revolucionarni boj že zaradi samega tega dejstva in predvsem zaradi tega*. Kajti popolnoma jasno je, da bodo delovne množice pod tem vodstvom uresničile svoje *socialne zahteve in interese*. To se je tudi pokazalo in uresničilo že med vojno, posebno pa po njej.

Tako smo edini v okupirani Evropi med narodnoosvobodilnim bojem ne le izginali okupatorja, pač pa tudi razbili domačo buržoazijo in njeno buržoazno oblast, formirali namesto nje ljudsko oblast, ustvarili jekleno armado te oblasti. Tako se je moglo zgoditi, da je Rdeča armada, ki je za časa vojne nosila absolutno največje breme boja in žrtev, ob prihodu na naše ozemlje lahko po osvoboditvi Beograda le z obrobniimi akcijami pomagala naši vojski izganjati okupatorja. Brez izjeme vsem drugim deželam ljudske demokracije pa je Rdeča armada dejansko prinesla svobodo in ljudsko oblast. S tem pa seveda še ni rečeno, da boj Rdeče armade ne bi bil odločilen tudi za nas, obratno: brez Rdeče armade in Sovjetske zveze tudi nas nikjer ne bi bilo.

Da je naša partija pred in med vojno svoje mesto in vlogo ves čas tudi tako pojmovala, se je pokazalo najbolj v kriznih političnih situacijah v Osvobodilni fronti. Ena izmed takih situacij se je začela zaostrovati po roški ofenzivi 1942. leta, se zaostrovala do pomladi 1943. leta in dobila svojo najbolj progresivno razrešitev spomladi 1943. leta v Dolomitski izjavi. V tej izjavi je najlepše podana revolucio-

narno progresivna vloga komunistične partije v masovnem revolucionarnem gibanju Osvobodilne fronte in istočasno udarjeno po vsakršnem sektaškem zoževanju te vloge s strani poedinih komunistov po eni strani, po drugi strani pa so bile s to izjavo zatrite sektaške in razbijaške tendence posameznih zaveznikov partije, tendence, ki so grozile nevarno omejiti revolucionarnost teh zaveznikov v njihovem skupnem boju ob boku partije. Zato navajamo nekaj misli iz tega odločilnega dokumenta: Komunistična partija Slovenije je kot sestavni del Komunistične partije Jugoslavije edina stranka, ki je aprilski zlom ni kompromitiral, ki je ves čas svojega obstoja pravilno razumevala in zastopala slovensko nacionalno vprašanje in ki je zavzemala pravilno stališče ob vseh odločilnih prekretnicah za slovensko nacionalno usodo. Glede na to dejstvo, dalje glede na dejstvo, da je Komunistična partija Jugoslavije sekcija Komunistične internacionale — svetovne stranke mednarodnega proletariata, najnaprednejšega družbenega razreda v zgodovini človeštva — in pa glede na dejstvo, da je Sovjetska zveza vzela v svoje roke usodo zatiranih narodov ter stvar vsega svobodoljubnega človeštva, je bila za obstanek in bodočnost slovenskega naroda edina rešitev v tem, da prevzame Komunistična partija Slovenije iniciativo za Osvobodilno fronto kot vsenarodno organizacijo za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda... Ustanovni sestanek Osvobodilne fronte slovenskega naroda je pravilno ugotovil, da je resnična, končna in trajna rešitev slovenskega narodnega vprašanja zajamčena le s popolnim zlomom imperialističnega sistema, ki že desetletja v tej ali oni obliki vklepa slovenski narod, in z nasložitvijo slovenskega naroda izključno le na Sovjetsko zvezo. Pravilnost teh ugotovitev je potrdil ves nadaljnji razvoj tako slovenske narodnoosvobodilne borbe kakor osvobodilne vojne proti fašističnemu imperializmu in barbarstvu. Osvobodilna fronta je bila od vsega začetka osnovana in zamišljena kot vsenarodna organizacija, v katero imajo neglede na politične, svetovnonazorske, tradicionalne in družbene razlike enakopraven dostop vsi Slovenci in vse zares patriotske slovenske skupine, ki jih ni omadeževalo izdajstvo in sodelovanje z okupatorji. Vsenarodni značaj, ki ga zastopa Osvobodilna fronta, je omogočil združitev vseh pozitivnih slovenskih sil in je dokazal, da vodijo tako proletariat Slovenije kakor ustanovne skupine Osvobodilne fronte zares pristni nacionalni motivi. — Tako Dolomitska izjava.

Seveda pa razredni boj med reakcijo in naprednimi silami traja še dalje in bo trajal še dolgo, na vsak način vse dotlej, dokler bodo obstajali razredi in njih ostanki materialno in v zavesti ljudi. Ta boj vodijo reakcionarne sile ne le frontalno, politično, ekonomsko, doma in v inozemstvu pač pa še bolj v prikriti obliki. Ne kamufilirajo se le v ekonomskih sabotajah, v zlorabljanju religije v reakcionarne politične namene, pač pa tudi z ideološko diverzijo. Pod krinko antistalinizma in antidogmatizma v filozofiji so se velikokrat skrivali ideološki diverzanti socializma, špekulanti, strokovni diletanti in faloti, agenti zahodnega imperializma. Tem elementom se posreči zavzeti celo odgovorna mesta v naši družbi. Nihče ne more in noče braniti Stalinove politike, kolikor se ni strinjala s partijsko ideologijo demokratičnega centralizma in humanizma. Pod udarci njegove divjaške in aziatske politike so trpeli predvsem in najprej sovjetski ljudje sami, šele potem druge partije in narodi. Toda eno je treba imeti pred očmi: osnovna smer te politike je rešila Sovjetsko zvezo in svet pred svetovnim sistemom fašističnega mračnjastva in suženjstva, ta smer je tista, ki je razvezala revolucionarni uragan, ki danes besni nad Azijo, Afriko in Južno Ameriko in pometa z imperializmom ter ustvarja novo, višjo, svobodnejšo družbo: Hvala ti, Josip Visarionovič, vsaj za to; hvala ti za vse dobro in slabo, ki si ga naložil na naše hrbte: tako prvega kot drugega je bilo dosti in ga je še danes dosti, le v novih oblikah.

Toda kljub vsej tej diverziji na področju ideologije-filozofije je marksistični dialektični materializem vendarle postal in ostal ideologija naše družbe, ideologija, ki bi morala voditi družbo v njenem razvoju in izgradnji socializma. Kot je socialistična družba najvišja stopnja v dosedanem razvoju človeštva, tako je tudi dialektični materializem najvišja ideologija, ki ukinja in presega vse prejšnje ideologije. To pa se opravlja na najvišji način, sicer ne bi bila najvišja ideologija: z demokratično ideološko strpnostjo.

S tem smo na kratko podali mednarodni okvir naše — predvsem slovenske — narodnoosvobodilne borbe in njene rezultate.

Junij 1973

Neznan pesnik

Koračnica

*Na severu srp žanje črne smrti,
na jugu razdejani vsi so vrti.
Na poljih, mrtve in nepokopane,
naj žro nas jastrebi in črne vrane.
Recite jim: »Ne žrite jih, junakov!«
Na polju mrtvi in nepokopani —
kdo naj se sicer s to gnilobo hrani?
Tako otožno voda že šumlja,
strahotno v bregu ločje šepeta.
Mi pa ponosne jašemo konjiče,
čast nam je ščit za boj, za bran in vstajo.
In ko iz gostih vrst nas smrt pokliče,
za nami tužno konji rezgetajo.
Na severu si dom prijazen zgradi,
na jugu med zelenimi nasadi!
Če v dneh jeseni žetve ni bogate,
če zrna ne vzkalijo v klase zlate,
kaj dajal knez bi svojim tolпам jesti?
Kot zvest vojščak se zanj bom vojskoval,
moj sin moj posel bo nadaljeval,
še trši bo ta meč v njegovi pesti.
Ob zori jašemo mi na bojišče,
zvečer že naše zadnje je ležišče.*

Prevedel Alojz Gradnik

Neznan pesnik

Vojakova tožba

*Kje je drevo še, ki se ne suši?
Na maršu smo — oj, koliko še dni?
Kje so še fantje, kje doma možje,
ki niso gnali jih na vojsko še?*

*Kje trava je, ki konj je ne tepta?
Kje še je žena, ki ni brez moža?
Gorje, gorje je biti zdaj soldat,
če svet ukaz ti je, da pojdi klat.*

*Mar tigrov smo, hijen trop krvolok,
da dom nam je samo še pust brlog?
Iz kraja v kraj povelje nas podi,
nikjer, nikdar za nas počitka ni.*

*Za nami ropota za vozom voz.
Kako korakal boš po kamnih bos?
Slana je padla in pritiska mraz
in samo zvezde grejejo še nas.*

Prevedel Alojz Gradnik

Dolomitska pesem

*V hostah teh smo doma
partizani zdaj,
puška je ljubica,
luč je zvezde sijaj.
Kmalu svoboda bo
zlata zasijala,
račun bo plačan s krvjo.*

*Narod se v krvi duši
preganjan, ne pa strt,
porok za to partizanski so mitraljezi,
ki fašistom sejejo smrt.*

Objavljamo pesem, ki je imela več kitic, peli pa so jo partizani v Dolomitih. V odredu se je pojavila poleti 1942, ne ve pa se, kdo je njen avtor. Zato prosimo, če se te pesmi kdo spominja na pamet ali ima njen zapis, naj ga na željo nekaterih partizanov bivšega dolomitskega odreda, pošlje na naslov naše revije.

Alfred Grobler-Mire

Žene z Vidovskih hribov

Leta minevajo, spomini bledijo in tonejo v pozabo. Toda nekateri so taki, da ne smejo niti zbledeti, kaj šele biti pozabljeni. Če bi se zgodilo to, bi bilo, kot da se nekaj nikoli ne bi zgodilo, zgodovina pa bi bila prikrajšana. Še posebej ne moremo in celo ne smemo pozabiti naših ljudi. In prav to se ne sme zgoditi z našimi ženami v Vidovskih hribih med Bloško in Rakitniško planoto. Bila bi storjena zgodovinska krivica tistim ženam, ki so se že vse leta 1941 spoznale s partizani, jim pomagale skupaj s svojimi možmi in sinovi ter ko njih ni bilo več, stopile na njihovo mesto ter s tem postale bojevnice za svobodo in lepšo bodočnost svojih otrok. Njihovo delo še posebno pomembno po znani italijanski poletni otenzivi, strašni po terorju in ubijanju naših ljudi. Takrat, ko nam je bilo najtežje, ko je bila smrt na pohodu vsaki dan in si videl povsod žene v črnem in nas je moških ostalo v teh krajih malo, zelo malo, so one trdno vztrajale. Te so spomladi 1943 postale članice SPŽZ (Slovenske protifašistične ženske zveze), nekatere celo članice rajonskega odbora SPŽZ ter postale neomajni steber, ki je nosil težo narodnoosvobodilnega boja v teh hribih in ostale zveste svojemu narodu do zmagovitega konca in še naprej.

Ne bo narobe, če jih primerjam s prvoborci in jim rečemo prvoborke z Vidovskih hribov. Zaslužile so si vse naše priznanje in spoštovanje. Enakovredno z našimi borci si lahko delijo narodovo zahvalo za to, kar danes imamo. Kar bo zapisano, naj bo vsaj skromna oddolžitev njihovemu spominu, ker tudi zaradi njih živimo danes pod svobodnim soncem, kar smo si med narodnoosvobodilnim bojem tako vroče želeli.

Pero sem zastavil že lani z mislijo, da bi s tem prispeval k počastitvi petintridesete obletnice prvega kongresa SPŽZ, torej tedaj, ko se še posebej spominjamo naših bojevníc. Hotel sem izpovedati to, kar vem, iz lastnih spominov. Pripravljeno za objavo pa bo šele za 8. marec — Dan žena — v letu 1979. Verjetno bom to opravil še pred dvanajsto uro v dvojnem smislu. Priznam, da sem medtem tudi malce okleval. Prvič se dolgo nisem mogel odločiti, kako globoko naj posežem v njihovo povojno življenje, ko jim ni bilo postlano z rožicami in so doživele marsikaj neprijetnega. Drugič, ko sem že vedel, da mi pripada čast, da lahko pišem o njih, sem se zavedal, da sem se lotil pravzaprav odgovornega in težkega dela. Težkega zato, ker me narava ni obdarila s sposobnostjo takega izražanja, da bodo besede dostojne teh prečudovitih in nenavadnih osebnosti, njih plemenitosti in prečudovitega srca, polnega vrlin. Ti spomini namreč ne bi smeli biti prebledi in presiromašni. Težko bi

bilo marsikateremu izraziti se, kako so s ponosom stale pred surovim in premočnim sovražnikom in kazale svoj prezir takrat, ko jih je hotel najbolj ponižati. Vzravnano so prestajale vse tegobe vojnih časov, aretacije, zapore, mučenja, skratka, vse, kar je spremljalo najhujši čas v zgodovini slovenskega naroda. Ker se še danes čutim zadolženega zanje, sem se naloge lotil, ne glede na takšno ali drugačno oceno tega dela.

Kar pišem v glavnem ne bo mogel biti razgovor ali intervju, ker je večina njih že umrla. Gradivo za ta zapis so poleg mojih spominov še zapisani spomini tistih, ki jih ni več med nami in izjave nekaterih še živečih. Izmed vseh pa bosta izstopali Katra Štritof-Pepa iz Raven in Neža Tekavec-Urška iz Zale, ki sta bili najboljši med najboljšimi. Pepa in Urša sta bili kot daleč naokrog najvišji smreki med ostalimi v odraslih gozdovih čudovito lepih notranjskih hribov, nad globelmi prelepe Iške in Zale.

Naj današnji rod ve, kakšne žene je slovenski narod med narodnoosvobodilnim bojem imel. Prav je, da slišijo kaj več o njih, čeprav šele sedaj, občani vse cerkniške občine in še drugi. Take kot so bile, nam vzbujajo občudovanje in smo ponosni nanje. Ne samo naša vojska, tudi na terenu smo imeli žene, ki so imele take kvalitete, kot so jih imeli tisti, ki so postali komandirji, komandanti in komisarji, prav tako zrasli iz ljudstva. Za nas aktiviste in partizane, ki jih je pot zanesla k tem ženam v Vidovske hribe, so bile čudovite in dobre slovenske žene, pravi dragulji. Bile so za nas primeri velike moralne moči, stremeč k svobodi in pravičnosti. S pomočjo teh žena je marsikateri partizan preživel ter ušel smrti. Vsakdo, ki piše o domovinski vojni, mora pisati tudi o junaštvih ter o veliki ljubezni naših žena do rodne zemlje in slovenskega naroda.

Mogoče se bo zdelo komu čudno, da o ženski organizaciji in njenih članicah piše moški. Če upoštevamo, da smo od pomladi 1943 naprej, ko je pri nas na terenu ta organizacija nastajala, bili v rajonskem odboru OF Sv. Vid — Begunje (Sv. Vidu pravimo sedaj Žilce) samo trije in še dva za druga dela, sami moški, je razumljivo, da sem poznavalec te organizacije. Tovarišice, ki bi bila zadolžena za organizacijo SPŽZ takrat v našem rajonu nismo imeli. Zato smo za to delo poprijeli kar moški. To je bilo pravzaprav v tem rajonu, ki je obsegal tudi Vidovske hribe ves čas, izvzemši 4 mesece po kapitulaciji Italije. Ko smo odhajali na teren, smo hkrati z drugimi opravili delali tudi na organizacijskih vprašanjih SPŽZ. Takrat smo temu rekli, da delamo po liniji AFŽ (Antifašistična fronta žena — izgovorili pa smo afeže). Sicer pa je bila situacija taka, da v vaseh Vidovskih hribov izven postojanke ni bilo moških. Teh ni bilo več. Potemtakem so tudi OF tukaj po italijanski poletni ofenzivi predstavljale skoraj izključno žene. Se ve, da je bila tu še mladina, a o tej tu ne bo govor.

Kadarkoli mi odtavajo spomini nazaj v veliki čas narodnoosvobodilne vojne, se ti vežejo na naše žene v Vidovskih hribih, kot da sta NOB in one eno in isto. Saj tako je tu tudi bilo.

Od vseh žena, o katerih bom tu pisal, je tretjina bila rojena že v prejšnjem stoletju, bila v času NOB starejša generacija, ki je imela takrat košaro let trpljenja že za seboj a so nato na svojih ramenih nosile še breme NOB ves čas in povrh še napore povojne obnove in graditve. Toda delale so vse, vsemu navkljub, z mladostnim zanosom. Od teh jih je bilo čez polovico vdov po padlih možeh, 6 pa jih je izgubilo sinove v NOB.

Storile so vse, kar so za našo NOV in NOB mogle storiti. Pri njih je bila vedno na prvem mestu skrb za borce. Živele so za partizane, oni pa so se tolkli zanje in njihove otroke. Vsaka partizanska zmaga je hkrati bila tudi njihova, pokoriti pa jih

Zilce, pred vojno Sv. Vid nad Cerknico. Levo v ozadju je Zala

ni mogel več nihče. Moč jim je dajala partizanska zavest. Bili so to časi, ko je bilo težje živeti kot pa umreti. To so naše žene vedele, a so vseeno ostale na strani partizanov.

Te žene so premagovale sovražnika brez pušk, granat, mitraljezov in kar je še drugega orožja, s katerim se bojujejo vse vojske. Premagovale so jih z delom za našo NOV in z orožjem, ki se mu reče zavest. V moralnem pogledu so bile visoko nad sovražnikom.

Živele so bogato življenje vrednot, ki jih ne moreš primerjati s snovnimi dobrinami. Zato premoženje pri njih ni pomenilo dosti. Rekle so: pomembno je, da preživijo partizani. Prav zato so se žrtvovale vsak dan na ta ali drug način. Ta boj jih je plemenitil in dajal njihovemu življenju še poseben smisel.

Vseeno so morale skozi vse faze našega boja. Postavljene so bile pred najtežje preizkušnje. Kako uskladiti to, kar je govoril in delal kaplan Pezdir pri Sv. Vidu, ki je klical ogenj, žveplo in smrt na vse, ravno zato, ker so bili zavedni Slovenci, bili pristaši OF. Zaradi tega je poslal v smrt vse moške, ki so imeli stik ali pa so delali za OF. To pa je bila velika večina moških v Vidovskih hribih. Žene pa so same znale ločiti zrno od plev. Vedele so, da vera uči ljubiti bližnjega kakor samega sebe in če te kdo udari po enem licu, mu mora dober kristjan nastaviti še drugo. Kolikokrat so slišali s prižnice ono o dobrem pastirju in izgubljeni ovci itn. Morale so same odločiti ali bi verjele ali ne verjele to, kar je bela garda trobila na vsakem koraku, da, če zmaga OF oziroma KP, bodo vse žene skupna last, bodo porušene vse cerkve ali pa spremenjena v skladišča, pobita bo vsa duhovščina, uničena sveta vera, tudi inteligenca bo doživela isto, premožnejši kmetje pa bodo doživeli isto, vsi bomo morali jesti pri skupnem kotlu in spati vsi pod eno odejo, itn., itn. Kotli so dandanes v vseh menzah in po vsem svetu še kako koristna stvar za kuhanje hrane, toda na kmetih naj bi vsak takoj pomislil na kotel, v katerem kuhajo na kmetih svinjam. Na koncu ni izostala še tista običajna grožnja, da bo večno pogubljen tisti, ki v to ne verjame in vkljub vsemu pomaga partizanom. Če pa še to ne bi pomagalo, bo tak pokončan z ognjem in mečem. S takimi in podobnimi neumnostmi so takrat posiljevali razum in vest preprostega in poštenega človeka. Tisto o ognju in meču pa so mislili še kako zares. Časovna odmaknjenost 38 let nam lepo pokaže, s kakšnim cenanim duhovnim orožjem se je slovenska reakcija tedaj borila. Danes učinkuje to prav smešno, no, saj je na pametnega človeka že tudi takrat. Mladina — mislim na sodobno mladino — ki ni doživljala dilem tedanjega časa, mi danes verjetno niti ne

bo verjela, da je vse to kvasenje bilo resnično in bilo mogoče in da govorim neumnosti. Pa še kako je bilo res!

Zdravi razum je to igro in takšno politiko spregledal, ne, da bi kaj prida vedel o tem, kaj je učil Marx ali denimo pisal naš Cankar. Pomislili so na isto, kot krščanski socialisti v OF, ki so obtožili belo gardo farizejstva. Ugotovili so, če je vera količkaj vredna, bo stala in ostala brez pomoči revolverjev, mučilnih naprav in kar je še podobne šare ter brez sadističnih »Kristusovih vojščakov«. Še danes se spominja Francka Intihar iz Osredka, ko jo je oče učil: »Da se resnica prav spozna, moraš poslušati oba zvona«. Tudi on je spregledal umazano igro in kje je resnica. Vedeli in spoznali so, da revežu ne bo pomagala molitev, da bi z njeno pomočjo prišel do lažjega življenja ali denarja. Delo in poštenost sta tisto, k čemur moramo težiti.

Razumele so, da v tem krvavem spopadu ne gre samo za izgon okupatorja. Spoznale so, da gre za mnogo več, zaradi česar se spleča bojevati se. Preživeto trpljenje in pomanjkanje pred vojno jih je kar samo navajalo na to, kar jih je sedaj učila KP. Če se že bojujemo, se tolčimo še za boljše življenje in drugačne odnose po vojni in bile prav zaverovane v pravičnejšo bodočnost. Niso več živele praznega življenja. Dozorevale so kot ljudje in istočasno ojeklenele kot vojaki. Takšne so postale pomemben faktor, s katerim je moral vsak sovražnik računati. Sovražnik teh žena ni mogel več pokoriti. Bilo je že prepozno. Osveščene so zahtevale pravičnejšo družbeno in gospodarsko ureditev, enakopravnost v vsem, kar je vsebovalo tudi volilno pravico in še marsikaj drugega. Z zanimanjem so spremljale vse, kar je bilo napisanega ali povedanega v zvezi s tem. Prav zato ženam ni bilo potrebno ne vem kako dopovedovati, da je glavna naloga pomoč naši vojski, ki edina lahko zagotovi, da po vojni ne bo krenilo vse po starem.

Te naše žene so skupaj z mladino v teh hribih predstavljale zaledje naše NOV. Naša vojska namreč ni zmagala samo zaradi dobrega vodstva in ker se je odlično borila. Tretji faktor, ki je moral biti obvezno prisoten, je bila podpora v množicah, to je zaledja. To je izgledalo sicer precej drugače, kot je bilo pri klasičnih vojskah, česar oficirji stare jug. vojske nikakor in dolgo niso mogli razumeti. Samo en podatek v zvezi s tem. Dandanes je že prekoračeno razmerje, ki pravi, da dela za enega vojaka na fronti v zaledju najmanj 10 ljudi.

Vojaška znanost nam našteje na stotine opravil, ki jih mora opraviti zaledje. In vse to mora še dobro funkcionirati. Zaradi obilice vsega ne kaže vsega naštevati. Naši ljudje se niti ne zavedajo, kaj so vse storili za našo NOV. Najprej se spomnijo samo na obveščevalno in kurirsko delo. Šele, ko jih začneš natančneje spraševati, se spomnijo še marsičesa. Na kratko, partizansko zaledje je opravljalo vse tiste posle, ki jo vojske v klasičnih razmerah vojskovanja opravijo same in še mnoge tovarne in ustanove, uradi itd. Med najtežjimi opravili je bila oskrba s hrano. Naše žene so pri tem delale čudeže. Ne bi vam znal pojasniti, kako jim je to uspevalo. Ko je hleve izpraznil okupator, ko so brigade dobile ostalo, ko ni bilo več zelja, krompirja in drugega, ter ko niso vedele, kaj bi dale v usta otrokom, se je še vedno našlo kaj za partizane, posebno za ranjence, kurirje, obveščevalce itn. Prav posebno je bilo to pomembno za partizana posameznika ali majhne enote. Teh pa je bilo včasih kar dosti, da ne veš odkod so se jemali. Za večje enote, bataljone, odrede, brigade ali celo divizije je to šlo malo drugače. A tudi te so morale dobiti hrano. Vedno je niso mogle iztrgati sovražniku.

Majhne stvari so bile takrat velike. Košček ovsenega kruha je pomenil več kot cela potica, požirek mleka je bil kot najboljše vino, prav malo toplote ob topli peči in kratek počitek ob čuječnosti skrbnih domačinov je dostikrat rešilo parti-

zanu življenje, posebej še, če je bil ranjen in ležal skrit pri naših ženah. Tako so naše žene izvrševale velika dejanja z navidez majhnim ali z domisljico, ukano, navetom ter tako zares reševale življenja. Eno samo na ta način rešeno življenje je v bistvu pomenilo, da je tista žena dala naši NOV še enega, dva ali celo več borcev. Brez njihove pomoči dostikrat borca ne bi bilo več. Sedaj pa seštevajte in odštevajte.

Naše žene res niso bojevale bojov, kot so jih brigade na položajih, npr. pri Dobu, v Jelenovem žlebu, Grčaricah, Turjaku itn. Toda množica malih dejanj, da skupaj veliko dejanje. Včasih so že ta mala dejanja bila zase junaško dejanje. Delale so vse od šivanja in kuhanja do čisto vojaških opravil.

Se nekaj je imela naša vojska v zaledju, česar ni imel in ne bo imel noben sovražnik naše domovine. To je tisto prečudovito tovarštvo med vsemi našimi ljudmi, ki je nastajalo ob skupnem opravljanju najtežjih nalog. To nista bili samo enakost in solidarnost. Bilo je več. Stari in mladi, moški in ženske so se čutili kot bratje in sestre, matere in otroci. Vsi so bili eno. To sem opazil še posebno pri otrocih, ki sem jih bil učil. Odnos učitelj—učenec je naenkrat izginil. Moj sin, ki je ta trenutek nekje pri tebi na Notranjskem, je tvoj sin. Tvoj sin, ki je ta čas pri meni na Štajerskem pa je moj sin. To je ustvarjalo tisto povezanost partizanov z našimi ljudmi, kjerkoli so že bili. Prav zares so naše žene videle v partizanih svoje otroke in tako z njimi tudi ravnale, pazile in skrbele zanje. Tako so imele naše žene mnogo otrok, doma od vsepovsod. Partizani pa smo imeli matere vsepovsod in še mnogo jih je bilo. Kaj je pomenilo to za partizane? Vedeli so, da niso sami, da so mnogi vsaj z mislijo pri njih na dolgih pohodih, med stalnimi boji in ko so bili utrujeni do onemoglosti, so si rekli: Samo še do tiste vasi ali hiše moramo, pa bo vse dobro. Tam bomo pri naši partizanski mami. Pri tem so jim grele noge nogavice, telo pa jopica, ki so jih spletele naše dobre žene — matere. In prijetno jim je bilo pri srcu.

Za mene so te partizanske matere imele še pristnejši pomen, ker sem svojo izgubil že v rani mladosti. Šele sedaj sem si šele znal predstavljati, kaj je pravzaprav mati. Vse te žene v Vidovskih hribih so bile take, še posebej pa Urška in Pepa. Nikdar ne bomo mogli pozabiti, koliko nam je pomenila solidarnost teh ljudi in da smo vsi skupaj na isti strani. In kako smo držali skupaj v tistih najtežjih časih. Bolj ko je bilo hudo, bolj je delovala ta vez. Zato pravim ljudem ni bilo težko prenašati najtežjih bremen. Pri vsem tem so morale prenašati moč in oblast, ki jo je domačim izdajalcem dajal okupator. Še posebej predrzni so postali takrat, ko dolgo ni bilo blizu partizanov. Ničkolikokrat so stale pred obličjem smrti, ko so pričakovale najhujše, ko so se pred nje postavljali razčlovečeni okupatorjevi hlapci in koljači, ki so jih poznale. Tedaj so bile prav fantastične.

Največkrat jim ni bilo potrebno pripovedovati, kaj bi rabili ali kaj bi morala katera narediti. Vse to so vedele, ker so to že ničkolikokrat storile. Zato so marsikdaj, ko so bile zveze pretrgane, ukrepale samostojno in pravilno. Kadar je bilo potrebno, se je takoj sprožil mehanizem in stekel. To se je poznalo posebno po decembru 1944, ko so bili vsi aktivisti našega rajona izvzemašči dveh, odšli v vojaške enote. Tedaj so se ravnale po načelu: vse za našo vojsko — vse za partizane.

Vidovski hribi ležijo na strateško pomembnem prostoru. Leta 1941 in 1942, to je v času še izrazito partizanskega načina bojevanja, so bili zaradi svoje oddaljenosti partizanom še najbolj ustrezni. Zato ni čudno, da sta bili leta 1941 v neposredni bližini teh hribov kar dve partizanski taborišči. V ostalem delu rajona pa še eno. Zato so vse te vasi prišle v zgodovino partizanskega bojevanja. Noben zgodovinar ne more mimo njih. Kasneje, ko se je z nastankom brigad in še večjih enot način

bojevanja bistveno spremenil, so bili ti kraji kot na prepihu. Sedaj so pa strateško pomembni, ker ležijo na med vojno zelo prometni smeri vzhod—zahod, to je smer proti železnici, najpomembnejši okupatorjevi prometni žili, ki je bila zelo ranljiva prav s te smeri. Tudi naša zveza z Dolomiti in naprej je šla v glavnem tu. Zato so dolgo časa hodili tukaj kurirji TV linij 10 in 17 in naprej. Prav zato je tu včasih kar mrgolelo partizanov vseh vrst: kurirjev, obveščevalcev, vedevejevcev, razhajkanih partizanov, patrol in aktivistov.

Ko je bila pri Sv. Vidu (Žilcah) po it. ofenzivi mešana belogardistično-italijanska postojanka, naj bi ta, če ne povsem zapirala, pa vsaj ovirala kakršnokoli partizansko dejavnost, kar jim pa ni uspelo. Noč je bila partizanska in vse se je odvijalo nevidno pod njenim plaščem. Zgodilo se je, da so šle partizanske enote in tudi posamezniki kar podnevi in pred nosom te postojanke. Celo redko to ni bilo.

Ko so nekateri kraji prišli v zgodovino predvsem zaradi znanih in pomembnih Slovencev, so ti kraji prišli v zgodovino poleg vsega drugega — to je vojaških dogodkov — tudi zaradi prebivalcev teh vasi. Spet smo pri ženah Vidovskih hribov, znanih po veliki domovinski ljubezni in vsakodnevnemu žrtvovanju za cilje prihodnosti. Zgodovino so tu ustvarjale množice, ne posamezniki ali pomembni kulturniki. V zgodovino stopajo množice in tudi slovenske vasi.

Ko je imel sovražnik svoje postojanke, ki so bile obdane z žico, utrdkami in bile naježene s cevmi vseh mogočih vrst orožja, partizani takih postojank niso rabili. Za njih je bila postojanka vsaka hiša z našimi ljudmi, za večje enote pa so bile postojanke itak celotne vasi, kjer so počivali in se nahranili. Če je bila taka vas povrhu še partizanska, si kaj več niso želeli.

Vsa pisana množica partizanov, ki je prišla v našo hišo — postojanko, je najprej vprašala o situaciji v okolici, da so nato primerno ukrepali. Drugo vprašanje, že bolj povabilo, pa je bilo stavljeno od domačinov. S čim lahko pomagamo? Žene pa so stopile takoj v kuhinjo, shrambo, klet ali hlev. Kaj pa partizani v stiski, med hajkami, ki so iskali zvezo ali drugačno pomoč, so v teh hišah, kjer so gospodarile žene, našli varno streho in vesti, košček kruha, kuhan krompir, pest krhljev, kar je že marsikomu ohranilo življenje. Kaj bi vsi ti brez žena v Vidovskih hribih?

Če je tak partizan potrkal na napačna vrata, ga je običajno doletelo najhuje. Poznam kar precejšnje število teh primerov. Kar tu omenjam partizansko modrost, ki pravi: topel prostor pod skromno streho je v vojni več vreden, kot najrazkošnejša palača v miru. Prav te žene so napravile, ko je bilo treba, naše partizane nevidne, jih obveščale, kaj se okrog njih dogaja in jih oskrbovale. V vaseh pri teh naših ženah pa se je dogajalo mnogo več, kot je mogel slutiti.

Ko sem prebral Matevža Haceta Komisarjeve zapiske, sem našel v II. knjigi na 112. strani primer, ki bi lahko prav tako veljal za Vidovske hribe. Če bi vsi partizani znali tako pisati, bi se našlo precej takih, ki bi pisali o podobnih doživetjih iz naših vasi. Takole piše o najhujših dneh 14. divizije, ki je prišla v začetku leta 1944 med strahotnimi boji na Štajersko:

Stopil sem na prag. Ob strani je stražil v plašč zavit Pavelčev Janez: »Ali bomo šli kmalu naprej?« je zagodrnjal in se prestopal.

»Kmalu te zamenjajo,« sem ga potolažil. Nato sem izvlekel iz žepa kos kruha in mu ga ponudil: »Na Janez, na, jej, dokler ne pride drugi stražar.« Janez je z obema rokama vzel kruh in ga začel goltati.

»Nič ni treba izmene, stražim lahko do jutra,« je mrmral med jedjo. Skočil sem v sobo, vzel z mize še en kos kruha, gospodinja pa mi je dala še lonček dobrega mleka. Oboje sem nesel Janezu, ki je v hipu popil mleko in pojedel kruh. »To si mi ustregel. Sedaj je pa lahko dva dni borba, jaz sem sit.«

Hribček Žužemberk pri Žilcah, kjer so Italijani pokopali 18 med italijansko ofenzivo 21. julija 1942 ustreljenih Vidovcev

Ko sem na prelomu leta 1941 na 1942 po nalogu Franceta Rudolfa iz Kremence vodil Franceta Popita in Miloša Zidanška do določenega človeka v Žilcah, sem med potjo iz njunega razgovora razbral tole: »Tu so idealni kraji za osvobojeno ozemlje in bi se ga dalo dobro držati.« To je bilo neposredno po konferenci vodilnih aktivistov Notranjske in vojaških poveljnikov iz Kožlješkega taborišča, ki je bila okrog 25. dec. 1941, kjer so odločali o vzpostavitvi osvobojenega ozemlja v teh krajih. V Sv. Vidu je bilo ravno zato postaviti dobro organizacijo OF. Z vojaškimi očmi gledano, so bili to za partizane najzanimivejši kraji. Sicer pa kaj govorim, to spada k abecedi našega vojskovanja.

Še nekaj podatkov za orientacijo:

V Vidovskih hribih so nekaj let pred vojno dobili svojo občino s sedežem v Žilcah. Tam je bilo 12 vasic in zaselkov z okrog 600 prebivalci. Pod to občino je spadal tudi predel okrog Cajnarjev, o katerem pa sedaj ne teče beseda.

Jeseni leta 1942 je bila po it. ofenzivi tu takale situacija: V Sv. Vidu je bila mešana it. belogardistična postojanka. Iz vasi Zahrib, Tavžlje, deloma Lešnjake ter 6 družin iz Osredka, so se preselili prostovoljno v postojanko ali v bližnjo belogardistično vas Rudolfovo, kjer je bila naša samo družina Toneta Zalarja, ki pa so ga med it. ofenzivo ustrelili. Njegova žena pa je že več let ležala bolna v postelji. Nam dostopne so bile torej samo vasi Koščake, Korošče, Zala, Osredok, Ravne in Lešnjake ter Jeršiče, ki pa so bile belogardistične, pa smo jo vseeno obiskovali. V Rudolfovo nismo hodili zaradi znane belogardistične zagrizenosti. Čohovo pa smo zaradi neposredne bližine postojanke obiskali samo dva- ali trikrat.

Tem nam dostopnim vasem, izvzemši Jeršiče, bi lahko rekli vasi vdov in sirot, ker so tam živele v pretežni večini same vdove, med italijansko ofenzivo ubitih gospodarjev. Trideset jih je bilo takrat, kasneje pa je ovdovelo še 10 žena.

V Sv. Vid, to je v postojanko, z organizacijo nismo uspeli prodreti, čeprav je bilo tudi tam nekaj naših zavednih žena. Ko smo že delali na tem, nas je prehitela kapitulacija Italije.

Da bomo lažje razumeli delovanje in življenje teh žena, povejmo še, da je od 600 prebivalcev teh krajev stopilo v NOV 41 fantov in mož, pri čemer so všteti tudi Vidovci, ki so stopili v NOV od drugod. Od domačih partizanov, ki so šli v NOV od

doma, je doživelo svobodo samo 9 borcev, kar znaša samo 26,5 %. Preživeli pa so bili skoraj vsi invalidi. Vseh žrtev terorja, to je umrlih v internacijah ali ubitih med it. ofenzivo je bilo 58. Torej je na naši strani bilo mrtvih skupaj 83, to je skoraj 14 % prebivalstva. Če prištejemo še mrtve in padle na nasprotni strani, dobimo skupaj 24,7 % prebivalcev, mrtvih med vojno. Skoraj vsak četrti prebivalec je v tej zadnji vojni izgubil življenje. To je že pred menoj pravilno ugotovil Rot Tone, prvoborec iz Raven. Moških v Vidovskih hribih praktično ni bilo več.

Vse to sem moral v prilično dolgem uvodu povedati, da bomo lažje ovrednotili delo in prizadevanje žena, ki sem jih napovedal v naslovu. To so splošne ugotovitve, ki nam osvetljujejo vse pomembnejše, kar je odločalo in usmerjalo delo teh žena. Če bi opisoval celotno delo naših žena pri vsaki posebej, bi bil uvod gotovo drugačen. Prav zato mi ne bo treba pri vsaki posebej pojasnjevati prav iste stvari kot pri drugi. Pri vsaki bom omenjal samo to, kar je ravno zanjo značilno. Videli bomo, da je sovražnik te naše žene dobro poznal in jih stalno preganjal. Bolje jih je poznal, kot bi jih morali poznati nekateri odločujoči ljudje po vojni.

Kot sem že najavil, bom obravnaval vsako posebej le tiste vidovske žene, ki so začele sodelovati skupaj s svojimi možmi z OF že leta 1941, postale spomladi 1943 članice SPŽŽ in s svojim delom vztrajale do konca. S tem pa ni rečeno, da tukaj ni bilo še drugih naših žena. Te so aktivneje začele z delom in se vključile v SPŽŽ po kapitulaciji Italije. Naj mi oprostijo žene iz okolice Cajnarjev, Begunj in Bezuljaka, ker sem se odločil samo za opis naših žena iz Vidovskih hribov. Verjetno me bodo razumele, ko bodo prečitale ta zapis do konca.

Začenjam z Ravenčankami in z najbolj izstopajočo Jurjevo Katro, kot so ji rekli vaščani in znanci, Pepo, kot smo ji zaradi tajnosti rekli aktivisti in nazadnje s Katarino Štritof, kot je zapisano v uradnih knjigah.

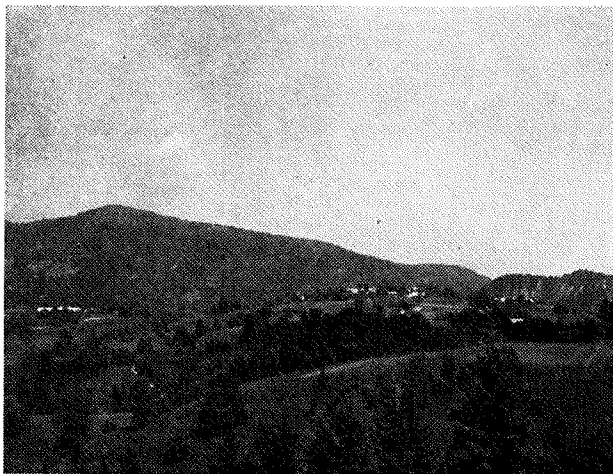
Rojena je bila 19. 4. 1889 v Velikih Blokah sredi naše uporne Notranjske v družini Doles. Zrasla je v vedro dekle, polno življenjske vedrine in bistre glave. Poročila se je v Ravne v Vidovskih hribih nad Iško. Srečo, da jo je dobil, je imel Janez Štritof, po domače Jurjev Janez. Povila mu je leta 1920 hčerko Marijo, leta 1922 pa sina Franceta.

Življenjska nuja je pognala moža Janeza za nekaj časa zdoma v Ameriko. Ko se je tja odpravil še drugič, ga je spremljala Katra, ki si je tako širila obzorja. Videla je, da je pravzaprav ves svet poln revščine, izkoriščanja in krivic. Kot vsakemu je tudi njen značaj klesalo trdo življenje in njegove tegobe. V Ameriki prigan denar, jima je po povratku za silo olajšal življenje.

Njen obraz je bil zelo izrazen in je kar izžareval njeno notranjost. Bil je kot odprta knjiga. Smehljaj je hranila za svoje in partizane. To je bil smehljaj matere ob svojih otrocih. Ta obraz je lahko v trenutku spremenila v strogega, žalostnega ali ravnodušnega. Lahko je uganiti za koga je hranila izraz jeze, odpora in zaničevanja.

Na treh četrtinah življenjske poti jo je dohitela druga svetovna vojna z vso pošastnostjo, ki sta jo bila zmožna črni in rjavi fašizem. Kot vsi zavedni Slovenci, tudi Ravenci niso priznali novih meja. Duče in italijanski kralj sta jima bila predmet poroga. Zato je Tone Hribar iz Loške doline, ki je tod organiziral OF in vstajo, hitro našel ljudi, ki so odobraval programska načela OF ter se vključili vanjo. Tako je že leta 1941 Katrin sin France postoril kakšno delo za Hribarja, kar je pomenilo začetek. Naloge so se večale in že naslednjega leta, meseca junija je šel v partizane skupaj s še petimi fanti svoje vasi. Stopili so v bataljon legendarnega Toneta Vidmarja-Luke in kasneje z njim v Šercerjevo brigado, ko je bila ta ustanovljena

*Panorama Osredka leta
1979*

na Mokrcu. Katra se je tedaj za hip ustrašila. Katera mati se ne bi ob dejstvu, da je njen edini sin šel v klavnico vojne. To je prebolela, posebno še, ker je tudi ona delala za OF in njen boj. Misel na sina pa jo je vseeno še neprestano glodala, posebno še, ko včasih dolgo ni vedela, kaj je z njim. Tedaj ji je bilo zelo hudo.

V tedaj že njeni OF je našla potrdilo tega, kar je čutila in vedela. Kolikor je bilo dvomov, so se ji hitro razpršili. Zmesti je ni mogla nobena protikomunistična propaganda, pa najsi je prišla s prižnice ali pa jo je širil kak klerikalni mogotec ali pa vsiljevali belogardisti z orožjem. Svoje pripadnosti tudi ni skrivala. Naenkrat je ugotovila, da je večina Ravencev istega prepričanja.

Nihče ne bi mogel danes po 37 letih do potankosti naštetih, kaj je ona ali pa so druge žene napravile NOB v začetku. Drži pa, da je opravila vse naložene ji naloge. Kmalu je bila zapažena in organizacija je dobila vanjo zaupanje. Tako je preko nje šla pošta na Zavrh ali kam drugam. Celo na Golo in Iško vas so vodile njene zveze. Bila je v vsem zelo pripravna in iznajdljiva.

V času osvobojenega ozemlja spomladi 1942 je postala član vaškega odbora OF, ki mu je tedaj predsedoval Andrej Rupar. Čeprav se je vojna vlekla, je bila naenkrat tu zlovešča it. poletna ofenziva, ki je strahotno prizadejala Vidovske hribe. Italijani so se skupaj z belo gardo hoteli maščevati, ker se je velika večina prebivalcev vključila v narodnoosvobodilno gibanje. Okupator je divjal, da so ljudje pomislili, da je svet poblaznel in da prihaja »sodni dan«. Celo podvomili so, da je to res, kar so doživljali in mislili, da niso prisebni. Kaj takega od bogaboječih Italijanov in kaplana Pezdirja niso pričakovali. So pa ljudje, kolikor jih je naših ostalo, bili za dragoceno spoznanje bogatejši. Spoznali so, kdo je njihov resnični sovražnik. Nikoli ne bodo pozabili tega, da je spiske tistih, ki jih je treba po njihovem pobiti ali odpeljati v internacijo ali kje morajo požgati ter odpeljati živino, napravil kaplan Pezdir s svojimi pomagači. V vaseh okrog Sv. Vida z okrog 600 prebivalci je bilo samo tedaj ustreljenih 30 poročenih mož, ki so bili očetje 82 otrok. Pobitih je bilo še 20 fantov, v internacijo pa so odgnali 29 moških in eno žensko. Iz Raba se jih ni nikoli vrnilo 7. To je bila strašna bera. Pridnih moških rok ni bilo več. Povsod je bila sama črnina. V tistih dneh se je čul samo jok in stok, ljudem pa je zastajalo srce. Vseh ognjev tistega ognjenega dne nisi mogel prešteti.

»To ne sme biti nekaznovano, če drugače ne, jih bo kaznovalo življenje samo. Vsake nevihte je enkrat konec in tudi Italijani bodo enkrat odšli, a s kakšnim srcem,« je tedaj dejala Katra. Največ so pretrpele tiste dni naše žene, ki so bile žive priče tem strahotnim dnevom.

Tudi Jurjevi so bili tedaj na spisku za požig, kar naj bi bilo kazen za to, ker je njihov France šel v partizane. Iznajdljiva Katra pa je znala it. oficirja pripraviti do tega, da so ji namesto hiše zažgali kozolec. Temu oficirju je bilo vseeno, samo, da je nekaj zažgal, ker sta bila tu spisek in ukaz. Odločil se je za manjši kozolec. Tudi drugod po vasi se je dal prepričati, da je kaj spregledal. Ko so npr. Slivčenovim zažgali hišo, so hitro odšli, da so lahko takoj zatem pogasili. Pobral jim je tudi najmanjše živinče. V vasi so požgali še eno hišo z gospodarskima poslopjema.

Nesreča ne pride nikoli sama. To pot je ofenzivo spremljala prava kuga, ki se ji reče bela garda. Začeli so siliti ljudi v to, da naj verjamejo, da je belo črno in narobe, da je hlapčevanje tujcu domoljubno dejanje, ubijanje domoljubov pa bogu dopadljivo dejanje.

Ravenci in Ravenčanke so odlično prestali preizkušnjo. Odpadla je malo pomembna manjšina. V teh dneh težke preizkušnje je iz njih prodrlo na površje najboljše, kar je v človeku in čutili so še večjo solidarnost s svojimi borci. To ni bilo sočutje, bilo je več.

Aktivisti smo morali po ofenzivi prilagoditi delo spremenjenim in težkim razmeram. Najprej smo morali vzpostaviti stike z našimi in stkati novo mrežo. Spletili smo jo lahko med ženami, ker moških ni bilo več. Pri popolnoma naših je bilo delo lahko. Žene so se razveselile, ko so slišale, da ne drži tisto, da so partizani pobiti prav vsi. Med tistimi, ki so imeli svojce v partizanih, sta bila v Vidovskih hribih samo dva primera, ko so se sramovali lastnega sina ali hčere, ki sta bila v partizanih. Ti so se znašli v nasprotnem taboru.

Naše žene je pravzaprav prekalil ogenj ofenzive. Ves teror in grožnje s smrtjo ter večnim pogubljenjem je bil pri teh ženah bob ob steno. Spoznavati so začele predvsem to, da je cerkev nekaj popolnoma drugega kot vera. Poprijele so še bolj in nadomestile mnoge, ki jih po ofenzivi ni bilo več. Predvsem tem gre zahvala, da smo na terenu v tem najhujšem času sploh mogli obstati. Danes bi morali to bolje ceniti.

Težje je bilo pri tistih, ki jim je strahotni šok ofenzive pustil posledice in so bile popolnoma preplašene. Tu je bil potreben čas, ki je najboljši zdravnik za te vrste bolezni. Vseeno pa so zmogle toliko poguma, da so se nam aktivistom upale odpreti vrata. Pripomniti moram, da so se naši ljudje v začetku oglašali ponoči samo poznanim domačinom borcem ali aktivistom. Tujec takrat ne bi opravil ničesar.

Živo sta mi ostala v spominu dva dogodka iz časov po ofenzivi. Člani novopostavljenega rajonskega odbora OF smo morali v vasi. Ob priliki nekega takega obiska se mi po dolgem trkanju na okno le oglasi žena, ki je spraševala, kdo trka. Povedal sem, kdo sem. Ni mi verjela in odgovorila, da hodijo ponoči okrog vse-mogoči ljudje in da ne verjame, da sem to jaz. Kaj narediti? Domislil sem in si osvetlim obraz z vžigalico, ob svetlobi katere me je prepoznala in takoj nato tudi odpila. Ta hiša je zatem ostala naša in dala po kapitulaciji Italije tudi partizana.

V neki drugi vasi sem imel isto težavo. Niso mi hoteli odpreti, češ, da ne verjamejo, da sem to jaz, to je cajnarski učitelj. Bila je debela tema in me niso prepoznali. Če naloge ne opravim, ne bo prav. Vžigalic pa takrat s seboj nisem imel, ker nisem kadilec. Pa se domislil in rečem, naj me kdo skozi okno potiplje po glavi in bodo čutili, da sem zares precej plešast in takega so cajnarskega učitelja

*Skupni grob na Radljeju
ubitih Osrečanov na poko-
pališču v Žilcah*

poznali. V hiši so si mislili, da bo to najboljše in brez nevarnosti opravil otrok. Po glavi me zares potiplje otroška roka in po kratkem dogovarjanju v sobi mi odpro. Pravzaprav je bil takrat z menoj tudi France Rudolf, ki je komaj zadrževal smeh. Ta, zelo revna družina je ostala naša kljub temu, da je bila skoraj vsa vas belogardistična. Oviro pa je premostila moja pleša, ki se je moji mladosti navkljub, že kar očitno kazala.

No, pa še en primer, ki naj pokaže, da ni šlo gladko in da smo naleteli na različne odzive. Oglasil sem se prvič po italijanski ofenzivi pri nekem kmetu, ki sem ga poznal. Sicer mi je odprl, a je iz njega vel tak hlad in sovraštvo, da sem bil pripravljen na vse in ves čas držal puško v roki. Kot običajno pri vseh sem ob odhodu dejal, da se bom še oglasil. Njegova sosedka, ki je bila popolnoma naša, mi je kmalu za tem poročala, da je takrat ta moški že zgodaj zjutraj pohitel v postojanko k Sv. Vidu prijaviti me. To je tisti sosed tudi naravnost povedal. Od tedaj je bila pri njegovi hiši in v vasi večkrat zaseda, samo mi smo s tem že računali. Kar tu pripominjam, da je ta človek nato hodil prenočevat v postojanko, bil leta 1944 od področnega vojnega sodišča obsojen na zaplembo premoženja. Kaj pa mu je uspelo po vojni, me pa ne vprašajte. Tista naša žena, pri kateri smo se stalno oglašali pa ni uspela doseči istega.

Bela garda je silila tudi Ravence, naj se preselijo v »varstvo« v postojanko, kjer bodo na varnem in bodo dobivali tudi živilske nakaznice. Žene so jim ponosno zabrusile: »Če bomo že jemali konec, naj nas vzame tukaj, doma.« Živilskih kart zaradi tega niso videle. Za odrasle žene je to še nekako šlo, toda kako so prenašali svoje težave bolni starčki in mali otroci pa ni, da bi pojasnjeval.

Zgodilo se je, da se je vdova Frančiška Rupar (Benduhova), ki je morala skrbeti za 5 otrok in še za dva nad osemdeset let stara starša, okorajžila, misleč si, kar bo, pa bo. Šla je v Sv. Vid prositi vsaj nekaj malega sladkorja za bolno mater. Pri nikomer ga ni dobila. Na povratku se je vso pot jokala od žalosti. Prav tisti »oblastniki«, ki ji sladkorja niso hoteli dati, so kmalu nato prišli k njej v Ravne in po dvorišču nalovili kokoši z izgovorom, da bodo za Italijane. Čas se je prevesil že v leto 1943. Veliko veselje je prevzelo Ravenčanke, ko se je 6. januarja 1943 po dolgem času ustavil v vasi II. bataljon Šerčerjeve brigade (ali samo njen del). Tako so videli svoje fante. Kar srce jim je poskakovalo, ko so jih videli tudi v akciji.

Nadnje so pridrveli belogardisti iz Sv. Vida in še begunjski so jim prišli na pomoč. Italijani pa so se v postojanki grelí. Belogardisti so mislili, da bodo partizani zbežali, čim jih bodo zagledali. Doletelo jih je bridko razočaranje. Sramotno bežanje so morali opraviti sami, pa še težko je bilo bežati po snegu pred tistimi ušivci, o katerih so toliko zatrjevali, da jih ni več, ker so vsi pobiti. Od takrat Ravenčankam vera v nepremagljivost partizanov ni nikoli splahnela. Edina grenka kaplja je bila takrat en padli mladi borec, bojda doma tam nekje od Grosuplja ali Trbovelj. Umrli je prav v Katrini hiši. Domačini ne vedo povedati, kje so ga nato pokopali.

So pa vsi hribovci videli na delu Šercerjevo in njene notranjske borce, ko so sami šli nad Sv. Vid. To je bilo konec januarja 1943. Na žalost takrat postojanke niso mogli zavzeti. Njena lahka oborožitev ni bila kos utrjeni postojanki. Na presenečenje pa niso mogli računati. Pa vendar so belogardisti použili veliko strahu in njihova nadutost je šla skozi trdo šolo. Nič več se niso toliko petelinili.

Ko je v začetku pomladi skopnel sneg, ki je oviral aktiviste pri svobodi gibanja, je to nekako sovpadalo z nalogo organiziranja SPZZ. Naše vodstvo je namreč vztrajalo, da je čimbolj vključiti v naš boj naše žene ter jih povezati v njihovo organizacijo. Po decembrskem kongresu AFŽ leta 1942, je bilo potrebno po terenu ustanavljati iniciativne odbore SPZZ. Pri tem je bila naša glavna naloga njihovo osveščevanje, da bi se zavedale svojih pravic in pravičnejšo družbeno ureditev. Seveda je bil na prvem mestu poziv na podporo naši NOV.

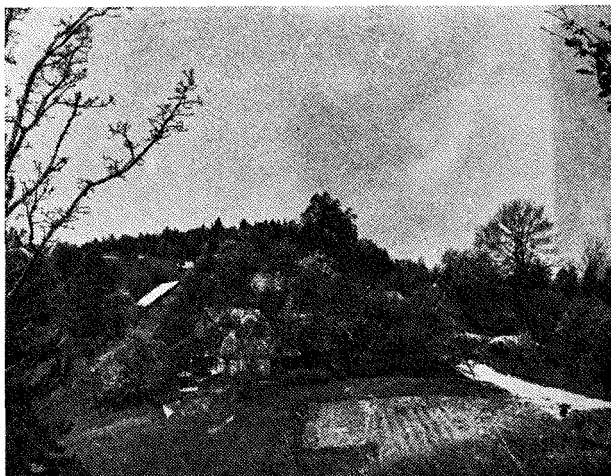
Belogardisti so nekako zavohali, da se na terenu nekaj plete ali pa so dobili kakšno posebno navodilo. Zato so se v aprilu 1943 preoblačili v partizane in ponoči trkali pri vseh naših ženah, da naj jim odpro. Šli so kot po kakšnem našem spisku k vsem našim ženam, od Korošč in Osredka do Raven. Sicer pa se je točno vedelo, kdo je naš in kdo je njihov. Če so belogardisti vedeli, kdo je njihov, smo to vedeli tudi mi. Tudi belogardisti so znali računati: kdor ni njihov, je zagotovo naš. Sredine tu ni bilo. Pri mnogih so jih takoj spregledali. Našim ženam je pri tem pomagal nekakšen šesti čut in nepristno obnašanje. Posnemati partizane se ni dalo kar tako. Nekatere žene so šle zato naslednji dan takoj prijaviti »partizane«, ki so ponoči budili naše ljudi. Ponekod so si izprosili kaj za pod zob. K sreči proti tem ljudem nato niso ukrepali. V Ravnah so nekako prevarali ljudi tako, da so si sposodili v vasi vola in ga vodili po vasi. To naj bi pomenilo, da so partizani pri nekemu zaplenili vola. Iz vprašanj naših ljudi, kje da je Šercerjeva, so belogardisti skleпали, da partizani ne hodijo okrog, ker pač ljudje ne vedo zanje.

To nas je izučilo. Dogovorili smo se pri vseh naših ženah, pod katerim oknom bomo klicali in za način trkanja. Celo tudi ta je bil pod vsakim oknom drugačen. Ukrepali smo tudi tako, da so takrat dobile skoraj vse naše žene svoje ilegalno ime, s katerim smo se nato ponoči pod okni tudi legitimirali. Odprle so samo tistemu, ki se je oglasil z njenim imenom. Od takrat je bila za nas Katra samo še Pepa.

Ni dolgo tega, kar sem listal po beležnici iz tistih časov, kamor se si kaj zapisoval, kajti vsega le nisem mogel držati v glavi. Zaradi varnosti sem si izmislil tajno pisavo, ki jo pa danes ne morem odgonetiti, vsaj na hitro ne. V običajni pisavi sem si napisal imena kot Rezka, Polonca, Marjeta, Tonca, Mica itn. Poleg teh imen pa sem v tajnopisu napisal, katera žena ima to ime. Tam imam zapisano eno samo moško ime, Jakob, kar pomeni, da so bile naše sodelavke res same žene. Žal tudi za Jakoba nisem mogel razvozlati, kdo naj bi to bil.

Zakaj smo se oglašali v severozahodnem predelu rajona največ pri Jurjevi Katri. V njej smo spoznali svojevrstno osebnost, sposobno izpeljati vsako nalogo. Nismo hodili k njej zato, ker nam je tudi razvajala želodce. Pomemben je bil zlasti njen značaj. Ni poznala strahu. Iz nje je vel neomajen in nalezljivi, vedri optimi-

Takšna je bila vasica Korošce leta 1976

zem. Bogaboječa ni bila in zato tudi ne pokornega vedenja. Bila je polna razumevanja, neposredna in premišljeno dosledna. Bila je ponosna in bojevita, kot nalašč rojena za ta težki čas.

Doživeli smo že kapitulacijo Italije. Kljub klavrnemu odhodu Italijanov iz Sv. Vida, je bil ta trenutek poraza fašizma za naše žene le polovično zadoščenje. Kaplan Pezdir je namreč z večino svojih belogardistov strahopetno, ne da bi sploh videl kakšnega partizana, sramotno pobegnil v Borovnico k Nemcem, svojemu novemu gospodarju. Tu je bil deležen javnega zgražanja vseh naših ljudi. Aktivist Karel Rot pa jim je za slovo z nekaj streli še malo podkuril, da so odšli lažjih nog. To zapisujem zaradi boljšega razumevanja Katrinega dopisa, v katerem kaplana Pezdirja večkrat omenja. Dopis proti koncu objavljam.

S kapitulacijo Italije se začne za naše žene novo obdobje. Iz bloškega rajona je prišla k nam Mima Zakrajšek, doma iz Ravnika. Bila je sekretarka rajonskega odbora SPŽZ Sv. Vid—Begunje in članica okrožnega odbora SPŽZ Cerknica. Takoj smo jo povezali z našimi ženami, s katerimi je delo uspešno nadaljevala. Bila je zadovoljna z njimi, ker je naletela v Vidovskih hribih na že kar zgrajene žene, kot smo takrat temu rekli. Mima je ostala kar v našem rajonu. Tudi za naše žene je bila to prijetna sprememba. Mednje je prihajala ženska. SPŽZ je pod marljivim vodstvom Zakrajškove bolje zaživel. Predvsem je vnesla mednje več organiziranosti. Mi moški pa smo se začeli ukvarjati bolj z vprašanji oblasti, mobilizacijo itn.

Žene so se tedaj že javno sestajale ter si postavile svoj odbor, ki je pokrival vse področje bivše vidovske občine. V njem so bile razumljivo tudi naša Katra, Ana Hiti (Slivčenova iz Raven), Katrina hči Mima Rudolf iz Koščakov in Neža Tekavec-Urška iz Zale. Obravnavale so s pomočjo Mime takratna pereča vprašanja. Prav v oči mi je padlo, da so bile te žene vedno prisotne na vseh njihovih sestankih, ki so bili večinoma v Cajnarjih ali pa na njihovih konferencah v Loški dolini. Bile so za nove naloge v novih okoliščinah kar dobro pripravljene in usposobljene. Več dela je imela Mima z nanovo vključenimi članicami SPŽZ od tam, kamor mi pred kapitulacijo Italije nismo mogli poseči in kjer tudi kasneje s samo organizacijo ni šlo dobro, ko ni bilo več Mime.

Usoda in NOB sta namreč zahtevali od Mime največ, kar lahko da. 25. januarja 1944 je bilo njeno uspešno delo prekinjeno, ko je bila ob napadu domobrancev na

Mima Zakrajšek iz Ravnika na Blokah, tajnica okrajnega odbora SPŽZ Bloke—Sv. Vid—Begunje in članica okrožnega odbora SPŽZ za Notranjsko okrožje, ki je bila smrtno ranjena v Hribljah 25. januarja 1944

rajonske aktiviste v Hribljanih smrtno ranjena in nato čez 2 dni umrla v partizanski bolnišnici. Usodnega 25. januarja 1944 je Katra kot zadnja videla Mimo zdravo in pri delu, ko je pisala svoje zadnje poročilo. Takrat je Katra prinesla rajoncem popisane liste vseh prebivalcev iz Raven in okolice pa tudi popis živine je napravila. Poprijela je pač za vsako delo, čeprav na videz nepomembno. Odšla je malo pred napadom. Nato Mime ni videla več. Malo je manjkalo pa bi tudi z ostalimi rajonci bilo tako. Smrtno ranjeni Mimi je pomagala še ena naših zaslužnih žena Angela Matičič iz Pirmanov. Tja smo namreč Mimo prenesli med ljudi, ker so ji tam lažje pomagali in obvezali. Spomin na Mimo med še živečimi ženami še živi.

Po tej nesreči ni bilo nobene več, ki bi nadaljevala Mimino delo tam, kjer je ona končala. Naše žene pa so vseeno zagnano delovale naprej. Namesto Mime smo spet poprijeli moški. Prav zadolžena za to delo sta nekaj časa bila France Mramor iz Selščka in kot se tega še danes rad spominja Ivan Paternost, ki je sicer bil mladinski aktivist. Za njim in po mobilizaciji vseh aktivistov v NOV dec. 1944 pa na tem terenu ni bilo nobenega aktivista več. Tudi naših podpor niso več delili. Sedež novega združenega okraja (zdaj ne več rajona) Cerknica je bil v glavnem v hribih onstran Loške doline, domobranci pa so v kraje bivšega našega rajona vdirali često in nemoteno. Zato aktivistov sem ni bilo več. Toda naše žene so se tudi same dobro znašle. Vedele so že kako se je ravnati v vsaki situaciji. Izvrševale so naloge, ki jim jih je že prej položila v srce SPŽZ.

Konec oktobra 1943 se je začela še ena velika in tudi »znamenita« ofenziva, tokrat nemška, ki pa ni prinesla tu toliko gorja, kot svoj čas italijanska. Zahvala gre predvsem našim ženam, da je bilo tu rešeno pred Nemci mnogo partizanov, ki so se zatekli k njim. Kdor od partizanov ni imel te sreče in je naletel na domobranske vasi ali družine in teh je bilo dosti v spodnjem delu rajona okrog Begunj, je slabo končal. Samo pri naši Katri je bilo tedaj skritih 6 dni 6 partizanov, ki so tako srečno preživeli v vojaškem pogledu hujšo ofenzivo, kot je bila prej italijanska. Skrila jih je s »prtijago« vred v gospodarsko poslopje. Tedaj je namreč bil že sneg in mraz. Med temi borci je Katra poznala Pikota iz Topola na Blokah in še Hribcovega. Nemci so sicer preiskali hišo in stikali bolj po slivovki in podobnem a partizanov le niso odkrili. Tudi znani Gregor Urbas iz Stopnjaka v Cajnarjih se je takrat skrival pri njej 3 dni. Ta je kmalu zatem kljub piletnosti stopil v Notranjski odred in tam ostal do konca.

Nadaljevanje

Franc Križnar

Glasba v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945

5. nadaljevanje

a) Pesem, ki je prišla k nam iz ruske revolucije (1914) in španske državljanske vojne (1937).

Že v prejšnjem podpoglavju²⁹³ so se posebej izdvajale pesmi, za katere na Slovenskem ne beležimo več samo prevodov,²⁹⁴ ampak tudi že manjše posege v adaptacije izvirnih besedil in melodij, predvsem pa že številna nova izvirna slovenska besedila na še vedno prevzete, vendar že variirane melodije.

Njihovo število se je še zlasti povečalo v času NOB. Avtor besedila in melodije si je skoval svojemu namenu in novemu življenjskemu načinu ter smotru odgovarjajoča besedila in jih primerno oblikoval v novo melodiko ali pa ju najčešče prilagodil melodiki slovenske narodne ali ruske in španske revolucionarne pesmi. Prav pesem, ki je prišla k nam iz ruske revolucionarne in španske državljanske vojne, se je po vsebini še posebno prilegala razpoloženski motiviki naše NOB. Po motiviki osvobodilnega boja porojena melodika je bila sorodna naši ljudski pesmi in zaradi tega je kar klicala po zlaganju aktualnih besedil.²⁹⁵ Sprotno petje znanih ruskih napevov po vzoru ruskih popevk se je razvilo že v prvih brigadah partizanske vojske in se je tako zelo razširilo, da so med borbe in narod prodirali tudi melodijski postopi in, da so se ušesa petja doslej nevajenih borcev, lotila mola z enakim smislom kakor dura. Če so pesem le slišali večkrat točno zapeto, so se nehote približali ruskemu izrazu in značaju. Ker dolgo ni bilo na razpolago ruske pesmarice, so bile še tolikanj bolj umestne primerne obdelave.²⁹⁶

Ukrajinska ljudska pesem je bila po vsej Sovjetski zvezi razširjena po oktobrski revoluciji. Z naslovom PO DOLINAH IN PO GORAH sta jo priredila skladatelj A. V. Aleksandrov po zapisu melodije Aturova v okolici Kijeva in pesnik S. Alymov. Tudi pri nas se je pesem uveljavila že pred NOB v prevodu originalnega besedila. Z novim besedilom Smiljana Samca-Črta pa je v NOB znana v več variantah: PARTIZANSKA, PESEM PARTIZANSKIH STRELCEV itd. Podobno je bila tudi

NAGLO PUŠKE SMO ZGRABILI.²⁹⁷

Moderato (♩ = 100)

(Črt-Smiljan Samec)

Po ukrajinski

mf
Naglo puške smo zgra - bi - li in od - lo - čno z doma
šli, ko sou - vjet - ski so ju - na - ki skupni
boj o - kli - ca - li, ko sou - jet - teki so ju -
na - ki skupni boj o - kli - ca - li, ko so - li.

melodija variirana glede na novo besedilo. To obsega tri 4-vrstične kitice, ki so napisane na koračniško melodijo v eno- dvoglasju. Ambitus melodije je velika nona (es¹-f²). V f-molu, ki je osnovna tonaliteta, prevladujejo harmonije glavnih stopenj osnovne tonalitete. Oblikovno je strofična 2-delna pesemska oblika:

4/4 | A : B :
f-mol: | 8 : 8 : |

Zaradi aktualne vsebine besedila in koračniškega učinka melodije je bila pesem že v NOB prirejena za različne sestave: na primer za moški zbor a cappella (Karol Pahor), za pihalni orkester (Viktor Mihelčič).

POVEJ, KAM GREŠ, ČRNOLASKA.²⁹⁸

Živahno

Asturska narodna -
prevedel Bojan Iljih

Po - vej, kam greš črno - laska, po - vej, kam greš ti ša -
liv - ka, po - vej, kam greš, črno - laska, ob
treh, ko jutro se komaj bu - di; po - komaj bu - di.

Na melodijo asturske ljudske pesmi je bilo v španski državljanski vojni poznanih več variant te pesmi. Zaradi sorodnosti melodije z našo folkloro, so pesem sprejeli tudi naši španski borci. Od tu se je pesem razširila med partizanske enote NOB. Najprej so jo peli v izvirniku in kot tako poimenovali z ASTURIANO. Od številnih prevodov in priredb besedila ter melodije je najbolj znana Mitje Ribičiča-Cirila s prvim verzom besedila NA OKNU (GLEJ OBRAZEK BLED).²⁹⁹

Besedilo: Mitja Ribičič – Smiljan Samec
Po asturskem napevu

Živo

Na o - knu, glej, o - bra - zek bled, na li ... cih gren - kih

sol - zic sled. Za - kaj pa, de - kle komaj dvajse - tih

let, tak za - lostno gle - daš r svet? Za r svet?

Mitja Ribičič-Ciril jo je zložil jeseni 1942. Tudi melodičnih priredb je bilo v NOB znanih več, glede na popularnost lirčno odmaknjenega besedila in melodije. Zaradi manjšega odklona od izvirnika in največ izvajane priredbe pesmi NA OKNU, podajamo analizo slednje. Glede na uvrščeni notni primer tako izvirnika kot pričujoče adaptacije pa je mogoče še dodatno razbrati razlike, ki so nastajale ob podobnih primerih ostalih variant ene in iste melodije pesmi (besedilo in napev). Pet 4-vrstičnih kitic besedila je zloženih na živo, v 3/4-taktu pisano melodijo v dvo-glasju. Obseg le-te je velika decima (c¹-e²) in je v dvoglasju grajena v vzporednih tercah (male in velike terce). V F-duru je melodija harmonsko enostavna (T-D-T), prav taka pa je tudi oblikovno strofična 2-delna pesemska oblika:

$$\text{F-dur: } \begin{array}{c|c|c} \text{A} & \text{B} & \\ \hline \text{C} & 8 & 16 \end{array}$$

3. Partizanska glasba in umetna partizanska pesem (nastala pri nas v NOB: 1941–1945).

Partizanska pesem je v času NOB nastajala v skopih trenutkih počitka, med maršem, v mrazu, snegu, dežju, v preutrujenosti in lakoti, v zavijanju zimske burje, v zanosu partizanske moči in svetlih partizanskih idealov, v vzdušju smodnika, v grmenju topov in min. V takih okoliščinah so se nenadno, kot narasli potoki, rodile partizanske pesmi.³⁰⁰ Nov način in nove vsebine doživljanja so zahtevale nova besedila, ki naj bi bila točen prikaz duševnega življenja partizanskega borca. Novo besedilo pa je razen tam, kjer je čustvena melodična zasnova že odgovarjala novim snovnim vsebinam, zahtevalo nove melodije. Tako so začeli nastajati partizanski teksti o trpljenju slovenskega ljudstva, o nasilstvih tujih zavojevalcev, o junaštvih partizanskih borcev, o prihajajoči svobodi in o novem redu, v katerem bo ljudstvo dobilo svoje pravice. Sočasno so se začele pojavljati tudi primerne melodije, ki so ali izvirne ali pa prevzete. S tem se je v slovenski pesemski glasbi pojavil nov tip

Vaje pihalne godbe Glavnega štaba NOV Slovenije nekje v Beli krajini leta 1944. V sredini kapelnik Bojan Adamič

partizanske pesmi, v kateri so oblikovane najznačilnejše poteze slovenske osvobodilne borbe in ki jo pojo slovenski partizani ter vse slovensko ljudstvo od Dobrača do Kolpe, od Hodoša do Trsta. Iz nje vstaja verna predstava razgibanega in navdušenega razpoloženja slovenskih ljudskih množic v času največje zgodovinske borbe slovenskega naroda. Ne le zato, temveč predvsem zaradi svojevrstnosti ter značilnosti glasbene tvornosti, predstavlja slovenska partizanska pesem poseben zanimiv pojav v slovenski glasbi in kulturi nasploh. S tem pa je utemeljena njena družbena angažiranost in nakazan njen pomen za slovensko kulturno bodočnost.³⁰¹

Snovna in njej odgovarjajoča glasbena (ritmična in melodična) zamisel ter izdelava umetnih in še bolj ljudskih pesmi kažeta, da so jima bila osnova ter spodbuda najrazličnejša človekova duševna in z njimi povezana razpoloženja, njegov odnos do življenjskih in svetovnih pojavov ter življenja ljudstev in narodov z vsemi činitelji, ki so na njegovo duševno obliko kakorkoli vplivali ter s tem določali ali vsaj soodločali smer in vsebino njegovega duševnega izraza. Bolj kot kadarkoli poprej so postale te osnove in spodbude žive, stvarne in resnične v osvobodilnem boju slovenskega naroda proti italijanskim in nemškim zavojevalcem. Porušeni domovi, nedolžna kri, ki je pojila slovensko zemljo, tisoči internirancev, stalna množična preganjanja, vse to je vzbudilo v slovenskem človeku odločen odpor in neomajno voljo za sodelovanje v uničenju fašizma, ki je hotel prav tako kot ostalim zaslužnjem evropskim narodom tudi slovenskemu odvzeti njegovo nacionalno, politično, gospodarsko ter kulturno samostojnost in s tem pravico ter možnost nadaljnega obstoja. Zavest pripadnosti lastnemu narodu, spoznanje, da mora sodelovati v boju za osvoboditev domovine ter za uresničevanje idealov novega socialnega reda, v katerem bo tudi on dobil prostor na soncu, ponos, ki mu je branil, da bi klonil pred nadutim tujcem in mu bil orodje za dosego slovenski zemlji kvarnih namenov, in končno tudi pritajeni gon po samoohranitvi, so napotili slovenskega človeka med borce za svobodo. Novo, težkih preizkušenj polno življenje

in novi cilji so mu oblikovali nov duševni svet, ves drugačen od onega, v katerem je živel, oziroma životaril doslej. Prej narodno in politično konservativen in brez-oblični je sedaj postal zaveden in napreden. Iz njega se je razvil z jasnimi družbenimi smernicami oblikovan in k novi bodočnosti stopajoč človek, ki mu ni bila za izpolnitev velikih nalog slovenske osvobodilne borbe prevelika nobena žrtev. Z začetkom osvobodilnega gibanja in z vsemi njegovimi duhovnimi značilnostmi ter učinki, z načinom in uspešnostjo borbe proti nadmočnemu sovražniku, z novimi, jasno načrtanimi smotri in z duševno preusmerjenim slovenskim borcem-partizanom so bili dani temelji za razvoj nove slovenske partizanske pesmi. V koreninah spremenjen življenjski način in novim ciljem skladno vrednotenje vsega svetovnega dogajanja partizanu ni dovoljevalo in ne zadoščalo, da bi se pesemsko izražal na dotedanji način. Poln notranjih napetosti pa je iskal sprostitev ter jo je kot nekoč ljudski pevec tudi on našel v pesmi, v kateri je oblikoval novo snov in njej odgovarjajoče melodične, ritmične in dinamične elemente. Najpogosteje se pojavljata v slovenski partizanski pesmi motiva socialne preosnove in svobode, saj se je socialna motivika v ljudski umetnosti že zdavnaj uveljavila.³⁰² Snovno se torej naše partizanske pesmi opirajo na motive, ki so v kakršnikoli zvezi s temelji, bistvom, načinom, cilji in uspehi slovenskega osvobodilnega gibanja ter skupnostnim in osebnim življenjem partizana. Po snovi, ki se deli v izvirno in prevzeto, to je prilagojeno ali (čeprav večkrat slabo) prevedeno, je njihovo nazivanje (»partizanska«) utemeljeno. Predstavlja poglavje, ki razodeva revolucionarna načela in duhovno oblikovanost slovenskega naroda v času njegovega največjega borbenega vzpona.³⁰³ Tako je nastala pesem, po melodiki in ritmiki, v kolikor je pristno slovenska, slična narodni, po besedilu pa od nje popolnoma različna. To je bil nov tip partizanske pesmi, ki so jo pele slovenske brigade, bataljoni in čete na svojih premikih, pred borbo in po njej, utrujene in spočite.³⁰⁴

V ožjem pomenu besede je partizanska pesem — uglasbena ali ne — lahko samo tista, ki je nastala v partizanih oziroma v narodnoosvobodilnem boju (ječe, taborišča itd.) in ki neposredno ali posredno poziva na boj zoper okupatorja in fašizem oziroma na nacionalno in socialno osvoboditev. V širšem pomenu, ki se je pri nas že udomačil, pa menda lahko štejemo med partizanske pesmi vse uporniške in revolucionarne pesmi vseh časov in narodov, ki so v originalni ali spremenjeni obliki spremljale naš boj. Torej tudi PUNTARSKA, pa MARSEJEZA in tolike ruske, nemške, španske in druge. Pri tem pa seveda mislimo na množične pesmi, ki imajo tudi svoje napeve, četudi gredo sem nesporno tudi samospevi, ostale vokalno-instrumentalne in samostojne instrumentalne skladbe, komponirane in izvajane ali samo prirejene v času NOB.³⁰⁵

Partizanske pesmi imajo glede na to, kje v Jugoslaviji so nastale in brez ozira na tipičnost melodike, to skupno lastnost, da so borbene, polne vere in zaupanja v zmago pravične stvari.³⁰⁶ NOB razdelimo po času nastanka partizanskih pesmi na dve obdobji:

— prvo traja od začetka 1941. do septembra 1943. V tem času poznamo na Slovenskem nastanek le dveh izvirnih partizanskih pesmi.³⁰⁷ Do 1942. so pesmi tipičen proizvod prve faze partizanske borbe. Razlika od poznejših borbenih pesmi je v tem, da so bile te prve počasne, tihe in primerne za petje ob tabornem ognju. Veliko bolj udarne, hrupne pa so tudi že v tem obdobju nastajale na osvobojenem ozemlju, nič več skrite v gozdni mir.

— drugo pa od septembra 1943. do maja 1945.³⁰⁸ Zlasti v tem drugem obdobju³⁰⁹ beležimo nastanek številnih izvirnih partizanskih pesmi. Po tem so začele nastajati številne druge izvirne partizanske pesmi, ki so jih prav kmalu peli borci slovenskih

bataljonov in brigad in so glasbeno in po vsebini ustrezale razpoloženju slovenskih borcev za svobodo. Po večini so bile vesele, navdušujoče koračnice, tu in tam pa je nastalo tudi nekaj bolj sentimentalnih pesmi, ki jim je kljub temu bil osrednji motiv junaški osvobodilni boj slovenskega naroda.³¹⁰ Slovenska partizanska pesem tako ni samo bojna, temveč je hkrati tudi intimno narodna in globoko ljudska,³¹¹ kar pomeni, da se je naslanjala tudi na narodni melos, zato je borcem tudi tako prirasla k srcu in jih je spremljala skozi vsa leta borb do končne zmage.³¹²

V celotni NOB še vedno prevladuje množična pesem, ki pa se ji enakopravno že pridružujejo ostale glasbene zvrsti: zbori, samospievi, instrumentalna in komorna glasba ter dela za klavir.³¹³

Samospjev kot mala lirična forma, vezana na kvaliteto intuicije in v kvalitativnem smislu kot razmerje med invencijo in besedilom,³¹⁴ predstavlja po nastalem opusu v času NOB naslednjo³¹⁵ najštevilčnejšo kompozicijsko formo.³¹⁶ Pri tem so se zlasti odlikovali nekateri predvojni modernisti,³¹⁷ saj na primer Kozinov samospjev SRE-CANJE velja še danes za najboljši primer slovenske balade na sodobni tekst (Matej Bor),³¹⁸ šturmove samospreve pa označuje klenska zgradba, široko čustvo in globoko doživljan izraz.³¹⁹

Sicer so partizanske pesmi največ izvajali zbori, vokalno-instrumentalne zasedbe, tu pa tam pa tudi instrumentalni ansambli kot marše in instrumentalne plesе.

Poleg že omenjene kronološke razdelitve partizanske pesmi po času nastanka v NOB, večino partizanskih pesmi³²⁰ razdelimo še v:

- skladbe, ki so namenjene stalnim zasedbam:
 - a) vokalne in
 - b) vokalno-instrumentalne, oboje pa uokvirja zvrst umetne pesmi;
- skladbe, pri katerih so možne različne zasedbe:
 - a) vokalne (s kasnejšimi različnimi instrumentalnimi inačicami),
 - b) skladbe, od vsega začetka namenjene za različne izvedbe.

Oboje omenjenih skladb drugega razdelka pa dovoljuje poleg predpisanih alternativnih izvedb tudi improvizacijo. Prav zato je večina skladb-pesmi te skupine ponarodelih. Čeprav so osnovne ideje partizanskih pesmi zelo sorodne tistim v delavskih pesmih, je njihova vsebina zelo raznorodna zaradi različnih družbenih struktur, iz katerih so izšli skladatelji-partizani.

Glede na vsebino pa vse te pesmi lahko še razdelimo na:

- pesmi, ki opevajo življenje in svet izven osvobodilnega boja in
- pesmi, ki opevajo sam osvobodilni boj in propagirajo ideje narodnostne in socialne svobode — to so partizanske pesmi v ožjem smislu.

V teh historičnih pojmihi se odvijajo partizanske pesmi na različne načine oziroma na genetske zvrsti in sicer kot umetna pesem, kot ponarodela pesem in kot narodna pesem. Tako pridemo do razločevanja med umetno pesmijo, ki hrani prvotno vokalno (a cappella) ali vokalno-instrumentalno pra-obliko, in med ponarodelo pesmijo, to je prvotno umetno pesmijo, ki se ohranja na improviziran in spremenjen način, in med ljudsko pesmijo, ki razen v umetnih obdelavah živi dalje stalno v procesu spreminjanja.³²¹

Od vseh ugotovljenih skladateljev in njih izvirnih skladb, nastalih v času NOB na Slovenskem,³²² so najpomembnejši MARJAN KOZINA (1907—1966), KAROL PAHOR (1896—1974) in MAKSO PIRNIK (1902—).³²³ Zanje so največ besedil napisali slovenski pesniki Francé Kosmač, Tone Seliškar in Jože Udovič. Njih besedila, ne glede na varianto melodije, je ljudstvo največ posvojilo.³²⁴

Mogočno

Besedilo in glasba: Radovan Gobec

1. Doim je po-žgan, brat je ustreljen, o-če za-klan, jaz iz-se-
 2. Bo-hor je spal, Bohor šu-mi, Bohor je vstal, Bohor ža-

ljen. To je kul - tu - ra fa - ši - zma iz tega sto - le - tja, do - ba te -
 ri. Preko Bo - hor - ja za - o - ril je klic po svo - bo - di, sem od Bo -

rorja, krivici in svinčenega pe - tja. Hej parti - zan! Hej parti - zan, stopi na
 horja že ustajajo novi na - ro - di. Bohor je vstal, Bohor šu - mi, Bohor ža -

plan! } Le na - prej O - dred Ko - zjan - ski, le na - prej - od zmaga -
 ri. }

zmag! Samo pre - ko tru - pel nem - ških naš svo - bo - den gre ko -
 rak. Samo preko trupel nem - ških naš svo - bo - den gre ko - rak.

Julija 1944, je napisal besedilo in melodijo Radovan Gobec na Bohorju na pobudo komandanta Kozjanskega odreda Marjana Jerine. Postala je odredna himna³²⁶ — KOZJANSKA, z različnimi naslovi (LE NAPREJ, ODRED KOZJANSKI; BOHOR ŠUMI; HIMNA KOZJANSKEGA ODREDA; BOHOR ŽARI) in se tako razširila, da je izgubila svoj prvotni lokalni pomen. Prav tako so znane različne priredbe te pesmi (vse v avtorjevem aranžmaju): za: 4-glasni moški zbor s harmoniko, 4-glasni mešani zbor in pihalni orkester, mešani zbor a cappella in moški zbor a cappella. Pesem BOHOR JE VSTAL je bila prvič objavljena v zbirki Partizanska pesem GŠ NOV in POS februarja 1945.

V mogočnem ritmu in 4/4-taktu (3/4) je obseg melodije pesmi v enoglasnem izvirniku undecima (11, b-es³). Triolske sekvence v melodiji kvartnih skokov navzgor so značilne za prvi del (11 taktov), sekundna postopnost pa je značilna za drugi del (12 taktov). Harmonije so v okviru osnovne tonalitete Es-dura (paralelni molovi in dominantni septakordi). Oblikovno je pesem 2-delna pesemska oblika s ponovitvijo prvega dela:

Es-dur: $\begin{array}{c} : \\ C \end{array} : 4 \parallel 3/4 \mid 1 \parallel C \mid 1 \parallel 3/4 \mid 1 \parallel C \mid 4 : \parallel \begin{array}{c} A \\ B \end{array} \parallel 12 \parallel$

(besedilo: KAREL DESTOVNIK-KAJUH)

MODERATO Rado Simoniti

Canabile

Ben sentito e legato

Bo — sa poj — di — va de — kle obso — rej,

Skladatelj je na Kajuhovo ljubezensko liriko, ki je kar klicala k uglasbitvi, komponiral samospev Bosa pojdiva, dekle pred oktobrom 1943.³²⁸ Kajuhova lirika je pritegovala tudi druge partizanske skladatelje zaradi čistega umetniškega izraza in ustrezne oblike, ki »sta se zlila v eno zdravo, borbeno idejo.«³²⁹ Samospev je nosil prvotno naziv TALCEM (1943). Na isto Kajuhovo besedilo pa sta komponirala samospeva še Svetozar Marolt-Špik (poleti 1943) in Matija Bravničar (1945). V zmernem tempu in 3/4-taktovskem načinu uvaja solista 7-taktna klavirska predigra v razloženih trizvokih osnovne tonalitete Des-dura in uvede solistični pevski glas v lestvičnem postopu. Melodija, ki je napisana v visoki pevski legi,³³⁰ se giblje v okviru undecime (11, es¹-as²). Klavirska spremljava se nadaljuje v že uvodoma začeti razloženi akordiki leve roke in oktavnih ter akordičnih udarcih desne roke, vse skupaj pa sledi strogo ritmični solistovi melodiji (1. del). V naslednjem drugem delu, ki je hkrati srednji del samospeva (2. kitica) je že poudarjena lirična zasnova besedila z redko in prozorno spremljavo, ki je zreducirana tudi na en sam ton. Zadnji del

(3. kitica) strofičnega besedila je zopet podprt z gosto klavirsko akordično spremljavo (v desni roki akordi trizvoka v levi pa razložen trizvoki). Harmonsko delo ni komplicirano, poudarek samospeva je prav v lirično izrazni melodiji, tako harmonija kot melodija pa sta podrejeni besedilu. Oblikovno je samospev prekomponirana velika 3-delna pesemska oblika:

$$\text{Des-dur: } 3/4 \left| \begin{array}{c} \text{Uvod} \\ 7 \end{array} \right| \begin{array}{c} \text{A} \\ 17 \end{array} \left| \begin{array}{c} \text{B} \\ 17 \end{array} \right| \begin{array}{c} \text{A}_1 \\ 18 \end{array} \left| \right|$$

Prav zaradi prozorne akordične spremljave so bile že v času NOB možne izvedbe samospeva s harmoniko ali celo s kitaro.

DOMOVINA NAŠA JE SVOBODNA.³³¹

Korakoma

Besedilo: France Kosmač
Glasba: Viktor Mihelčič

1. Do-mo-vi-na naša je suo-bodna, prosto di-lja spet slovenski
2. Urag še i-šče, da bi inlodo se-tev s strupom podlo-sti, laži, du-rod. Uriska go-ra in doli-na ro-dna, v soncu sue-ti se pred nami šil. Nikdar več! In na-šo zlato že-tev sa-mi bo-mo želi s svojih pot. Širna po-lja smo zo-ra-li, prepo-ji-li jih s kr-nju. vjo, dobro se-mne smo se-ja-li, bo-je-va-li se sr-čno. Mi po-no-sni smo ču-varji na-še suo-bo-dne ra-sti, brez ple-ve-la u novi zar-ji seme žlahino naj ka-li!

Pesem je nastala v začetku marca 1944 na osvobojenem ozemlju Bele Krajine (Vojna vas pri Črnomlju) za proslavo obletnice prve slovenske divizije Korpusa narodne obrambe Jugoslavije. Vsebinsko je ena redkih vizionarskih pesmi, ki je še za časa trajanja najtežjih bojev predvidevala svobodno domovino v vsem njenem veselju in ponosu po zmagi. Prvotno je imela naziv PESEM DIVIZIJE, z naslovom SVOBODNA JE NAŠA DOMOVINA pa je prvič izšla v pesmarici Partizanski napevi, IO OF, 1945. Enako besedilo so uglasbili še Bojan Adamič, Pavel Šivic in Marjan Kozina. Poleg enoglasnega izvirnika (za množično zborovsko izvedbo) je znana še priredba za 4-glasni moški zbor a cappella.

- ²⁹³ Gl. II. poglavje — 2. podpoglavje te razprave.
- ²⁹⁴ Poleg nekaterih redkih originalnih pesmi.
- ²⁹⁵ Cvetko, D., Uvodne misli (k pesmarici Zapojmo, pionirji, zbirka partizanskih pesmi, Propagandni oddelek GS NOV in POS, začetek 1945; ponatis Propagandna komisija pri IO OF, 15., 1945), tipk. v AMLRS, Baza 13—23, januar-april 1944.
- ²⁹⁶ Sivic, P., Ruska glasba in Slovenci, Vestnik Slovenske prosvetne zveze, II., 1946, št. 14, 3—4.
- ²⁹⁷ Gl. Zborovske pesmi, zbral in uredil Rado Simoniti, Partizanska knjiga, 1970, 54.
- ²⁹⁸ Gl. Vstanite sužnji, zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta, Borec, 1976, 215.
- ²⁹⁹ Ibid., 335.
- ³⁰⁰ Gl. Partizanska pesem, o Karlu Pahorju in Marjanu Kozini, Delavska enotnost, XV., 1956, št. 30, 9.
- ³⁰¹ Cvetko, D., (Slovenska) Partizanska pesem, tipk. v AMLRS, januar-april 1944.
- ³⁰² Sperans, Razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja, Naša založba, Ljubljana 1933, 6.
- ³⁰³ Cvetko, D., Slovenska partizanska pesem, tipk. v AIZDG, fasc. 517/XIV, jeseni 1943.
- ³⁰⁴ Cvetko, D., Uvodne misli k pesmarici Zapojmo, pionirji, zbirka partizanskih pesmi, Propagandni oddelek GS NOV in POS, začetek 1945; ponatis Propagandna komisija pri IO OF, 15., tipk. v AMLRS, Baza 13—23, januar-april 1944, 3.
- ³⁰⁵ Apih, M., Partizanska pesem na Prokrustovi postelji, Borec, XXIX., 1977, št. 8—9, 503—504.
- ³⁰⁶ Cvetko, D., Koncert I. proletarske divizije in IPŽ, Slovenski poročevalec, VI., 1945, št. 27, 3.
- ³⁰⁷ (Matej Bor) — Karol Pahor, RAZPNITE ČEZ VES SVET VESALA (= V BOJ), Ljubljana, poleti 1941 in (Matej Bor) — Matej Bor, HEJ BRIGADE, Ljubljana, konec oktobra 1942.
- ³⁰⁸ Cvetko, D., Odraz osvobodilne borbe v slovenski glasbi, Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945, 392.
- ³⁰⁹ Ko je vstopilo v partizanske vrste nekaj slovenskih skladateljev.
- ³¹⁰ Cvetko, D., *ibid.*, 392.
- ³¹¹ Zlobec, C., Naša partizanska pesem je hkrati tudi intimno narodna, Ljudska pravica, XXV., 1959, št. 32, 5.
- ³¹² Prim. Pesem borb in zmag, kratkometražni dokumentarni film o glasbi v NOB, glasba Janez Kuhar, Viba film, Ljubljana, št. 127.
- ³¹³ Cvetko, D., Slovensko glasbeno življenje v svobodni domovini v letu 1949, Ljudski tednik, IV., 1949, št. 196 (1977), 15.
- ³¹⁴ Lipovšek, M., Sodobni slovenski samospev, Slovenska glasbena revija, 1956, št. 1, 10—12.
- ³¹⁵ Za množično pesmijo — zbori (enoglasni do štiriglasni: mešani, moški, ženski, mladinski, a capella in s spremljavo).
- ³¹⁶ 15 skladateljev-udeležencev NOB je napisalo 66 samospevov, (dodatno prim. Golob, V., Večer partizanskih samospevov, Večer, XXX., 1974, št. 292 (8217), 6.
- ³¹⁷ Karol Pahor, Pavel Sivic in Franc Sturm.
- ³¹⁸ Lipovšek, M., *ibid.*
- ³¹⁹ Prim. op. 10.
- ³²⁰ Izvajane a cappella ali vokalno-instrumentalno.
- ³²¹ Hrovatin, R., Kategorisierung des Partisanenlieds in Jugoslawien, Beiträge zur Musikwissenschaft, Berlin 1964, Heft 4, 326—331.
- ³²² 45 skladateljev s skupaj ustvarjenimi 350 izvirnimi skladbami in dodatnimi 226 priredbami.
- ³²³ Za ostale skladatelje in njih število izvirnih skladb in priredb, nastalih v času NOB ter pomembnejše glasbene poustvarjalce — gl. SEZNAM SLOVENSKEGLASBENIKOV v 4. nadaljevanju te razprave.
- ³²⁴ Smolej, V., *ibid.*, 152.
- ³²⁵ Gl. Vstanite sužnji, zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta, Borec, 1976, 290.
- ³²⁶ Množična — zborovska pesem.
- ³²⁷ Gl. Samospevi 1943—1945, Partizanska knjiga, Ljubljana 1971, 101—105.
- ³²⁸ Za miting Zbora odposlancev slovenskega naroda (Kočevje, 1. do 3. oktobra 1943); prva izvedba za tenor in harmoniko, natisnjena pa je prvič izšla v pesmarici Naša pesem, Vis, 1944.
- ³²⁹ Dušan Moravec, (gl. Samospevi 1943—1945, Partizanska knjiga, Ljubljana 1971, XXII).
- ³³⁰ Samospev je posvečen tenoristu Marjanu Kristančiču, (gl. *ibid.*, XXXII).
- ³³¹ Gl. Vstanite sužnji, zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta, Borec, Ljubljana 1976, 260.

Se nadaljuje

André Lacaze

Smrtni obsodbi na Ljubelju

*Objavljamo odlomek iz knjige Andréa Lacaze
»Predor«, ki ga je prevedel Jože Šmit*

Prve avgustovske dni so jih zapustili vsi plahi upi, ki jih je gojil Paolo, izpuhteli so v dim, prvi dim na ljubeljskem griču v tem vročem poletju, dim, ki je imel barvo in duh Mauthausna, duh po človeku, ki se cvre. Smrtoglavi komandant se ni mogel upirati: hotel je imeti svoj lastni krematorij, doma. In ker v ambulantni ni bilo dovolj ranjenih in bolnih, da bi umrli, je nekega lepega jutra sklenil za otvoritev svojega krematorija umoriti dva moža, vseeno katera, vendar enega Francoza in enega Poljaka.

Izbira na srečo se je izvršila v vrstah na opoldanskem apelu, tik pred odhodom na delo. *Lagerältester* je poznal skrivnost, vedel je, kdo sta moža, ki bosta morala stopiti iz progaste množice.

»*Acht und zwanzig tausend... sieben und zwanzig...* Stopita iz vrste,« je vrgel, ko je povedal številki.

Vsak je s strahom ugibal števila desetic. Celo prvošolčki so bili zdaj zmožni prepoznati v zapletenih številkah svoja že pozabljena rodbinska imena in preden je starešina drugič ponovil svoje oznanilo, sta moža izstopila iz vrst. S četverico kapojev, ki so ju pehali, sta se v skoku znašla na vzvišenem prostoru, dva metra pred komandantom.

»*Ruhe*, pozor, pozdrav vajinim tovarišem in poslušajta, *du Schwein Franzose, du Schwein Pole.*«

Veliki šef je bil videti na moč besen in njegove besede, ki sta jih tulila dva tolmača, so odmevale po vsej ravni, se odbijale od gora in se vračale na *Appelplatz* kot brezkončen odmev. Bilo je čisto nemogoče, da bi ne slišal tega nagovora, ki je veljal vsem:

»Vi ste škodljiva banda, ki jo moram ukrotiti in jo bom ukrotil. Gorje nepokornim in saboterjem. Dva psa, ki sta pred vami na odru, bosta strogo kaznovana. Eden od njiju se je to jutro skril, da ne bi šel na delo, in drugi si je namenoma polil uniformo z juho. To je sabotaža. Razhod, *Arbeit!*«

V resnici je bil čas za odhod na delo. Tudi za oba kaznovanca. Na repu kolone so jima, brž ko je bil za njimi vhod, začeli z udarci z bikovko pokoriti njuni grešni duši.

Komandant ni lagal, Poljak je zares polil po bluzi juho, juho iz špinače, ali bolje, iz špinačnega soka, ki je bila na moč zelena, tako zelena, da je Tetoviranec pri priči opazil madež. In pohitel je to povedat taboriščnemu starešini, ki je v resnici imel

to jutro zaupno nalogo, poiskati dva grešnika. Hanz, vodja *arbeitskapos*, mu je že bil naznanil enega, saboterja, Francoza iz drugega transporta. Skupaj s špinačarjem Poljakom je to bilo dovolj, toda če bi Fritz, ki je hodil čisto ob robu, še naprej pretepal le-tega s tako hitrostjo, mu ne bi mogel več očitati, da si je zeleno popackal svojo lepo progasto monduro. Zaradi krvi, ki mu je v curkih lila iz razbitega nosu, je že prevladovala rdeča barva. In to barvo so šefi na ljubeljskem prelazu prenašali.

Med korakanjem so kaznjenci skušali uganiti, čemu je komandant sam bil videti, kot da dviga preplah zaradi tako majhnega incidenta. Kakšna pretirana kino predstava na odru zaradi fanta, ki je nemarno jedel svojo juho! Če bi siromak imel žlico, bi do tega ne prišlo. A treba je bilo samo videti njegove razprte oči zaradi več mesecev starega poželenja, da bi se vsaj enkrat najedel, pa si vedel: tega ni naredil nalašč. Sabotaža, ga je obsodil veliki šef! Toda čemu ta nenavadna slovesnost?

Tedaj je prišlo pojasnilo, ki si ga dalj časa ni hotel nihče priznati: dva kratka rafala z mitraljezi, prvi natančno četrto ure zatem, ko so prišli na gradbišče, in drugi dve uri pozneje. Obsojenca na smrt — obsojena sta bila že tedaj, ko sta stopala na oder, vendar nihče, celo ona dva ne, tega ni vedel — sta pravzaprav opravila pokoro.

Paolo in petdeset fantov, ki so delali kakih sto metrov globoko v predoru, so bili edini, ki spričo žvenčanja krampov niso slišali strellov. Nadaljevali so s svojo tlako do večera, ne da bi kaj slutili. Toda petstoterica in še nekaj drugih, ki so delali na soncu na zunanjem delovišču, so preživljali veliko bolj strašen dopoldan, kot so bili vsi po njihovem prihodu, dopoldnevi s koridami vred. To, da so pred njihovimi očmi pobili dva grešnika, ki nista bila nič bolj grešna od njih, jih je omrtvilo. Molčali so, prestrašeni, neverni. Vse do najmanjše podrobnosti so videli, kajti *kommandoführer* se je dobro pripravil, da bi zadeva ne ostala skrita. Najprej kričanje, da bi pritegnili pozornost vseh, nato so trije kapoiji, med njimi Fritz, vzeli v roke Francoza, dolgo, čisto izžeto, tako šibko telo, da bi bilo upravičeno odkloniti delo. Kreteni so mu dali samokolnico in se potrudili, da so jo sami napolnili, čezmerno seveda. Ko ni bilo več mogoče naložiti nanjo niti kamna, so ti gospodje uporabili lopate za palice in muzika se je nadaljevala... Vsebinsko samokolnice je bilo treba izprazniti ob drevesu, ki je stalo na meji gradbišča, in se takoj spet vrniti po drug tovor. Zdaj, ko so ga pretepali trije, je šlo delo hitreje, toda pri deseti samokolnici si se moral upravičeno vprašati, kaj neki pomeni ta kup zemlje in kamenja pri osamljenem drevesu. Kaznovan je, so mislili vsi, ni se treba spraševati, čemu... Nesrečnik se bo gotovo zgrudil, zrel bo za prenos v *revier*, klasičen prizor.

Klasičen do trenutka, ko je Fritz, ki je deset metrov dlje s palico pokazal na drugo drevo in ukazal cunji na milost in nemilost tam zvrniti enajsto samokolnico. In tedaj je zaregljal rafal, ali natančneje dva rafala, prvega je spustil neki esesovec, ki je sedel dvajset metrov stran, levo od drevesa, drugega pa njegov kolega, na desni, ki je bil bližji. Brez presledka, križni ogenj, kakor za vajo.

Kommandoführer je pristopil, z revolverjem v roki za milostni strel. Nepotrebno, kajti majhna mladinka iz Mauthausna, sta merila dobro. Ustreljeni osemindvajsettisoči in še nekaj je položil svoj račun. Bil je mrtev, ne da bi to opazil, ustreljen v hrbet.

Pogled na še enega tovariša za te zakrknjene rešence iz karantene v Mauthausnu ni mogel biti kaj pretresljiv. Vendar je tokrat vseh petsto prič začutilo šok. Kajti ni bil bolnik, ki je pravkar dopolnil svoj rojstni list, marveč mož, kakor oni, izbravec, določen za delo, za vztrajanje, in njegova usmrteitev je bila zakonita: drugo drevo

Podružnica Mauthausna — taborišče Ljubelj

je stalo zunaj stražnega kordona in mož, ki ga je prestopil s svojo samokolnico, je pravkar »prestopil črto«. Črto, ki je bila zanj nevidna, hipotetična črta, ki pa so jo esesovci videli, kakor bi bila zarisana s kreda. Morilci so imeli znak: prvo drevo.

Ukana je bila očitna, premislek gotov, vendar ni bilo kaj oporekati. Telo je bilo zunaj deloviščnih meja. Poskus pobega, to je bilo na večernem raportu povedano o petmestni številki z oznako narodnosti: *Franzose*.

Kaznjenci v hipu niso mislili na nič drugega kot na črto, ki je ni bilo in je hkrati bila povsod, sekala je cesto, prečkala skale, šla za barakami z delavnicami, tekla skozi gozd ali tekla vzdolž poti za raztovarjanje. Ta črta je postala bolj nevarna kot z elektriko nabita žična ograja. Ta je vsaj bila vidna, lahko si upošteval razdaljo in četudi so te kot v Mauthausnu odganjali od nje z batinanjem, je ostalo upanje, da jo bežeči odnese. Tukaj, v tem nedoločenem obsegu, pa ena sama pomota in neogibna smrt.

Vsakdo je zdaj, predvsem nosači dreves, tovarniki na platojih in vozniki samokolnic, poskušal ugotoviti to črto smrti. Povsod so lahko bili v zasedi morilci, dobro zakriti, s prstom na sprožilcu, in kakor pravkar izrekli opomin s streljanjem.

Toda danes je bil na programu drugačen »poskus pobega«, namreč Poljakova sabotaža z juho, in vzdolž črte je vsak *posten* upal, da se bo dejanje izvršilo v njegovem sektorju. No, kommandoführerju je bil na moč pri srcu ta kot, majhno osamljeno drevo, ki si ga lahko dobro videl iz skladišča, in ukazal je Fritzu organizirati svojo igrico s samokolnico na istem kraju. Tokrat ni bilo presenečenja za nikogar, še posebej ne za nesrečnega Poljaka. Varoval se je prazniti svoje samokolnice pri drevesu, ki je bilo os črte, in naj se je Fritz še tako trudil, ko mu je kazal drugo drevo, Poljak ni in ni hotel iti dalje. Kakor da bi mu velik krvav madež naznačeval kraj, kjer je pravkar padel njegov tovariš, in mu govoril: »Drži se, ne pojdi tja, ne prekorači črte.« In imel je pravico, da se je zgrudil ob svojem dre-

vesu, kajti disciplinirani esesovci se, dokler je ostal na pravi strani, niso niti toliko potrudili, da bi bili orožje sneli z rame.

To seveda ni kdo ve kaj spremenilo, ker ga je komandant obsodil na smrt in ker od tega večera dalje ni več spadal k številu, pa če bi ga morali pahniti na črto. Toda ne, Frici so imeli ukaz, potrebovali so pobeg. Pri ujetnikih so ti pobegi običajni, in če jih vidiš, pač streljaš nanje. Celo civilisti, inženirji in drugi ne bi mogli drugega, kot da to vzamejo na znanje.

V primeru, da bi kateri od njih kaj videl, je bilo treba samo dobro paziti na to, da bi pobegli delal vtis, da hoče v resnici pobegniti.

Gotovo so nemški sežigalci mislili na vse. Celo na obupni odpor tistih, ki niso hoteli umreti, kakor ta mali pogumni Poljak. Zdaj se je že skoraj eno uro oklepal svojega drevesa kot brodolomec boje. Dva pretepača sta bila premalo, da bi ga vsaj nekoliko premaknila. Bil je ves krvav, vendar se ni premaknil niti za ped. Kako dolgo bo še trajala ta strašna igra?

»Poženi se, skušaj pobegniti, namesto da zaman trošiš svoje moči,« se je zdelo, da mu govore njegovi poljski bratje, ki so bili najbližje. Eden od njih se je prekrižal, upajoč na ne ve se kaj. Toda mali ni bil za to, in da bi opravil z njim, je Fritz spremenil taktiko. Nič več udarcev, nič več kričanja. Poljak naj samo izprazni samokolnico, to je vse, kar se zahteva od njega. Je mislil, da bo s tem urejeno? Da je prišlo kakšno drugačno povelje ali da so ga hoteli samo prestrašiti? Težko je vedeti, kaj je mislil, vsekakor pa je bil videti zelo srečen, ker ga niso več topli. Odslej je poštine prosto vozil samokolnice, jih skoraj v letu praznil pri drevesu in se v teku vračal. Kot da ni nič, je Fritz stopil k njemu in ga smejoč se gledal, zdelo se je celo, da mu njegov smeh pravi: »To je dobro, mali, sila si.«

Mali je menil, da je bolj pametno odgovoriti na ta nasmeh in preden se je obrnil, da spet zgrabi samokolnico, je uprl pogled v svojega rablja. Fritz je imel prosto pot. Potuhnjeno, s korakom na levo in desno, z orožjem na svoji desni rami je zvalil svoj plen na dva metra k sebi. Dva metra je bilo dovolj, esesovci so začeli streljati in so izpraznili saržerje. Mali Poljak se je boril zaman. Tudi on je bil pri priči mrtev, toda njegova samokolnica, ki jo je s svojimi deškimi rokami skušal obdržati do konca, je ostala ob drevesu. Ona, samokolnica, ni prestopila črte.

Ta, drugi umor, izvršen nekaj ur za prvim, je bil tako zelo zastrašujoč, da si niti en sam deportiranec do brlizga piščalke za zbor ni upal odpreti ust. Vsak je, zaprt sam vase, mislil na tega mladeniča, ki so ga ustrelili samo zato, ker si je upal popackati svojo sramotno obleko. To je bila pravzaprav pretveza, toda to, da so se je poslužili, je bilo še bolj ostudno. Deček je prav gotovo imel kje v Varšavi ali drugod mater, in ta ga je gotovo nekoč hudo lasala, preden se je naučil lepo jesti juho. A tudi če bi ga ne bila nikoli naučila, bi njen sin umrl zaradi istega razloga. Sicer bi ji bilo žal zaradi tistih nekoristnih zaušnic, umrla bi od žalosti.

Ko je Paolo s svojo ekipo ob šestih prišel iz rova, še vedno ni vedel, kaj se je zgodilo na delovišču. Kar zadovoljen, da je spet končana težka dnevna robota, je skoraj vesel šel iskat svoj običajni kamen. In šele ko je videl v vrsti tragične obraze svojih sosedov, se ga je polotil nemir.

»Kislo se držite, fantje. Je bila korida?«

»Ne, veliko hujše je,« je šepnil glas za njegovim hrbtom, »ustrelili so dva tipa, kaznjenca z odra.«

»Ustrelili, mrtva?«

»Da, mrtva, trupli sta že doli.«

Ustreljena. Paolo ni mogel zapopasti. Kaj naj to pomeni? Saj je komandant nor, kaj pa njegov predor? Če bi šlo za bolnika, bi človek še razumel, toda ta dva, za

Vladimir Lakovič: Večni krog, 1953, olje, les

delo zmožna fanta, to je bilo v resnici hudo. In čemu? Za nič, pripetljaj z juho je bil malenkost, zavrnitev dela (ko bi bila sploh mogoča) takisto. Torej? Paolo bi rad poznal podrobnosti, toda nihče okrog njega ni kazal vneme, da bi mu postregel z njimi. Govoriti v vrsti je bilo enak prestop kot špinačni madež na bluzi.

Molk, ki bi ga bil Paolo rad pretrgal, se je zavlekel, kajti vsi kaznjenci, ki so se gnetli na cesto, so na dnu globeli zadaj za revirskim blokom pravkar opazili majhen steber dima. In ta dim, ni ga bilo treba vonjati, vsi so pri priči razumeli: fanta, ki so ju dopoldne ustrelili, se cvreta. Spust v taborišče se je ovil v grobno tišino. Sicer pa Paulu ni bilo treba, da bi zvedel kaj več.

»Tako je torej to,« si je dejal trenutek pozneje, ko je stopil na svoje mesto za apel. »Ljubelj pravkar slovesno odvarja svoj krematorij. Od danes nič več hrepenjenja po Mauthausnu. Konec utrujajočih transportov zaradi odpošiljanja umirajočih. Samo petdeset metrov od revirja, nekoliko plinskega olja, nekaj polen, vžigalica in krak...«

Še pred šestimi urami je Paolo fanta, ki sta zgorevala samo nekaj metrov stran, videl živa in ne preveč živčna. Zelo dobro se je spominjal njunih gobcev, gobcev, kot jih imajo drugi ali kot je njegov, in zdaj ju ni več, niti telesa, niti kosti.

Nekaj ni bilo v redu pri tej zadevi, ko si videl kapoje s Fritzom na čelu, ki so hodili in se vračali med vrstami, šteli in znova šteli, kakor bi upali, da najdejo dva, ki manjkata. To so delali nalašč, te pošasti, samo da je dlje trajal pozor in je vsak

na vsa pljuča vdihaval gnusni smrad žganega mesa, ki ga je izdajalski veter pihal na apelplac. Nobenega dvoma, držali so besedo, zavlačevali so, dokler ne bi gorske sence zatemnile prostora in bi Francozi in Poljaki v protisvetlobi dobro videli plamene, kako požirajo trupli njihovih tovarišev. Po vsem tem se ne bo nihče več upiral, a ne, *Mensch*?

Ves zatopljen v misli, Paolo ni videl bližajoče se palice, vendar ga je udarec pustil neobčutljivega. To, kar je načelo njegovo moralo, je bolelo čisto drugače. Kajti zdaj ni šlo več samo za to, da si pomagaš z zvijačo, zdaj si moral imeti krompir. In krompir so bili komandant, rapportführer in blockführerji, ki so se ukvarjali z njegovim razdeljevanjem.

Dnevi, ki so sledili temu sežiganju, so samo še potrjevali Paolova pesimistična predvidevanja: priti ven je bilo vprašanje sreče. Nekateri so že izginili, prava redkost je postalo v tem minevajočem poletju, če zvečer niso videli dima za revirjem. Francoz ali Poljak, ki so ga umorili na delovišču ali pa je zaradi izčrpanosti umrl na slamnjači v revirju, pogrebni sprevod je bil enak: štirje esesovci, uradni zdravnik, gospod doktor Ramsauer, dva psa, nosila, kapo in pet kaznjencev, kajpada golo kakor v Mauthausnu. Predragocene so bile te cunje kaznjencev, pa čeprav rdeče od krvi, celo raztrgane ali sežgane od krogel in ne več za rabo.

Nekega večera sta bila na vrsti, da igrata pogrebca Dédé Ménard in Paolo. In ne slučajno. Človek za sežig je bil njun posteljni sosed, Poljak z imenom Pavlovski, in Tetoviranec je mislil, da jima bo, potem ko bosta prisostvovala sežigalni ceremoniji, pogled na prazno posteljo zraven njune še bolj neposredno opozorilo. Ze pred nekaj časa je Ménarda napravil za črno ovco svojega bloka. Ta mladenič, ki ni bil ne potepuh ne zvodnik, mu je šel hudo na živce zaradi svoje samozvesti in zaklel se je, da ga priporoči esesovcem na malem dvorišču zaradi prestopa črte. A do priložnosti, da ga spravi tja, bi mu nič ne škodilo spremljanje v krematorij; ko se vrne, se bo že videlo, če ga še vedno ima, ta njegova gotovost.

Toda Tetoviranec se je zmotil. Ko se je Dédé čez pol ure vrnil, ni bil videti prav nič drugačen, samo malo bolj resen, bolj trd. Vendar smrt ni bila tovarišica ne njemu ne Paolu. Razpoloženje med Francozi in Poljaki v blokkih je bilo bolj na nož. Pavlovski se je med prerivanjem na nočnih revirjih dva ali trikrat grdo lotil šibkega Dédéja in Paolo se je moral vmešati. Ni sicer bilo nujno, vendar upravičeno. Na srečo je vse ostalo samo pri besedah in ko sta Paolo in Dédé videla svojega slabega sobnega tovariša goreti, sta bila bolj turobne volje.

Prav na ta preprečeni pretep je mislil Paolo, ko je gledal izsušeno truplo Pavlovskega, ki je na trebuhu ležalo na nosilih. Ni mogel odmakniti oči od treh drobnih črnih lukenj, odprt in na kroglo, lepo razvrščenih kot na kaki tekmovalni meti, prav v sredini hrbta. Vendar je v Mauthausnu vsak dan videl v bloku 17 na desetine mrličev, in ko so krepneli sunkovito zroč v nebo, ni občutil kakega posebnega ganotja. Treba je reči, da je bil njihov konec nekoliko telefonski. Več dni prej, ko so kot rakavi bolniki začeli dobivati neozdravljive obraze, si dojel, da jim je vsega dovolj, da se strinjajo s smrtjo. Pri teh pogojih torej nobenega vzroka za ganjenost, medtem ko je bilo tega smrkavca rožnatega videza in mišičastega telesa pod mršavo zunanostjo nenadoma videti brez življenja preveč krivično. Kakor da bi njegovo mlado telo kriče odklanjalo smrt. Zavedajoč se svoje mladosti, je mesece sprejemal prav vse, prestajal udarce, glad in sram in pri tem nedvomno mislil, da se dobro drži.

Čemu so ga umorili? Nobenega odgovora, ni polil juhe in ni se uprl delu. Po naključju, prav preprosto. Danes je bila potrebna smrt in njegovo številko so izvlekli na apelu.

Spomenik žrtvam na Ljubelju, v ozadju ostanki nekdanjega taborišča

Paolo je začel obračati problem nase, zatrjujoč si, da to postaja bolj in bolj kruto, ta bedasti izbor brez upoštevanja fizične kondicije, ko se zavrača korist, ki bi jo predstavljal za predor žilavec z železno energijo, kot ta mali Poljak. »Jutri bom to jaz,« je mislil. Razburjal se je, ko je videl samega sebe zleknjenega na nosilih z majhnimi, dobro zaokroženimi luknjami pod lopatico, prav kakor ta fantič dvajsetih let, ki je izginil v dimu in ki mu nisi niti vedel imena.

O čem je premišljeval Ménard na drugem koncu nosil? O prav istem kot Paolo, nedvomno, vendar manj otrdel za življenje, morda mu je malo manjkalo do solz. Paolo ga je ošinil s pogledom. Bretonec nikakor ni delal videza, da mu gre na jok. Oči so mu sijale, vendar njihov sij ni prihajal od zadrževanih solz, v njegovem pogledu ni bilo prostora za nič drugega kot za sovraštvo, kot za maščevanje. Paolo je bil kot elektriziran. Dovolj cmerjenja, to ni nič več po njegovem okusu, nasprotno, treba je storiti tako, kot je storil Dédé, odpreti oči, da si vtisneš v spomin poteze morilcev, ki jih spremljajo v krematorij.

Komandant Ljubelja si ni belil glave, kako zgraditi krematorij. Meter krat dva velik jarek, prostor za eno telo v osušeni strugi hudournika in štirje kosi opeke, na katere so po dolgem in počez položili štiri železne palice. To je bilo manj upadljivo kot tovarniški dimniki v Mauthausnu, vendar pa takisto zlovesče, ta žar na dnu globeli pod macesni, ki so bili pri tleh že počrneli od ognja.

Vsekakor je bilo to človeško sežigališče zvito skrito. Noben civilist, noben sprehajalec ga ne bi mogel odkriti pod drevesi v tem bivšem gorskem hudourniku, še več, v prepovedani vojaški coni, nekaj metrov od krožne taboriščne poti. Samo dim je bilo mogoče videti s ceste, a ker si ga videl vsak dan, kako se dviga, ni mogel presenečati nikogar. Tam spredaj, v civilnem taborišču, so nedvomno mislili, da so si Nemci uredili odlagališče smeti in da jih kot bolesteri snagoljubi sežigajo vsak dan sproti.

Morilci so upoštevali vse. Nikoli nobenih sledi, velika zapoved Mauthausna. Tudi tukaj bi jih ne našli, kajti kaj je bolj normalnega pred kmečkim žarom kot te skladanice lepo sežaganih in skrbno zloženih polen. Vendar pa je pogled na ta nakopičena drva še bolj kot nenavadna procesija, še bolj kot kruti krematorij v svoji preprostosti, ganil Paola. Ta dolga, v štirikot zložena drva, ti vojaki in orožja, to golo truplo, ki so ga pravkar položili na žrtvenik, to žrtveno prizorišče, vse hkrati je Paola spominjalo na Ivano Arško, ki so jo takisto sežgali. In on je bil sokrivec. Sramoval se je svoje nemoči: v trenutku, ko je kapo, ki je zlit v jarek plinsko olje, s koščkom papirja podlo zanetil ogenj, je priprl oči.

Dédé in druga dva Poljaka, nosača, so storili isto kot on. Nobeden ni imel poguma, da bi gledal žerjavico. Vendar pa so morali še kako poslušati in predvsem čutiti, prepoznali so tuborno cvrčanje in smrad, strahoten smrad, ki je ta večer iz razdalje enega metra prihajal še močnejši, še ostudnejši. Bilo je čudno, da jih esesovci niso silili, naj odpro oči. Paolo je izkoristil gost dim že skoraj skrepenelega Pavlovskega, ki mu je maskiral telo, in storil to sam od sebe. In kar je videl, je bilo še bolj sramotno od vsega, kar si si mogel zamisliti: zdravnik Ramsauer je pravkar na veliko fotografiral.

»To dela zato, da bi krotil svojo umazano ženo,« si je rekel Paolo. Njen videz razvratnice, ko ga je drugi dan gledala brez trohice zadrege na svojem domu, ni varal. »Gotovo si bo brez spotike ogledala podobo moškega, ki mu plameni ližejo gobec. Kakšen par.«

Bilo je prvikrat, da je Paolo od tako blizu videl Ramsauerja. Je ta mladi bedak zdravnik? In že stotnik? Gotovo je scvrl že veliko sovražnikov Nemčije, da ima toliko našitkov. To je moral prebadati bolnike s svojo injekcijsko iglo!

»Če pomislim, da sem prihod zdravnika imel za jamstvo,« je nadaljeval. »Zdaj vidim, da je norec, ta baraba!« In prisegel si je, da se nikoli ne bo javil bolnega. Bolnik v postelji po zaslugi tega pokvarjenca, nikoli!

Paolo je bil zdaj prepričan, da je resnica, kar je pripovedoval stari Etcheverry, ko je po uprizoritvi koride slednjič prišel iz revirja: vbodljaj v srce s trideset kubiki benzola v brizgalki. Po zatrjevanju dveh francoskih bolničarjev, ki sta delala v revirju, je Ramsauer že po svojem prihodu zdravil z iglo pet ali šest neozdravljivih bolnikov. S tem jih je, sta pravila, vsaj usmrtil, in prvega je moral trikrat zabosti, preden je natančno zadel srce. Študij stotnika zdravstvene službe je moral biti kaj nagel. Tudi injekcije z bencinom so morale biti njegova novost. Moriti ljudi drugega za drugim, v tem ko je tam, od koder je prihajal, zadoščal že pritisk na stikalo, da so jih zadušili tristo v eni minuti, to ni bilo delo, marveč obrt. Treba se je bilo prilagajati okoliščinam, in prav to je spričo njegove nevednosti v anatomiji pojasnjevalo še bolesterno zanimanje za brizgalko.

Kakšna zmota, je mislil Paolo, ko ga je videl tako vnetega. Bedak je zdaj, ko na žaru ni bilo kaj dosti več Pavlovskega, snemal še celotni pogled na prizorišče. Hotel je, nevednež, končati svoj film za Marto, da bi tako laže uvrstila celo serijo v svoje mape, ne da bi jo zamenjala s katerimi drugimi, z jeziki obešencev, rokami, prilepjenimi na žice pod visoko napetostjo, s skrčenimi lobanjami, z raztrgano kožo

na prsih tetovirancev, z mrtvimi zmrznjenci na apelih, z vsemi strahotami, ki so jih razkrili Paolo prve dni v Mauthausnu. Zdaj je to verjel.

Vojaški rablji niso bili nič novega, toda zdravnikov morilcev ni še nikoli nihče videl v kaki armadi. Pravi zdravniki, ki so opravili svoj študij zato, da bi reševali življenja in katerih poklic je zaradi strahopetnosti ali pa zaradi naslade postal Smrt. Kajti gospod doktor Ramsauer ni bil edini primerek. Takšni, kakor on, so bili v vsakem taborišču, celo po več v enem, na tisoče je bilo teh poklicnih morilcev, diplomiranih špekulantov z bencinskimi brizgalkami. Kakšna sramota, ta nemška armada, ki je svojim zdravstvenim oficirjem dovolila, da si na uniforme prišijejo zdravniške oznake z mrtvaško glavo. *Totenkopf*. Mrtvaška glava in dve golenici, prav to je v resnici ostalo na žaru ljubeljskega krematorija od mladega, dvajsetletnega Poljaka, vojnega ujetnika.

Stopajoč po razriti stezi s prazno nosilnico na plečih Paolo ni mogel pregnati iz svoje duše vznemirljivega Ramsauerjevega gobca. Plesal je pred njegovimi očmi, ožarjen, brezmejen, raztezajoč in ožech se zaradi plamenov. Ta podoba zloдея ni varala: zdravnik je bil nor, kakor so bili norci vsi, rapportführer, komandant, esesovci, kapoji, bedaki, blazneži, krvoloki vsi po vrsti, brez izjeme.

»Norišnica, kjer so norci bolničarji,« je takoj v začetku rekel Paolo, ko je videl Mauthausen. Na Ljubelju ni nič pobijalo te resnice, toda v tem majhnem taborišču z naglimi spremembami je bilo tako malo trenutkov, ko si lahko mislil, zato je nekoliko pozabil nanjo. To, kar je pravkar doživel v turobni globeli, ga je brutalno pahnilo v paniko, ki se ga je polotila pred šestimi meseci ob pogledu na goro ljudi, ki so jih na vozičku peljali proti orjaškim pečem. Isti stavek kot takrat se mu je povrnil na ustnice.

»To je prekleto, pečeni smo, vse bo pobralo!«

Črtomir Šinkovec

Adam Trovt

*Čas dobil je mračen pečat —
v vsaki vasi sto čelad.*

*Iz rovt
in sedmerih samot
Trnovskega gozda
hodil je uklenjenih rok
bard te deže
Adam Trovt.*

*Nebo je lilo
sivo tegobo časa
na zaselke hiš —
na vsaki hiši črna zastava.*

*Iz samotnih rovt,
iz domačih svežih brazd
prgišče prsti
nosi na srcu s seboj
Adam Trovt,
med bajoneti
jo stiska na prsi,
da grela ga bo,
svetila kot luč
mu po ječah,
da imel bo moči
za težo spoznanj,
za zaupanje,
da tujih pritepencev
nikjer več ne bo,
kadar kot vir srebrnih studencev
bo pela svoboda,
ko bomo pod lastno streho
spet doma
in le v pravljicah
starih očancev
bodo živele obtožbe
starih sužnjih časov.*

*Tedaj novo zdravljico
napil bo novemu svetu
sredi samotnih rovt
bard te dežele
Adam Trovt.*

Dr. Ervin Mejak

Naša vojaška zmaga na Koroškem

Položaj naših čet na Koroškem se je spomladi 1919 poslabšal. Sovražnik je bil vedno drznejši, oboroženi so Avstrijci bili dovolj in v nekaj tednih so bili že v veliki premoči v primerjavi z našimi četami. Skoraj dan za dnevom je bil kakšen spopad s sovražnikom, bile so tudi človeške žrtve. Okrepitev pa ni bilo, čeprav je bila pomoč nujna našim iz zaledja, — Ljubljana je čakala. V tem mučnem položaju je bil v noči pred 29. aprilom 1919 izdan ukaz, proti volji komandanta divizije, temveč po želji slovenskih političnih dejavnikov, da se naslednje jutro prične ofenziva naših čet, ki naj bi osvobodile ves slovenski Korotan. Sovražnik je bil v prvem trenutku presenečen in se je jadrno umaknil s prednjih črt nazaj, toda to ni trajalo dolgo. Avstrijci, proti našim v veliki premoči, so odgovorili s splošno in zelo krepko ofenzivo od vseh strani, ki je prisilila naše čete, da so morale po težkih bojih zapustiti postojanke in se umakniti iz Koroške. Sovražnik je pritiskal nanje brez prestanka, dosegel 7. maja deželno mejo ter silil že preko nje, saj so se Avstrijci že bližali Šoštanju, bili so to kritični in bridki dnevi za nas. Tedaj so se vendarle zganili v Ljubljani.

Celjska mladina je v tistih časih dajala sijajen zgled, saj so se zbrali takoj prostovoljci. Celjska legija je v najkrajšem času hitela v Zgornjo Savinjsko dolino in zasedla mejo proti Koroški. Avstrijci so se umaknili čez mejo nazaj. Dravska divizijska oblast v Ljubljani je vzela obrambo naše domovine in slovenskih rojakov v svoje roke. Kmalu je stala močna vojaška sila sovražniku nasproti, ki se je hitro pripravila, da se vrnemo nazaj na Slovensko Koroško.

Kar smo si srčno želeli vsi, to smo dočakali. Z velikim navdušenjem smo sprejeli zvečer 27. maja 1919 povelje za napad in dobili vsa potrebna navodila.

Zgodovinsko pomembno povelje za našo ofenzivo, naslovljeno na jugoslovanske čete na ozemlju dravske divizijske oblasti, datirano v Ljubljani z dnem 27. maja 1919 in podpisano od poveljnika IV. armijske oblasti, generala Bož. Jankovića, se je glasilo dobesedno: »Junaki! Avstrijski Nemci, dedni sovražniki Slovanov sploh, posebno pa našega naroda in naše domovine, predrznili so se tako rekoč pred sklepom splošnega miru samovoljno in nasilno vpasti v koroške kraje, v našo strpinčeno, mučeno in s težkimi žrtvami osvobojeno domovino z namenom, da jih znova zasedejo in strahujejo. Čast in velik ugled našega širom po svetu proslav-

ljenega, zmagonosnega orožja, ne more in noče trpeti takega nasilja naših sovražnikov. Sveta dolžnost do našega naroda in naše domovine nam nalaga, da preženemo zakletega sovražnika čimprej iz naše domovine in da neusmiljeno kaznujemo njegovo predrznost. Uverjeni v vašo vedno pripravljenost za vse napore in vašo požrtvovalnost za blagor in svobodo svojega naroda in svoje domovine, zapovedujem, da se sovražne čete v koroških krajih s silo napadejo in preženejo iz naše domovine, da se naš narod in domovina osvobodijo sovražnika. V tej ofenzivi bom stalno z vami in podpiral vas bom osebno z vsemi močmi, da premagamo sovražnika. Zato junaki, hrabro in pogumno naprej, naprej!«

V letu 1919 je prišla pomlad v naše kraje izredno zgodaj. Bila je to prva pomlad, ki jo je doživela komaj rojena jugoslovanska država.

Bojno razporejeni in v nemirnem čakanju na v povelju določeno uro, smo čepeli na določenih mestih. Na obzorju se je že svitalo, ptički so se preplašeni od našega vznemirjanja, ko smo se plazili skozi goščavo, začeli oglašati. Ura pol 4. je prišla. Naši topovi so zagrmeli od vseh strani. Čez nekaj trenutkov se je 28. maja 1919 zjutraj zganila vsa naša obmejna fronta od Področčice do Dravograda. Obstajala je iz štirih napadalnih skupin, ki naj bi koncentrično prodirale proti Celovcu. Celjski legionarji smo bili v Koroškem odredu v sklopu Celjskega pešpolka določeni, da prodremo proti Guštanju-Črni-Pliberku-Velikovcu-Gospodsvetskemu polju. V ofenzivi so sodelovali Srbi, Hrvati in Slovenci, prvič v bratski slogi za skupno, pravo svojo domovino. Krvavo rdeče je prisijalo sonce po prelepi koroški zemlji in po nas, ki smo v boju za sveto grudo naših pradedov hiteli naprej. Gnali so nas želja in lakota po naši slovenski zemlji in pa maščevanje nad tistimi, ki so nam storili skozi stoletja samo brezmejna zla in nam še pred kratkim na tako krut način ubili naše najboljše borce za našo koroško stvar.

Še isti dan je padla Črna po hudem topniškem in pehotnem boju v jugoslovanske roke. V tem boju so padli na naši strani Leopold Hostnik, Janez Mišič, Alojzij Jerina in Ivan Centa, zadnjega je zadel strel iz pokopališkega stolpa tik poleg mene za pokopališkim zidom, odkoder so streljali sovražniki. Vsi štirje so pokopani na pokopališču v Črni. Avstrijce smo spravili iz stolpa z grožnjo, da bomo minirali cerkev. Ujetnike smo spravili takoj v ozadje. V dneh 29. do 31. maja smo zasledovali sovražnika proti Pliberku — Sinči vesi in dosegli Apače ob Dravi ter skoro v nenehnih bojih izsilili 4. julija prehod našega odreda čez Dravo. Brez oddiha smo pritiskali na sovražnika in smo 6. junija 1919 zvečer zagledali pred sabo mnogoštevilne luči koroškega glavnega mesta Celovca. Pogled na Celovec in njena bližina sta nas docela prevzela, vendar še nismo smeli vriskati in peti, opreznost je bila še vedno potrebna. Polkovnik Milenković je prišel z večjo četo Srbov od juga v Celovec, polkovnik Marić pa od severa. Zavezniška komisija je smatrala Srbe za antantno vojsko in nas slovenske vojake ni pustila priti v Celovec. Naš odred se je nastanil v Vetrinju, predmestju Celovca. Naša žilica nam pa vendarle ni dala miru in nekaj se nas je kljub prepovedi zmuznilo v mesto, kjer so celovski meščani, ne malo začudeni in strahoma, gledali naše šajkače. Kakor smo zvedeli, so avstrijske čete širile o jugoslovanskih četah strašne vesti: da le-te, kamor pridejo požigajo, ropajo in ubijajo. Ženskam, otrokom in ujetnikom odrežejo ude in jih pod neznan-skimi mukami pustijo umreti sredi ceste, i. sl. Celovčani pa so se v kratkem mogli prepričati o našem obnašanju, o neresničnosti teh vesti, s katerimi so čete koroške vlade hotele le opravičiti prebivalstvu svoj strahopetni beg in poraz. Celovski Slovenci so nas globoko ginjeni, pozdravljali in nagovarjali, zlasti nameščenci Mohorjeve tiskarne, med njimi Terček, poznejši knjigoveški mojster v Mohorjevi tiskarni v Celju.

Čete koroške vlade so položile orožje. V Celovcu so se zbrali zastopniki antante k posvetovanju, v deželi sta se vzpostavila mir in red, jugoslovanske čete so se ustavile. Gospodstvo polje je prestopila le majhna jugoslovanska četa. Politični dogodki so se razvijali s filmsko hitrostjo.

Cela naša ofenziva je trajala le 10 dni. Koroški odred, v katerem smo bili Celjani, je prehodil 170 km. Pri ofenzivi je bilo na naši strani 52 mrtvih, in nad 200 ranjenih. Avstrijci so imeli, po lastnih poročilih 180 mrtvih in nad 800 ranjenih, ujetnikov, ki smo jih spravili v zaledje, je bilo nad 1000.

Kakor strela z jasnega neba nas je zadela vest, da morajo jugoslovanske čete takoj zapustiti Celovec, kar se je zgodilo 31. julija 1919. Čuli so se že prvi glasovi o plebiscitu na Koroškem.

Čemu so bili potrebni vsi naši napor in vse velike žrtve za Koroško od prevrata sem. Zakaj so padli za koroško stvar naši najboljši možje in fantje? Ali bo samo zvita diplomatska poteza zbrisala in uničila vse uspehe fizičnega in duševnega boja Jugoslovancev za zibelko slovenskih pradedov?! Tako smo se borci za Koroško spraševali!

Iz domovine so prihajale sveže čete, da zavzamejo naše dosežene položaje do mednarodne rešitve na Koroškem.

Našo dolžnost, ki nam jo je narekovala domovina v kritičnem času, smo opravili. Na Koroškem smo vojaško zmagali, od katere nam je ostala le Mežiška dolina s Prevaljem in Guštanjem, kar je edinstvena zasluga junaka Franja Malgaja, ki je dal svoje življenje za Slovensko Koroško.

Lojze Krakar

Sodobni Faust

*Marjetka, ne umri. To jutri pospravimo
in potem ti kupimo antibebi bonbone.
Da boš lahko nalepila v srčece
še mnoge, ki želijo postati tvoje znamke
in ti bodo hvaležni šepetali: Marjetka,
tvoja koža je žamet na nebeškem prestolu.
Veš, zmeraj jih bo dosti, ki se bodo dali obesiti
zaradi Marjetk. In potem nalepiti.
Biti znamka sicer ni posebno junaško,
je pa prijetno. Sledi se, Marjetka.*

Spomenik padlim

*Visok je in bel kakor čelo modreca
in marmorno mirno gleda na smrtnike.
Misli, vklesane v brazde njegovega obraza,
razlagajo smrt z neko mrko zgovornostjo
in rišejo črne zvezde v srce.
O nemi kažipot ob poti naše karavane,
kaj niso vsi ti, ki trohne tu na robu puščave,
pustili svojih kosti v svarilo
nam, ki romamo dalje?
Kaj ne stojiš ti tukaj zato,
da bi te slišal, kdor zna poslušati?
O sivolasi, žalostni glas vpijočega,
pokimaj nam s svojo častitljivo glavo,
da je nekje v tej puščavi zelenica miru,
prosimo, reci nam kaj,
drugače ne moremo dalje.*

Benjamin Gracer

Spomin

*Osvetliš njegov prostor z valovanjem zavesti,
poglobiš ga z rezili misli — in se zgroziš:
Vse je bila improvizacija biti!
Trileten deček se ziba kakor starec
na robu maminega kletnega ležišča,
ko čez hišo lete granate smrti in hrupne svobode.
Zgoraj v izbi se zvija kakor črviček pod soncem,
pozabljena, komaj rojena sestra...
(Po tistem dolgo zavija oči — velike, črne oči —
kadar se nasesa z mlekom strahu in groze.)
Potem jo nekoč (resničnejše je nekoč) zvije k zemlji:
in odpre se ji noč... mislim, da polna zvezd.)
Ko jo neso, butasto zija kakor teliček na majavih nogah —
in hlastno vsrkava svetlobo dneva...
Nekje v megleni notranjosti se mu zdi,
da bi moral jokati, pa so misli še prekratke,
da bi ranile globine žalosti...*

Halldor Laxness

Italijanski poraz v Reykjaviku

HALLDOR LAXNESS, islandski pisatelj, rojen l. 1902, Nobelov nagradjenec 1955.

Sin kmetov je neredno obiskoval šolo in se po drugi svetovni vojni napotil po Evropi. 1923 se je dal krstiti in postal katolik. Toda v prvem romanu, Vefarinn mikli fra'Kasimír, Veliki tkalec iz Kašimirja, 1927, že pokaže, da se je katoliške vere osvobodil. Ko se je l. 1929 vrnil s potovanja v Ameriko, je postal socialist. 1938. je sodeloval pri ustanovitvi socialistične partije, v kateri je potem aktivno delal, da bi širil njeno ideologijo.

Znan je postal z romanom Svalka Valka, 1932. Nato, l. 1949, je izšel roman Sjálfstaett fólk, Svobodni možje, v katerem pripoveduje o boju islandskih kmetov za preživetje.

Laxnessovo najvažnejše delo, Olafur Kárasón, 1937–40, v štirih knjigah, je roman o ljudskem pesniku, na podlagi resnične heroične usode pesnika. Drugi romani so:

Islandsklukkan, Islandska ura 1946

Atómstöðin, Atomska postaja 1952

Brekkukotsannáli, Tek časa v kmečki izbi 1957

Skáldatími, Čas prepevanja 1963.

V Laxnessovem literarnem stilu se srečajo stare islandske narodne pesmi z rafiniranim modernizmom. Njegova umetnost se razvija iz objektivnega opisa realnosti do stilizirane proze, ki nosi v sebi motive humorja in satirične karikature.

Napisala spremno besedo in prevedla Annamaria Lundberg-Birsa.

Sledečo novelo je Laxness napisal v desetletju 1930–40, v vrhuncu Mussolinijevega fašizma in je brezdvomno satirično-komična mojstrovina. 1930–40 je Mussolini zopet uvedel pojem Imperium Romanum in imenoval Sredozemsko morje Mare Nostrum, naše morje. Nad Sredozemskim morjem so letali »Rimski sokoli«, italijanska vojna letala. Ko je Anglija 1935. leta, zaradi kritičnega stanja Abesinije, združila svojo vojno mornarico v Sredozemskem morju, je izbrala bazo izven področja delovanja italijanskih zračnih sil. Marsikateri so se torej v začetku desetletja 1930–40 bali teh »Rimskih sokolov« in italijanski piloti so bili izvrstni propagandisti fašizma.

Koliko teh ptic roparic, ki so nekoč priletele nad Reykjavik, je potem letelo nad Španijo in bombardiralo Barcelono, Mallorco, Madrid? Od teh napadenih mest ni daleč do porušenih mest Evrope po drugi svetovni vojni in pozneje Koreje in Vietnama. In mar se narodnoosvobodilni borci marsikaterih drugih dežel še sedaj ne borijo proti dedičem te visoke vojne tehnologije?

1933. leta je 24 letal tipa Savoia-Marchetti S-55 vzletelo čez Severno morje do New Yorka in Chicaga preko Amsterdama, Londonderryja, Reykjavika, Cartwrighta, She diaca in Montreala.

Pristanek v Reykjaviku je pisatelju nudil motiv za novelo.

Islandija je edina država na svetu, ki nima vojakov. Zaradi tega ni ta revni narod nikoli imel prilike poznati krasote in sija uniform, nazivov ter činov, ki jih ta posebna noša prikazuje.

Uniforme pa niso popolnoma neznane v Islandiji. Armada Reševanja je prvič uvedla v deželo trobente in druge pločevinaste inštrumente ter uniforme. Pozneje so miličniki dobili podobne uniforme, nato pa so tudi pismonoše začeli nositi uniforme podobne kubanskim upornikom. Končno so prispeli izobraženi hotelski ravnatelji in vzpostavili funkcijo »piccola«. Sijajna uniforma je sprejela ta italijanski naziv, katerega pa Islandci niso znali na žalost nikakor spoštovati. Ta hladnokrvni narod se namreč preveč ne ozira na fine nazive, vaje kot je, že od starih časov, si srečo iskati med muhastimi slanki, prav tako kot morski galebi in kiti.

V Italiji je pa vse drugače. Tam ni nihče nič vreden, če ne nosi uniforme. Najpomembnejši so tisti, ki nosijo najbolj čudne obleke, neverjetnih barv in krojev, z najbolj čudnimi gumbi, zlatimi ploščicami, bleščečimi kovinskimi priviski, prameni, robnimi vrvicami, pentljami, traki in raznovrstnimi leski, katerih bi tu bilo predolgo naštevati — in seveda, da ne pozabimo, škornje v lepem vremenu.

Ljudje, ki se razumejo, pravijo, da italijanski državni zaklad že po vodi plava zaradi globoke ljubezni ljudstva do smešnih maskaradnih oblek in vsakovrstnih odlikovanj in okraskov, ki takim oblekam pripadajo in tudi zaradi njihove slepe strasti do vojn v daljnih puščavah. Tujec, ki se prvič sprehaja po Via Nazionale, ima trden vtis, da vsaka druga oseba moškega spola, ki jo sreča je »piccolo«. Kar je seveda napačno: v resnici so to, kar vidi, fašisti — ljubitelji puščav. Tujec bo tudi kmalu opazil kako važno in svečano se držijo, kljub svojim silno komičnim nošam.

Zdaj pa nazaj k Islandiji in njenim prizadevnim prebivalcem, ki pa pojma nimajo o globokem pomenu uniform in vseh različnih činov, ki te uniforme predstavljajo. Prilagodili so se namreč stilu kitov in drugih morskih velikanov, kar se jasno vidi v tem, da tako visoko cenijo barvo najlepšega bitja severnega tečaja, in sicer slanka.

Pripetilo se je v poletju, ko so kiti priplavali na obalo v Nauthólvíku. Hotel Geysir v centru mesta je sprejel v službo mladega vratarja. Ime mu je bilo Stefan Jonsson. Dekle za pultom ga je vedno dražila s pesmico:

Stebbi stebbla tolče
po obali tam,
stebbla trda trda so.
Stebbi tolče jih
Stebbi tolče, Stebbi sam.

Če opustimo uniformo in italijanski naziv »piccolo«, je za vse drugo bil Stefan popolnoma navaden fant.

Bil je normalno visok za svoja leta in normalno nadarjen. Kot katerikoli mladenič v Islandiji je imel isti odnos do vsakega človeka, ne glede na poklic ali naziv in je vsakogar smatral za svojega tovariša. Rade volje je vsem pomagal in pričeval, seveda, to tudi od drugih.

Sedaj pa k italijanskim fašistom in njihovim razkošnim uniformam: V domovini jih je narod ljubil in spoštoval. Bili so veličastni in pomembni ljudje, veliki junaki ter ljubitelji domovine. Toliko so domovino ljubili, da so nekoč krenili v Afriko s plinskimi stroji, da bi malce zatrli gole črnce — prebivalce puščave — in

širili po celem svetu svojo slavo. Toda preden so se odpravili na to imenitno pot proti divjim črncem so smatrali, da je bilo potrebno pokazati tudi belim prebivalcem na tej strani morja svojo lepoto. Mogoče bi tedaj svet končno razumel, da taki veliki možje enostavno morajo postati gospodarji puščave.

Napotili so se torej s svojimi letali, v velikih jatah, nad različne dežele, nad katere so nameravali prileteti z neba in tam pokazati svoje prelepe obleke. Islandija je bila ena teh dežel, kateri je bila ta čast dodeljena. Cela eskadrilja italijanskih vojnih letal je pristala na Vatnagardarju in v vsakem letalu sta sedeli najmanj dve novi uniformi. Prišli so v času, ko je noč najkrajša v Islandiji in ko so na travnikih sijale zlatice. In skoraj niso utegnili stopiti iz letala, ko so že telegrafirali v Rim, da je glavno mesto Islandije bilo vse razsvetljeno in polno rož njim v čast. Islandski zgodovinar, ki živi na Danskem in je velik ljubitelj velesil, je kasneje ta dogodek potrdil v eni svojih knjig. Kot dokaz, da so se otočani znali čedno obnašati nasproti velesilam je povedal, da je domačine navdalo tako veselje, ko so slišali brnenje avionov, da so se s solzami v očeh pričeli objemati in poljubljati sredi ulic glavnega mesta.

Govorica je ena, resnica pa na žalost druga.

Resnica je bila ta, da tistega dne ni bilo mogoče narediti koraka po glavni ulici mesta, ne da bi se spotikali ob ljudi, ki so bili oblečeni kot pismonoše ali hotelski vratarji. Pošteni meščani, ki so se trudoma morali prerivati naprej po ulici, so se jezo vpraševali: »Od kod pa vsi ti gizdalini?«

To je bilo vse.

Vse te visoke osebnosti so se napotile v različne hotele mesta. Nekaj fašistov je prišlo tudi v hotel Geysir in slučajno je bilo to istega dne, ko so Stebbija sprejeli v službo. Dobil je naziv »piccolo« in lepo uniformo, prav tako kot novi gostje hotela.

Stebbi je stal pred hotelom in se ponosno držal v svoji uniformi ter študiral uniforme gostov: tenente, capitano, maggiore, so imenovali drug drugega. Tudi on je imel italijanski naziv!

Možje so zagnali velik hrup po celem hotelu, kričali so, kot da bi bili vsi gluhi ter neprenehoma mahali z rokami. Natakarji so jih kmalu začeli gledati s posebnim prezirom, kajti cmokali so, ko so jedli in srkali z zobmi ter lizali nože tako, da je človek mislil, da so si hoteli jezik prerezati. Ko pa so vzeli cigaro, niso vedeli na katerem koncu bi jo odgriznili: večina jo je odgriznila na napačnem koncu. Natakarji so imeli vtis, da so novi gostje sodrga, ki so jo pobrali iz najnižjih slojev družbe, jo počistili in poslali na pot z upanjem, da bi utonila nekje v Atlantskem oceanu.

Jedli so pri podolgovati mizi sredi dvorane; njihovo vpitje je popolnoma pokrilo govorjenje ostalih gostov. Stopili so v dvorano po dva in dva ter se namestili pri mizi po določenih pravilih tako, da se je spačenost uniform povečala iz enega konca mize do drugega.

Nazadnje je vstopil mož, ki se je imenoval Pittigrilli. Imel je goste, črne obrvi in črne oči. Držal se je tako ravno, da bi pri vsakem koraku kmalu padel na hrbet. Še par svečk, da bi imel na sebi, pa bi bil res kot novoletna jelka. Ko je stopil v dvorano so njegovi rojaki vstali, stopili v pozor, nato pa stali kot izložbene lutke, dokler jim ni ukazal, naj sedejo. Stebbiju se je to zdelo zelo zabavno.

Natakarji so smatrali, da je Pittigrilli bil gostitelj družbe in so zato pričeli juho streči pri drugem koncu mize: očitno so imeli namen njega nazadnje postreči. Pečenko so delili na isti način: tisti, ki so sedeli najbolj daleč od Pittigrillija so prvi dobili. Ta način postrežbe je kmalu začel dražiti goste in ko se je to ponovilo, tudi pri tretji jedi, je Pittigrilli vstal in vsi tisti, ki so sedeli blizu njega ravno tako.

Poklicali so glavnega natakarka ter pred njim govorili v najbolj zveneči italijanščini, do štiristo besed na minuto in neprestano mahali z rokami.

— Hvala lepa, je rekel glavni natakak in se priklonil.

Nato so zahtevali, naj pride tudi ravnatelj hotela. Tudi pred njim so uprizorili isto veselo igro, končno so vsi zopet sedli k mizi in nadaljevali z večerjo. Pri sledečih obedih so natakarki seveda, kot prej pričeli streči juho na nasprotnem koncu mize. Kot po navadi so imeli namen Pittigrillija nazadnje postreči. Tedaj je Pittigrilli vstal in ukazal svojim oficirjem naj zapustijo dvorano. Natakarki in ostali gostje so začudeno gledali, kako so se zvrstili po dva in dva, zapustili dvorano in juho, ki se je še kadila.

Istega večera se je v hotelu prikazal celo italijanski konzul. Poklical je glavnega natakarka in mu razložil, da če ne bodo začeli streči juhe najprej Pittigrilliju in nazadnje tistemu, ki je sedel najbolj daleč od njega, bo zadeva šla do Ministrstva za zunanje zadeve.

— Hvala lepa, je dejal glavni natakak in se priklonil ter obljubil, da bo govoril z natakarki. Toda natakarki so odgovorili, da so mislili, da je bil Pittigrilli tisti, ki je plačeval vsa kosila in da so v hotelu imeli navado postreči nazadnje tistega, ki je plačeval.

— Mussolini plača, je ponosno dejal konzul.

— Hvala lepa, je odgovoril glavni natakak in se priklonil. Toda od kar so oni tu, smo zgubili vse angleške goste. Angleži namreč ne prenesejo ljudi, ki cmokajo.

— To ni moja stvar, je rekel konzul. Tisti, ki žalijo Pittigrillija, žalijo Mussolinija.

— Hvala lepa, je odgovoril glavni natakak in se priklonil.

S tem je bilo konec pogovora.

Naslednji dan je bil Stebbi po dvanajsti uri prost. Dan je bil jasen, sonce je sijalo na lepa vrata hotela in po vsej ulici. Stebbi je stal pred hotelom in ni se mu ljubilo, da bi takoj slekel uniformo, ker je sonce tako lepo sijalo na zlate gumbe in na zlat obšitek na hlačah ter na zlato kapo v obliki lončka, ki je stala malo postrani na glavi in bila zavezana pod brado. Čutil se je, kot kaka visoka osebnost med tem, ko je stal tam in gledal ljudi, ki so hodili po ulici. Mimo njega so hodili fantje njegovih let, v kratkih hlačah in dokolenkah. — Bili so pravi dojenčki proti njemu. S svojim italijanskim nazivom je bil kar ponosen. Dekleta so tudi hodila mimo in všeč mu je bilo, da so ga gledala.

Dva Amerikanca sta prišla iz hotela, si prižgala cigareto, ga pozdravila in tudi njemu ponudila eno.

Ne, sedaj se pa res ni hotel preobleči, saj bi tedaj nenadoma postal zopet navađen fant — ali pa še to skoraj ne; posebno sedaj, ko je dobil cigareto se ni hotel preobleči. Želel si je, da bi sedaj še koga dobil, ki bi mu cigareto prižgal; tedaj mu ne bi ničesar več manjkalo: bog ulice bi bil. Štirinajst let star, gospodar življenja in sonce, uniforma, cigareta ...

Nenadoma zapazi nekoga, ki prihaja proti njemu, s hitrimi koraki, s pretirano ravno držo in v uniformi kot on, s cigareto v roki, kot on, samo v drugi roki je imel bič iz bambusa. Bil je Pittigrilli. Hodil je ves zatopljen v misli — mislil je očitno nase in na svojo uniformo, tako da ni videl Stebbija in njegove uniforme.

— Halo, Pittigrilli, ga je Stebbi pozdravil v amerikanščini in tovariško položil roko na ramo fašista, kajti obadva sta nosila uniformo. Poleg tega je Stebbi čutil, da sta obadva bila pomembna moža, okras ulice, če ne sploh celega veselja.

— Match, je rekel in pokazal neprižgano cigareto, ki mu je visela iz ust.

Toda Stefan Jonsson še sanjati ne bi mogel, da bi se lahko človek, na vljuden pozdrav v sončnem popoldnevu, tako strašno spremenil. Bliskovito je izraz italijanskega fašista postal presenečen, navdan z grozo in jezo, kot da bi pred njim stal zločinec z bodalom v roki. Stebbiju ni seveda dal nikakega odgovora. Iz ust mu je potegnil cigareto, jo vrgel na tla in z bičem močno udaril fanta po glavi.

Tako je bilo Stebbijevega sanjarjenja konec.

Malo narodov je pretrpelo poniževanje in nasilje z večjim potrpljenjem od Islandcev. Stoletja so živeli v mirni strpnosti proti zatiranju, ne da bi se uprli. Nobenemu narodu ni bila ideja revolucije tako tuja kot njim. Poljubili bi lahko šibo, ki jih je udarila v prepričanju, da je najbolj kruti krvnik njihov najpristnejši prijatelj in najbolj pošten pomočnik.

Toda včasih se zgodi — čeprav zveni neverjetno — da ti lepo vzgojeni otočani pozabijo vse to, kar so se naučili, pozabijo svoje potrpljenje, svojo vdanost in spoštovanje do krvnika in, ne da bi si glavo belili z vprašanjem kakšna velikodušna in plemenita načela naj bi se skrivala pod klofuto, reagirajo na popolnoma naravni način.

Danes je bil prav eden teh prilično nenavadnih, toda temveč posrečenih dnevoev življenja tega naroda. Komaj je vojni načelnik Pittigrilli udaril s svojim bičem Stefana Jonssona, je fant skočil nanj in ga prijel za vrat. Tega ni vojni načelnik pričakoval, ker niso v Italiji imeli navade, da pomočniki hotelskih vratarjev skočijo na visoke državne osebnosti. Tu sta se pa sedaj fant in general tepla — in to prav sredi ceste. Ljudje so pritekli od vseh strani in gledali predstavo. Končno je Stefan Jonsson — ne ve se kako — ljubitelja puščav vrgel na tla.

— Mamma mia, je stokal vojni načelnik, ki je ležal na prašni ulici, medtem ko je mladi hotelski vratar sedel nanj in ga trdno držal, tako da se ni mogel premakniti.

Tedaj so gledalci, ki so stali naokrog, razumeli, da je fašist bil v stiski. Par dobrodušnih oseb je stopilo do njega, vzdignili so ga, od prahu počistili, grajali fanta in mu rekli, naj takoj izgine. Islandci držijo vedno za onega, ki podleže, vedno pripravljeni mu pomagati. Verjetno zato, ker se v srcu čutijo kot on.

Toda komaj je junak puščav zopet stal na nogah, rešen Stefana Jonssona in počiščen prahu, je takoj našel zopet svoj pogum. Stal je v veži hotela ter mahal z rokami, razprl je prste rok in govoril tako mojstrsko, da so se vrata in okna naokrog odpirala in ljudje so se zbrali in občudovali to imenitno umetnost. Nekateri so mislili, da je tam stal pravcati Mussolini. Vsi so začudeno buljili vanj razen dveh Angležev, ki sta jo na tihem, z rokami v žepu pobrala skozi stranska vrata. Nihče ni razumel, kaj je možak govoril: nekateri so pritekli z ledeno vodo, nekateri z vžigalicami, da bi mu na nekaj način pomagali. Toda vse je bilo zaman.

Zvečer je zopet prispel v hotel italijanski konzul: sedaj je bila zadeva skrajno resna. Užalili so samega Mussolinija, poteptali so »la gloria della patria« na tem prekletem otoku, katerega bi fašisti, s svojim svetim orožjem lahko v par minutah potopili, če bi hoteli. Najbolj zaničevano in nizko vseh bitij, vratar hotela, se je drznil žaliti »la eternissima patria della gloria«. Ta zadeva mora priti ne samo do Ministrstva za zunanje zadeve, temveč do svojega pravičnega konca, to se pravi do maščevanja. Pa naj to stane prestol danskega kralja.

— Hvala lepa, je rekel glavni natakar, se priklonil in s pogledom sledil Angležem, ki so na hitrico s prtljago v rokah, odšli iz hotela.

Začela so se pogajanja.

Res je, da ni glavni štab vztrajal v svoji zahtevi, da bi danskega kralja pahnili s prestola, toda zahtevali so, da bi vlada javno prosila Mussolinija za oprostitev za

kar se je pripetilo. Neki posrednik je pripomnil, da se lahko zgodi, da bi Mussolini stvar napačno razumel. Tedaj je Pittigrilli zahteval, da bi se vsaj ravnatelj hotela njemu osebno opravičil. Dolgo so iskali ravnatelja, toda odšel je na deželo na lov uharic. V resnici ni hotel imeti s to zadevo nič opravka. Vrtarar ni bil njemu podrejen, marveč glavnemu natakarkarju, ki je zanj odgovarjal.

Tedaj je Pittigrilli terjal, da bi fantu takoj dali odpoved.

— Hvala lepa, je rekel glavni natakarkar in se priklonil.

Toda mali Stebbi je bil doma. Imel je prost dan. Sploh ni vedel, da se je nekaj posebnega pripetilo. Tujec ga je udaril in on mu je to vrnil in ga vrgel na tla. Res je bilo, da je vrag bil v uniformi, toda saj je tudi Stebbi uniformo nosil! Se na misel mu ni prišlo, da bi lahko tisti stric bil nanj jezen, ker ga je v dvoboju premagal. Tudi Stebbiju se je to večkrat pripetilo, toda ni zaradi tega nobenega sovražil: kadar se dva tepeta je popolnoma jasno, da eden zmaga, drugi pa zgubi. To je tudi pravilno. Zanj je to bila malenkost, katero je zvečer že pozabil.

Naslednje jutro je bil lep sončen dan in fašisti so odpotovali s svojimi letali in uniformami in se v Islandijo niso nikoli več vrnili. Stefan Jonsson je zjutraj prišel na delo: kapa v obliki lončka mu je postrani visela in vse je bilo kot vedno. Če bi mu nekdo povedal, da so prejšnji dan italijanske zračne sile v Reykjaviku doživele poraz, ne bi razumel vzroka. Samo nekaj je dobro vedel: dekleta za pultom ni trpel. Gunna — ta neumna oslica! — ki ni znala spoštovati mladega gospoda, kot je bil on, z zlatimi gumbi in z zlatim lončkom na glavi! Pri vsaki priliki ga je klicala: Stebbi steblo — ter stalno prepevala tisto neumno pesmico Stebbi stebila tolče, samo da bi ga jezila vsakokrat, ko je šel mimo nje.

Prevedla Annamaria Lundberg

Neznan pesnik

Pričakovanje moža v vojni

*Moj gospodar je kralja služiti šel.
Zvečer golobje prilete domov,
ob drugem drug posedajo na krov.
Pastirjev čujem glas, ki kliče črne
kozé, ko sonce šlo je za goró.
Jaz pa ne vem, kdaj on domov se vrne.
V samotni dnevi mi teko.*

*Moj gospodar je kralja služiti šel.
Slišim goloba v gnezdú, ko grli,
na pustem polju pa fazan kriči,
nedaleč se družica mu spreleta.
Glad neutešen mi miru ne dá.
Dni zrasli v mesece so, mesci v leta,
jaz pa zdaj nimam več solza.*

Prevedel Alojz Gradnik

Emil Cesar

Prezrti Umetniški klub in njegovo delovanje

V sodobnih prikazih slovenske književnosti zaman iščemo podatke o delovanju skupine književnikov, ki so dobro leto pred napadom na Jugoslavijo, ustanovili v Ljubljani Umetniški klub. Zato pa je tudi razumljivo, da ni njegov obstoj zabeležila, kaj šele ovrednotila sodobna slovenska literanozgodovinska znanost. Delo kluba je bilo pomembno, saj je v kratkem času razvil precejšnjo aktivnost v širšem slovenskem kulturnem prostoru, pomembno pa je bilo iz več vzrokov. Zato skušajmo v pričujočem prikazu njihovo delo pojasniti.

Kakšen namen so zasledovali z ustanovitvijo Umetniškega kluba ustanovni člani, najlažje razberemo iz njegovih pravil, ki so se na srečo ohranila. Namen, ki je narekoval njegovo ustanovitev in program delovanja, so izoblikovali v deset točk. Kot znak soglasnosti in pristajanje na prav tak način delovanja si razlagam to, da so pravila na zadnji strani podpisali vsi člani kluba. Pri tem ni odveč ugotovitev, da so se sestavljenci pravil Umetniškega kluba zgledovali ob pripravi pravil, to velja zlasti za splošni del, pri delu podobnih društev. Seveda pa so ta okvir tudi močno presegli, saj so si želeli aktivno poseči v slovenski kulturni prostor in že ob njegovem nastajanju mislili na razreševanje perečih kulturnih in političnih nalog. Oglejmo si ga podrobneje:

Iz pravil najprej izvemo, da je bil sedež Umetniškega kluba v Ljubljani (člen 1).

Delovanje kluba je bilo široko zastavljeno, saj ni bil zamišljen, da bi združeval samo aktivne leposlovne ustvarjalce, o čemer nas uverja 2. člen, ki govori o namenu kluba. Združeval ne bi le književnikov, temveč vse, ki se »kjerkoli ali kakorkoli umetniško ali kulturno« udeležujejo (točka a). Svojo širino so v pravilih poudarili še enkrat in hkrati delovanje še precizirali. Tako nam postane tudi lažje razumljivo, zakaj tako širok naslov, ki bi med nepoučenimi lahko karakteriziral prej nekatere druge panoge umetniškega izpovedovanja kot pa literaturo, na kateri je bilo težje delovanja. Klub naj bi poleg literarnih večerov pripravljaval umetniške predstave (gledališke) in umetniške razstave ter širil prosveto po mestih, trgih in vaseh »naše države« (točka b). Pomembnost te naloge je bila poudarjena še enkrat (točka č), kar dokazuje, da so bile naloge globlje zamišljene, saj si je klub zastavil kot eno svojih pglavitnih nalog tudi to, da bi krepil jugoslovansko misel na kulturnem področju. Svojega literarnega poslanstva pa si niso zamišljali samo z literarnimi večeri in njim podobnimi manifestacijami na področju upodabljaajočih umetnosti in gleda-

lišča, temveč so si ga zastavili še z izdajanjem publikacij, revij, časopisov in drugega. S slednjim je bila morda mišljena lastna založniška dejavnost (točka c).

Čeprav se je Umetniški klub razglašal za strogo kulturno društvo in poudarjal svoj nepolitični značaj, je bilo društvo napredno usmerjeno. To razbiramo iz vzrokov, ki so narekovali njegovo ustanovitev, iz njegovega programa, še bolj pa iz njegovega izvajanja. Na to nas navaja tudi dejstvo, da je bila večina članov kluba napredno usmerjenih in da je zato bil sicer njihov program v mejah dovoljenega, morda predvsem zato, da policija ne bi prehitro zatrla njihovega delovanja, vendar pa spet tak, da je opozarjal s socialno kritično problematiko, na pereče družbene probleme.

Za svoje delovanje (4. člen) bi klub zbiral sredstva s: pristopnino članov (1. točka), s članarino (2. točka), s prostovoljnimi prispevki, podporami in subvencijami (3. točka) ter z dohodki od izdaj navedenih v 2. členu (publikacije, revije, časopisi itd.).

Klub je vodil odbor, katerega so sestavljali predsednik, podpredsednik, tajnik in blagajnik. Odbor bi moral biti izvoljen na občnem zboru, katerega naj bi sklicevalo vsakoletno klubskega predsedstvo, sklicevatelj občnega zbora pa je bil pripravljalni odbor (5. člen).

Član Umetniškega kluba je lahko postal vsakdo, ki se je ukvarjal z umetnostjo ali kulturo in ga je odbor kluba sprejel (6. člen). Po dopolnilu Jožeta Kranjca, pripisanega pozneje, so bili člani lahko redni, izredni in častni. Med redne člane so sodili tisti, ki so plačevali redno članarino, izredni člani so plačevali le predpisane podpore, častne člane pa je mogel izvoliti le občni zbor. Vendar tudi izredni člani ne bi imeli posebnih pravic in tudi ne drugih dolžnosti od teh, ki so veljale za druge člane.

7. člen je precizneje govoril o pravicah rednih članov. Tako je določal, da ima vsak član pravico voliti in biti izvoljen (1. točka), da se sme kot aktivni sodelavec Umetniškega kluba s privoljenjem odbora udeleževati skupnih prireditiv. Vstop na take prireditve je zanj prost (2. točka). Član, ki aktivno sodeluje na prireditvi, je za to lahko nagrajen, honorar pa določi odbor (3. točka). Vsak član ima pravico sodelovati pri delovanju društva z nasveti, vendar le na ta način, da svoje predloge pisмено posreduje odboru (4. točka).

8. člen je uzakonjal dolžnosti rednih članov. (Beseda »rednih« je v tipkopisu vstavljena, vstavil jo je Jože Kranjc). Tako je moral vsak član plačati ob pristopu v klub pristopnino (1. točka), plačati članarino (2. točka); vsak član je moral biti brezplačno na razpolago za delo, ki je bilo društvu potrebno za doseg njegovih ciljev (3. točka) in končno, upoštevati je moral sklepe odbora in se po njih ravnavati (4. točka).

9. člen je govoril o prenehanju članstva. Članstvo je moglo prenehati s smrtjo člana kluba (a), z njegovim izstopom (b), z izključitvijo ali s prenehanjem delovanja društva (c). Član, ki bi želel iz kluba izstopiti, bi moral svoj izstop sporočiti odboru pred njegovo sejo, članstvo pa bi mu prenehalo konec koledarskega leta, če sklepi odbora v zvezi s prenehanjem članstva, ne bi bili drugačni. Pravila pa so predvidela tudi izključitev. Tako je bil lahko član kluba izključen z dnem, ko je sprejel odbor sklep o izključitvi, če se ne bi ravnal po pravilih kluba (a). Izključitev je bila predvidena tudi v primeru, če bi član kluba s svojim delovanjem Umetniškemu klubu, v njem samem in zunaj njega, škodoval namenu ali interesom kluba.

Zanimiv je tudi 10. člen, ki vsebuje končne določbe. Govori o razpustitvi kluba. Ta more prenehati po sklepu občnega zbora ali v primeru, da bi klub prepovedala oblast. V obeh primerih je bilo določeno, komu pripada morebitno premoženje

kluba. Predvideni sta bili dve možnosti: da pripade premoženje društvu, ki bi ga v takem primeru pooblastil za naslednika občni zbor (brez katerega se torej kluba ne bi moglo razpustiti). Če pa takega društva ne bi bilo, bi pripadlo premoženje Umetniškega kluba Slovenski matici v Ljubljani.

Pravila so datirana z 9. marcem 1940, nakar sledijo podpisi ustanovnih članov Umetniškega kluba: Vladimira Bartola, Borisa Fakina, Ludvika Mrzela, Jožeta Kranjca in Ladislava Kiaute.

Po besedah Ladislava Kiaute, moremo sprejeti 9. marec 1940 tudi kot dan ustanovitve Umetniškega kluba.

Vse kaže, da je pravila nekdo sestavil v smislu podobnih pravil, ki so morala biti prijavljena in potrjena pri takratnih oblastvenih organih. Seveda pa so se razlikovala od drugih po svojih specifičnih nalogah, o čemer smo že govorili. Po ohranjenem izvodu pravil bi sodili, da so se o pravilih najprej vsi člani dogovorili, jih nato v kratkem skicirali, pozneje pa jih je nekdo izmed njih sestavil in uskladil z zahtevami oblasti. Pripombe, ki so znane v arhivskem primerku (to je hkrati tudi edini znani izvod pravil), bi si mogli razlagati na več načinov: ker je bil klub demokratska združba literarnih in hkrati tudi političnih somišljenikov, so bile morda vnesene kot dopolnilo pravil 9. marca 1940 ali nekoliko pozneje. Nastale so na željo katerega izmed članov ali pa jih je sestavil Jože Kranjc sam, za katerega vemo, da jih je vnesel v tipkani zapis pravil.

Ladislav Kiauta, ki se ne spominja, kdo je pravila kluba sestavil, domneva, prav po Kranjčevih rokopisnih vstavkih, da je pravila Umetniškega kluba sestavil Jože Kranjc.

Ker je naš namen predstaviti Umetniški klub, ni odveč o njegovem delu še nekaj drugih podrobnosti, zlasti ker nekatere od njih posegajo v širše kulturno življenje predvojne Ljubljane in odkrivajo bistvene lastnosti takratnega kulturnega in javnega življenja; podrobnosti, ki jih ne bomo smeli obiti tudi iz zgodovinskega ozira. Vse to še čaka podrobnejših raziskav. Menim, da bi se jih morali lotiti čim prej, če že ne takoj, ker sem prepričan, da se bo le tako ohranil vsaj del tistih pomembnih drobcov, ki jih še moremo v interesu zgodovinske točnosti rešiti. — S tem v zvezi je zanimiva podrobnost, ki mi jo je pripovedoval Ladislav Kiauta. Izvira prav iz tega časa, dogodil pa se je v Pezdirjevem lokalu v Ljubljani, in jo zaman iščemo med zgodovinskimi primeri predvojnega političnega gibanja. Intelektualci, po političnem prepričanju bi jih uvrstili med politične zmerneže, vendar pa predane in poštene Slovence, ki do nadaljnje usode naroda niso bili ravnodušni, so po spremljanju razbojniškega in nebrzdanega divjanja nacizma po Evropi in v strahu za usodo Jugoslavije, prišli do znanih intelektualcev komunistov in od njih zahtevali, da prevzamejo politično pobudo in ukrenejo nekaj odločilnega, da zaščitijo pred ogroženostjo lastno ljudstvo. — Za tako njihovo trditev je bilo dokazov več kot dovolj in še danes se moremo o tem prepričati brez truda, če le prelistamo zunanje-politične strani tedanjega osrednjega dnevnega tiska.

— Člani Umetniškega kluba so se sestajali v bifeju Lada Košaka v sedanji Čopovi ulici. Tu se je rodila zamisel o ustanovitvi kluba in tu so menda sestavili društvena pravila. Dobivali so se vsak dan in, kar ne preseneča, celo po večkrat. Lokal je bil v strogem centru mesta, člani kluba pa zaposleni prav tam (Ludvik Mrzel, Ladislav Kiauta, Jože Kranjc) ali vezani nanj (Boris Fakin — Igor Torkar, Vladimir Bartol), so izkoristili vsako službeno pot po mestu za kratek obisk lokala. Ker je bilo gostišče hkrati tudi zbirališče članov slikarskega kluba Neodvisnih in ljubljanskih kulturnih delavcev sploh, si mogel tu takoj izvedeti novice o posameznih kulturnih delavcih, iz delovanja društev, poučiti pa si se mogel tudi o takratni

slovenski kulturni politiki ter o podrobnostih v domačih in evropskih zunanjepoli-
tičnih dogajanjih. Vse to pa je bilo zvezano s posebnim vzdušjem, ki je ustvarjalo
iz vseh, gostov in strežnega osebja veliko, nesebično družino in poglobljalo tova-
rištvo. Menim, da nas bo taka podrobnost o tem dovolj poučila: V tem letu je izdal
Boris Fakin — Igor Torkar zbirko satiričnih sonetov »Blazni Kronos«, z ilustraci-
jami Nikolaja Pirnata. Tri tedne po izidu knjige, je ban dravske banovine dr. Marko
Natlačen izdal nalog o njeni zaplenitvi. Svoje naloge pa policija kot izvrševalka
ukazov oblasti ni mogla uspešno opraviti. Nek policijski uslužbenec, somišljenik
naprednih kulturnikov, je o prepovedi obvestil Torkarja in mu sporočil, da name-
rava čez dva dni policija zapleniti po knjigarnah vse še neprodane izvode. Ker je
Torkar izdal zbirko v samozaložbi, se je z nahrbtnikom in s kolesom odpravil po
ljubljskih knjigarnah ter pobral s polic še vse neprodane izvode svoje knjige, za-
šalo pa pustil policiji, da jim pot, kljub vsemu, ne bi bila zaman, v vsaki knjigarni
po en izvod — in se z njimi napotil h Košaku. Tu je potem poskrbela za prodajo
preostalih izvodov knjige natakarica Minka, ki jih je prodajala za točilno mizo
in prodala vse svojim gostom.¹

Košakov bife je bil tako drugi lokal v Ljubljani, s podobno funkcijo, kjer so se
zbirali ob velikem razumevanju in naklonjenosti njihovih lastnikov za kulturne
razmere in navade svojih obiskovalcev in njihovo prepričanje, slovenski kulturni
in javni delavci. Po svoji pomembnosti je bil Košakov bife takoj za delikatesno
trgovino Ivana Pezdirja, lokal slednjega je bil v nekdanji Wurzbachovi hiši v Gra-
dišču. K Pezdirju so zahajali: Tone Gmajnar, Ludvik Mrzel, Ladislav Kiauta, Čoro
Škodlar, Franc Puc, France Terseglav, Jože Župančič, F. S. Finžgar, Izidor Cankar,
Janez Jalen, Josip Vidmar, Pavel Golia, Ivan Rob, Bratko Kreft, Jože Šeligo, Stanko
Janež, Peter Jernejc, Juš Kozak, Ciril Kosmač, Ivo Grahor, Stane Sever, Ivan Levar,
Jože Gale, Frane Milčinski, Fran Lipah, Ciril Debevec, Bojan Stupica, Janez Cesar,
Jože Plut, Osip Šest, Niko Štrifof, Ladislav Rakovec, Maksim Gaspari, Matej Strnen,
dr. Janez Plečnik, dr. Aleš Bebler, Rudolf Golouh, Fran Svetek, dr. Drago Marušič,
Fran Novak (trgovec) Stane in dr. Milan Cunder, Oton Detela, inž. Kasal, inž. Fri-
derik Gerl, arh. Milan Sever, dr. Joža Vilfan, Vito Kraigher, arh. Marjan Mušič,
dr. Janez Kanoni, Lojze Kocmur, Stane Kraševac, dr. Mirko Košir, dr. Fran Petre,
Jože Dolenc (jurist, marksist, strokovnjak za kmečka vprašanja) in drugi. Velik del
njih moremo šteti tudi za obiskovalce Košakovega lokala in pri njem zbirajočega
se kulturnega kroga. Seveda pa moremo trditi tudi obratno. Tudi Košakov kulturni
krog ni zanemarjal stikov s krogom, ki se je zbiral v delikatesi v Wurzbachovi hiši.

Literarni klub je rodila *potreba*, takratni slovenski kulturni in politični trenu-
tek; zavest o potrebi po nacionalni in socialni osvestitvi.² Njegovi člani so bili že
omenjeni Ludvik Mrzel, Vladimir Bartol, Jože Kranjc, Boris Fakin-Igor Torkar in
Ladislav Kiauta. Sodili pa bi, da so imeli v umetniških krogih, zlasti med mlajšimi
člani, svoje privrženke, saj je vsaj eden od njih s klubom tesneje sodeloval (akad.
kipar Nikolaj Pirnat). Zato se mi ne zdi odveč tudi razmišljanje v tej smeri, da bi
pravo podobo žive odzivnosti med stanovskimi tovariši, gotovo moral pokazati že
tudi prvi občni zbor Umetniškega kluba, po tako zagnanem in delovnem letu dela.

Kljub pravilniku pa se tako Ladislav Kiauta kot Igor Torkar ne spominjata, da
bi ob ustanovitvi kluba izvolili njegovega predsednika in druge funkcionarje kot so
predvidevala pravila. Bržda je bilo temu krivo premajhno število članov kluba.
Pač pa so si delo v korist kluba nekoliko razdelili. Čeprav nam višina letne člana-
rine ni znana, jo je, po pripovedi Ladislava Kiaute, redno pobiral Jože Kranjc, saj
so s tem zbranim denarjem plačevali najemanje dvoran, v katerih so prirejali lite-
rarne nastope.

Skrb za popularizacijo dela Umetniškega kluba in za propagandna obvestila v zvezi z njegovim delovanjem, s čimer so želeli opozoriti nase in svoje delo slovensko javnost, je prevzel Ludvik Mrzel, tedaj urednik ponedeljkove izdaje dnevnika »Jutro«. Ker pa je ustanovitev kluba izhajala iz ljubiteljstva, upošteva aktualne potrebe časa, so si člani kluba, udeleženci recitacijskih nastopov, stroške v zvezi s potovanji, plačevali sami.³

Razumljivo pa, da zaradi napetosti, v kateri je praznoval Umetniški klub svojo prvo obletnico obstoja, občnega zbora, kot je zahteval pravilnik, ni bilo.

Kljub temu, da je klub živel le kratek čas — nekaj nad eno leto, se je svojega programa lotil z vso zavzetostjo. Ker je njegovo delovanje dokaj zastrto, ga moremo ocenjevati predvsem po najavah literarnih nastopov in predstavitvah nastopajočih v dnevnem časopisju. Vse to pa je mnogo večjega pomena kot bi mislili prvi hip, saj razkriva nekatere literarne načrte, ki bi ostali drugače neznani, literarne podobe nekaterih izmed članov (Mrzel, Kranjc, Bartol) pa bi zaradi teh neznanih načrtov ostale močno okrnjene.

Ni naključje, da so se od celotnega programa lotili uresničevati najprej recitacijske nastope. Sklepali bi, da so se za to odločili iz dveh poglavitnih vzrokov: Recitacija je kljub zahtevnosti organiziranja (le-to moremo sprejeti kot nestrpnost željo po delu in po spopadu s perečimi problemi) nudila možnost takojšnjega uresničevanja programa. Omogočala je posredovanje aktualne tematike in hkrati najnovejših literarnih dosežkov posameznih književnikov članov kluba. Ker pa je bilo za posredovanje potrebna živa, neposredna beseda in to velikemu številu poslušalcev hkrati, je bil tak način dela izredno ефекten. In končno, za takojšnjo uveljavitev njihovih nacionalnih in socialnih ciljev tudi stroški zanje niso bili tako visoki, da jih ne bi mogli člani Umetniškega kluba plačati sami.

Ker je bilo življenje Umetniškega kluba kratko, si oglejmo vse podrobnosti, ki prispevajo k osvetlitvi njegovega delovanja, pri čemer nam je v veliko pomoč takratno liberalno časopisje. Publiciteto, kakršno so bili klub in njegove akcije deležne, ne smemo razumeti le kot obvestila za posamezne prireditve, k čemer bi nas lahko zavedel širok način obveščanja in predstavitve posameznih članov, temveč tudi kot povsem določeno željo široko učvrstiti klub v slovenskem kulturnem prostoru. Ta pa je bila tako široka, da je med dotlej znanimi skupinami močno izstopala. Takega propagandnega načina obveščanja, ki je hkrati tudi afirmiral društvo, so se posluževali pred vsakim nastopom. Bilo pa je tudi tako, da je vseskozi budilo zanimanje za posamezne člane kluba in njihovo delo, s tem pa tudi za delovanje kluba. S tem pa je bil Umetniški klub postavljen v slovensko kulturno življenje. Bil je del naše stvarnosti.

Člani Umetniškega kluba so se prvič predstavili s samostojnim literarnim nastopom 15. marca 1940 v Ljubljani. Dan prej (14. marca) pa so skušali zanj prvič zainteresirati širšo ljubljansko javnost, ki je s tem tudi prvič izvedela za klub in za njegov obstoj. S tem pa so se posredno predstavili, ker je bil časopis osrednje glasilo slovenske liberalne stranke, ljubiteljem slovenske knjige širom po Sloveniji. Kdo je pisec članka ne vemo. Po vrstnem redu kot so bili predstavljeni nastopajoči člani kluba, bi lahko sklepali o dvojem: da je prispevek Mrzelov ali delo naklonjenega stanovskega tovariša. Za prvo sklepanje bi prišlo v poštev razvrstitev nastopajočih (Vladimir Bartol, Ludvik Mrzel, Igor Torkar, Ladislav Kiauta), po informaciji, po kateri je dal Mrzel prednost Bartolu, pa tudi po izredno obširnem in v primeri z drugimi, dokaj zgornem razkrivanju Mrzelovih literarnih načrtov. Seveda pa je tako dokazovanje premalo, saj bi bilo Mrzelovo izstopanje v prispevku prav lahko tudi samo znak poročevalčeve naklonjenosti. Tako je skušal »Slovenski

narod« dan pred nastopom zainteresirati zanj širšo ljubljansko javnost (in posredno vse bralce v domovini) pod zgornjim naslovom, ki je kazal ob zaskrbljujoči družbeni in politični situaciji, na širši vzrok klubove ustanovitve: »Vzdušje je težko, toda vztrajati moramo«.4 Pisec informacije v uvodu na kratko predstavi nastopajoče književnike, nato pa v obliki intervjuja preda besedo samim avtorjem, da predstavijo svoje delo, da bralce še bolj zainteresirajo za posamezne od njih, s posebnim vprašanjem odškrnejo vrata v njihovo trenutno delovanje in načrte. Hkrati pa skozi intervjuje posredno izvem, a le nekoliko, tudi o tem, kar v pravilih kluba ne bi mogli zaznati, kje so vzroki, ki so vplivali na nastanek organiziranega delovanja nekaterih literatov. O tem se poučimo iz premišljeno zastavljenega, na občinstvo preračunanega vprašanja. Pri tem se nehote zastavlja tudi vprašanje, zakaj se je odzval le manjši krog mladih književnikov, saj bi moral v taki situaciji, kakršna je vladala tedaj v državi, pristopiti k podobnemu delu organizirano in celovito takratno pisateljsko društvo. Žal moremo ob tem ugotoviti, da je bila iniciativa za pomembno osveščevalno delo prepuščena posameznikom. Literarni nastopi so bili kljub temu, da sodijo med najbolj učinkovite oblike posredovanja, pri nas premalo uporabljani, lahko pa trdimo, kar je vidno tudi iz našega prikaza, da so bili ponekod celo neznani. Vseh teh pomanjkljivosti pa so se morali nastopajoči zavedati, kar potrjuje tudi njihova domišljena predstavitev: »Literarni večer te skupine pisateljev, ki so zastopniki naše mlade generacije, zasluži vso pozornost ne samo zaradi tega, ker je literarni večer prvi v tej glede takih kulturnih prireditev zelo skromni sezoni, temveč tudi zato, ker je večina del, ki jih bodo avtorji sami čitali, nastala v teh težkih, nenavadnih časih. Kdo ni radovoden kako so odjeknili usodni svetovni dogodki, ki smo jim priča, v dušah mladih obiskovalcev (pravilno: oblikovalcev — op. E. C.) slovenske besede in iskalcev novih vredno(s)t v času hude svetovne krize.« Povsem določno pa so opozorili na tako pomanjkljivost v zvezi z Jesenicami.

Sodili bi, da so morali vsi nastopajoči odgovoriti v prvem intervjuju kot člani kluba, na dvoje vprašanj: kaj bo vsakdo bral na literarnem večeru in kakšni so njegovi trenutni literarni načrti. Izjave pa razkrivajo marsikateri pereč družbeni problem in načenjajo poglobljena aktualna vprašanja, kar so zlasti težko občutili mladi. V prvi vrsti so jih pestili zelo slabi eksistenčni pogoji, ki so bili vzrok tudi za dušitev njihovih bogatih literarnih načrtov. (Ladislav Kiauta je pri tem izjavil: »... Prva je borba za kruh...«). — Vladimir Bartol je odgovoril na prvo vprašanje takole: »Na recitacijskem večeru v Delavski zbornici bom čital *Žgodbo o ciankaliju in bombah*. Ta zgodba je samo člen v verigi tiste serije novel, ki se je začela leta 1937, ko je bila moja prva novela objavljena v *Ljubljanskem zvonu*. Napisana je bila l. 1931., izšla pa je zaradi znane tesnobe naših razmer šele štiri leta pozneje. Njen junak Sarodonepal Belle pomeni s svojo izpovedjo nekakšen obračun s temi zadušljivimi razmerami,« nakar zaključuje: »V današnjih dneh, ko preživljamo z ostalim svetom težko krizo duha, utegne imeti prav ta obračun svoj poseben smisel.«

Predstavitel Ludvika Mrzela moremo sprejeti kot širši pisateljev odgovor na kritiko dotedanjega svojega literarnega opusa in ni direktni odgovor na prvo vprašanje: »Marsikdo bo najbrž maloverno z glavo pomajal, ko bo izvedel, da bom čital odlomek iz komedije. Svoj čas, zlasti po *Lučeh ob cesti*, mi je kritika hudo zamerila melanholijo in pesimizem, a ko je nekaj let pozneje izšel *Bog v Trbovljah*, se marsikateri izmed teh kritikov ni mogel načuditi, od kod se je vzela pikra ironija, s katero sem se takrat dotaknil mnogo precej delikatnih problemov. Pa veselje z *Bogom v Trbovljah* so mi višje sile precej pokvarile, da dela nisem mogel dovršiti, kakor sem si ga bil zamislil. Zato sem se takoj po izidu knjige odločil, da tisto, kar sem zgrešil in zagrešil, čim prej popravim in sem začel zbirati gradivo za

novo knjigo, ki naj bi ji bil naslov, *Življenjepis Gospoda Boga*. A delo, ki sem si ga naložil, je ogromno, in mi gre zelo počasi od rok.« Sklepali bi, da je želel Mrzel izkoristiti izredno priložnost, ki se mu je nudila, da je razkril slovenski javnosti ozadje tako odkrito, kot je bilo v tem času le mogoče, svoje nezadovoljstvo in jo hkrati seznanil s težavami, s katerimi se je srečeval kot književnik in mu jih je povzročala tedanja policijska oblast.

Bolj redkobesedno, zato pa zelo stvarno, sta odgovorila na prvo vprašanje Igor Torkar in Ladislav Kiauta. (Igor Torkar: »Bral bom satirične sonete *Umetnikom*«, *Slovenska umetnost* in *Zadnja ura* ter prozo *Dva starca*.« — Ladislav Kiauta pa: »Bral bom odlomek iz daljše novele *Sreča gospe Dine* in odlomek iz novele *Drevo v viharju*.«)

Na drugo vprašanje sta izčrpno odgovorila Bartol in Mrzel, medtem ko je bil Torkarjev odgovor nedoločen (»Kar se pa vprašanja o snovanju tiče, sem mnenja, da bo kar prav, ako bom govoril šele po nekaj letih — dela«). Bolj zgovoren in odkrit, čeprav nič manj previden, je bil Ladislav Kiauta, ki se je prav tako zavedal svojega literarnega začetništva: »Težko je pisati za javnost, dokler človek česa posebnega ne pokaže in razodene. Z načrti je druga reč, načrti so poceni in jih nanižaš v vznosenih optimističnih trenutkih, kolikor hočeš. Koliko sem že zasnoval! Rad bi delal, izpolnil vrzeli ter dohitel zamude. Življenje tega časa pa ti pred nosom zaokrene pot. Prva je borba za kruh. Ne vem, ali naj bo to izgovor ali pravzaprav dejstvo, ki je vredno premišljanja. Kljub temu človek poizkuša in se tolče do samega sebe z najboljšimi upi in nadami.«

Vladimir Bartol je na vprašanje odgovoril dokaj nedoločno, sicer pa kratko: »Na čem zdaj delam? Zatekel sem se v Kamnik, kakor takrat, ko sem pisal roman *Alamut*, in zdaj snujem naprej na svojih načrtih. Kopica zgodovinskih knjig je pred menoj, ki so kar dober posrednik med velikimi dogodki današnjega dne in davno preteklostjo. Vse, kar se je zgodilo, je že preteklost, je že zgodovina ... pišem pa komedijo *Sreča s srečko*. Na jutrišnjem literarnem večeru bom čital črtico *Mati*, novelo *Nepomembna zgodba* ter *Pravljico o srajci sreče*, ki spada v serijo mojih pravljic dvajsetega stoletja. Te pravljice so bile napisane lansko leto.«

Ludvik Mrzel pa je svoje prejšnje razmišljanje zaključil najbolj odkrito in najbolj osebno prizadeto: »Pri vsem tem pa človek tudi nima pravega veselja, zakaj naš književni trg obvladujejo povsem enosmerne, ozke tendence, in če človek ne pripada nobeni vplivni literarni kliku, je navezan na grenki kruh samozaložbe. V teh letih se mi je nabralo črtic in novel za dobršno zbirko, a kaj naj človek z njimi počne? Že zdavnaj sem se lotil komedije. Pobudo zanjo mi je dalo neko veliko osebno doživetje pred kakšnimi osmimi leti, a osnutek mi je obležal v predalu. Ko sem zadnjič gledal krst *Profesorja Klepca* Ferda Kozaka, me je presenetila neverjetna sorodnost motiva. Moje razočaranje nad Kozakovim delom pa je bilo tolikšno, da sem šel domov, poiskal stare zaprašene papirje iz arhiva in začel delo od kraja. Če mi bo usoda naklonjena — ali pravzaprav nenaklonjena — upam, da bo tudi moj *Jurij Potrata*, kakor je komediji naslov, kdaj zagledal beli dan.«

— Zanimanje za literarni nastop je moralo biti veliko, kar moremo razbrati tudi iz kritike v dnevniku »*Jutro*«. Pisec poročila Božidar Borko posebej poudarja, da je bilo občinstvo »iz vseh krogov ljubljanske družbe«, pri čemer podčrtuje dejstvo, da je bilo posebno številno med občinstvom zastopana mladina, ki je s svojim navdušenjem vplivala, da se je večer spremenil v »toplo manifestacijo za našo mlado literaturo«.

Zanimiv je tudi program prireditve, s katerim se seznanimo iz kritik, po ocenah kritikov pa si moremo ustvariti sodbo, ker je zlasti pomembna podrobnost za dela,

ki nam danes niso več dostopna, so pa dragoceno dopolnilo literarnega opusa posameznih književnikov in zato pomembna za proučevanje njihovega literarnega dela. Tako je sodeloval Igor Torkar s soneti »Modernim umetnikom«, »Slovenska umetnost« in »Zadnja ura« ter s proznim sestavkom »Dva starca«. Ladislav Kiauta je izbral za recitacijo odlomek iz življenja umetnika. Odlomek pa je bil kljub vsej obsežnosti fragmentaren, zaradi česar ni bilo mogoče spoznati značaja in moči pripovedi, kljub temu pa je bil tak, da je dopuščal poročevalčevo sodbo o tem, da je mogel iz nje razbrati psihološko »drobnoriso« ter precejšnjo stilistično polnost. Osrednja osebnost večera pa je bil Ludvik Mrzel, avtor socialnih pravljic »Bog v Trbovljah«, ki je še vedno močno odmevala v slovenskem svetu. Posebno pozornost je vzbudil z dvema monologoma iz nastajajoče komedije, v katerih se je po sodbi poročevalca še boril z narativnim, novelističnim izrazom. Kljub temu pa je bilo delo tako pomembno, da je že poskus budil željo videti igro v celoti. — Jože Kranjc je prebral »Pravljico o dveh psih«, zasnovano na poudarjanju socialnih kontrastov. Zgodbo bi mogel Kranjc še poglobiti, zaradi česar je sodil, da jo je samo nakazal, »vztrajajoč na površini čisto realističnega pripovedovanja«. Zadnji je nastopil Vladimir Bartol, poleg Mrzela, najmočnejša pisateljska osebnost med nastopajočimi. Z »Zgodbo o ciankaliju in bombah«. Tudi ta zgodba kaže vpliv freudizma in predstavlja »personalizirano piščevo polemiko z današnjim časom in njegovimi protislovji«.⁵

Dejstvo, da so bili literarni nastopi pred vojno prej redki kot pogostni in dejstvo, da si je liberalno časopisje, verjetno tudi zaradi posredovanja člana svojega uredništva Ludvika Mrzela, prizadevalo delovanje Umetniškega kluba čim bolj popularizirati in s tem prodreti v takratno slovensko kulturno zavest ter ustvariti ob njem vtis, da nanj kot na društvo morejo računati, so bili vzrok, da je o njem poročal tudi »Slovenski narod«. V tem poročilu izpade zlasti podčrtavanje, iz katerih družbenih sredin moremo iskati obiskovalce prireditve, s tem pa želi poročevalec podčrtati tudi socialno in politično determiniranost kluba. Po zapisu nepodpisanega poročevalca so bili med poslušalci književniki, katerih »stvariteljske oči so obrnjene k socialnim problemom in k problemom posameznika, svobodnega človeka v odnosu do zajednice«. Močno so bili med poslušalci zastopani tudi mladi, »za nove ideje navdušeni ljudje, ki se iščejo v kritičnem okolju, spet drugi pa so prišli zato, ker so spoštovali slovensko besedo«. Ocenjevalec ostaja ponekod informator, medtem ko je drugod tehtnejši, zaradi česar je poročevalski namen prispevka presegel. Tako je sodil o Torkarju, da je »razgiban, krepak in jasen« in predvideval, da bo najbrž uspel v »realni prozi«. Po sodbi istega, kaže Kiauta že »dokajšnjo dovršenost v gradnji, oblikovanju in psihološki utemeljenosti«. O Mrzlu je sodil, da je ostal »zvest samemu sebi v tem, da gleda najbolj človeške probleme življenja, čeprav so najbolj vsakdanji in navidezno nepomembni, nekako s kozmičnega, skoraj metafizičnega stališča.« Jože Kranjc ima kot izrazit realist »izredno razvit smisel za psihološko dogajanje v človeški duši, zlasti pa otroški duši. Po psihološki dognanosti je novela prava mojstrovina«. Bartolovo zgodbo pa označuje kot »odlično oblikovano snov«, brezhibno grajeno in prepleteno z najglobljimi spoznanji o življenju«.⁶ Končna ni naključna tudi kratka ocena občinstva, ki zgovorno odkriva, da »kulturna zavest v Ljubljani še ni tako okrnjena, da ne bi bilo zanimanja za mlade tvorce, ki se občinstvu šele predstavljajo«.⁷

Še bolj odkrita, rekli bi lahko tudi, da je to celovitejša ocena večera, je izšla v »Slovenski mladini«. Njen pisec, Konstantin Nahtigal, je postavil v smislu borbene kritičnosti revije, povsem določno zahtevo po aktualnosti problematike. Njegova sodba gre tudi na račun poslušalcev, čeprav pripisuje njihovo odzivanje tudi efektu

branja. Tako ne bi ostali poslušalci nemi »ob recitacijsko povsem neefektnem, a literarno-umetniško morda najbolj zrelem odlomku vsega večera«, ob Mrzelovi »mojstrski skici pijanske agonije malomeščanske kreature«. Pač pa je bila ugodno sprejeta druga recitacija o povratku revolucionarja v domovino, ker je bila »tudi po snovi primernejša za poslušanje«. Jožeta Kranjca označuje kot solidnega in sposobnega stilista, hkrati pa mu izreka priznanje kot zelo dobremu recitatorju, medtem ko si po Nahtigalovi sodbi Vladimir Bartol ni izbral za nastop najprimernejšega dela. Zato pa je Torkar, ki je recitiral prvi, s svojim suverenim nastopom mnogo pripomogel k »prebitju ledu« recitacijskega večera«. Konstantina Nahtigala so njegovi soneti spominjali na Prešerna, idejno pa na Ivana Roba, medtem ko mu je v prozi, dialogu med dvema starčkoma, prisojal Cankarjev vpliv. Hkrati je skušal kritično, vendar previdno, skrit za posploševanjem, oceniti sam literarni večer in njegovo upravičenost, »po zgolj bežnem vtisu, ki ga človek lahko dobi od recitacijskega večera«, po čemer je sodil, da je bila kvaliteta branih odlomkov na »dostojni višini«. Pogrešal pa je originalnost v izboru snovi, in pa dinamike, kar bi od »mladih« slovenskih književnikov predvsem pričakoval«. To je zahteval v imenu generacije, ki ji je pripadal in tiste generacije kulturnih delavcev, ki je delovala zbrana okoli »Slovenske mladine«. — Svojo kritično pripombo pa je takoj ublažil, morda ob misli na težave lastnega uredniškega dela, ki spremljajo izdajo sleherne številke njihovega glasila, ne smemo pa izključevati, da je imel v mislih še kaj drugega, kar danes ne poznamo. Prav zato zaključuje poročilo z naslednjim opravičilom: »Seveda ni izključevati možnosti, da sta na naslednje vplivala čas in pa okoliščine, v katerih se je večer vršil. Toda tudi to ne more popolnoma opravičiti skoro doslednega izostanka česa novega, svežega, kar bi vsaj od daleč dišalo po zasnovah našega (in še ne našega) ‚velikega teksta‘«.8

Več kot informacija, čeprav je poročilo prav to želelo biti, je bilo poročilo Milana Rakočevića v beograjski »Pravdi«, pod naslovom »Mlajši slovenski pisatelji pred občinstvom«. V njem je želel Rakočević sicer kritično predstaviti nastopajoče na večeru, pri tem pa jih je skušal, da bi jih srbskim bralcem temeljiteje predstavil, prikazati celoviteje. Tako je sodil po prvem branju o nadaljnjem delu Igorja Torkarja: »Pokazal je, da zna zajeti življenje v pravi vsebini in vsakodnevne stvari prenesti v lepo oblikovano in zanimivo literarno obliko. Če bo nadaljeval po tej poti izgrajevanja, bo brez dvoma slovenska poezija kmalu zabeležila še eno ime, vredno najizrazitejše pozornosti; o Kiauti in njegovi noveli, ki ji je očital novinarski ton, pa je sodil: »Kiauta je spreten opazovalec življenja in ljudi, iskren v občestvu in pronicljiv. Če ne zapade v površnost, bi lahko dal več, kot je to dal v tej noveli; medtem ko je bil ob Mrzelovi komediji in o sposobnosti za pisanje v satiričnem žanru, zaradi drugačne zasnove odlomka, s katerim se je predstavil, dokaj zadržan: »Prezgodaj bi bilo zaključiti, kakšne uspehe bo požel na tem polju, toda z gotovostjo se more sklepati, da mu bo potrebno še veliko gotovosti in svojstvenega kombiniranja. Njegova komika je preveč blizka cinizmu in obstoji možnost, da zapade v njegov vrtnec.« O Kranjcu je menil: »Vsekakor moremo tudi pri njem pričakovati dopolnila in izpopolnitve.« Želji po kritičnosti in objektivnosti je ostal zvest tudi pri Vladimiru Bartolu, o katerem je sodil: »Gibajoč se na konici umetnega in stvarnega, poskuša Bartol prodreti skozi labirint vprašanj, ki okupirajo njegov filozofski duh. Kot vedno se pri njem borita filozofija in književnost. Do zdaj je znal rešiti boj v korist književnosti, toda vse bolj ga privlači filozofija.« — Večer pa ocenjuje kot zelo uspel.

Že po prvem nastopu smemo po vsem povedanem trditi, da so bile simpatije Ljubljancanov na strani članov Umetniškega kluba, kar dokazuje tudi udeležba na

večeru, in da so jim bili pozneje tudi drugod, kjerkoli so nastopili, vseskozi naklonjeni.

Uspeh jih je gotovo vzpodbudil. Dokazal je veliko zanimanje za táko, premalo uporabljano obliko literarnega komuniciranja kot so bili to literarni nastopi. Po zaslugi vidnejšega posvečanja njihovemu delu v časopisju, pa se je klub, kljub maloštevilnosti, s svojim delom kaj naglo afirmiral in v prvem letu priredil še vrsto podobnih literarnih večerov, ki so imeli še aktualni družbeni in nacionalni prizvok. Mimo omenjenega nastopa v Ljubljani, so pripravili podobne prireditve v Logatcu, na Golniku, v Kranju, na Jesenicah, v Ptuj in v Mariboru. Neobičajna, skupinska predstavitev književnikov, njihovo spoštovanje, pa tudi nenavadni čas, ki je pljuskal v slovenski svet, ga ogrožal in iz pasivnosti vse bolj prebujal ter aktiviral slovenskega človeka, in pa hvaležnost, da so posredovali kulturne pridobitve, dotlej last le večjih mest, tudi po krivici zapostavljenemu podeželju, so bili tudi vzrok, da so ponekod pripravljali nastopajočim izredno prisrčen sprejem, kar je imelo manifestativni pomen. V Logatcu in Ptuj so jih pričakali celo z mestno godbo. Še živeči pričevalci pa nam ohranjajo tudi take podatke, ki so bili v svojem času zaprepaščujoči, budili strah in odpor.

Naslednji večji recitacijski nastop so organizirali, kar ni naključje, v Ptuj 13. aprila 1940. Ptujčani, ki so čutili v tem podporo naporom obrambi svojih ogroženih slovenskih pravic, so pripravili književnikom zelo prisrčen sprejem. Naslednjega dne, 14. aprila pa je bil napovedan podoben večer v mariborskem gledališču. Kot prej v Ljubljani, so tudi bralce severovzhodne Slovenije najprej opozorili na nastop v pokrajinskih časopisih, v »Večerniku« in »Marburger Zeitung«, v obeh listih 14. aprila, s predstavitvijo posameznih nastopajočih pa naj bi vzbudili pri bralcih tudi zanimanje za udeležbo. Opozorilo je bilo zanimivo tudi zaradi tega, ker podaja, v želji, da ne bi bilo zgolj agitacija za udeležbo na večeru, dopolnilo biografskim podatkom, objavljenim v »Jutru« 14. marca 1940. Iz slednjega obvestila izvemo, da je pripravljal Ladislav Kiauta »na jesen« zbirko novel »Na poslednji postaji« in roman »Štirje«. Pisec podrobneje predstavlja tudi Ludvika Mrzela, saj omenja tudi njegovo uredniško delo pri »Mladini«, od načrtov pa omenja zbirko novel in črtic »Pot skozi življenje« ter že znano komedijo »Jurij Potrata«. Pa tudi pri omembi Jožeta Kranjca napoveduje za jesen 1940 izid dveh komedij »Skedenj« in »Kartoteka grehov«, medtem ko je v izjavah za bodočnost ostal Vladimir Bartol bolj skrivnosten in je omenil poročevalcu le to, da pripravlja nov roman in dramo.

Podobno je bilo informativno poročilo v »Marburger Zeitung«.

Pravo nasprotje sprejemu v Ptuj, predstavlja literarni nastop v Mariboru. Pozornost zasluži zato, ker je po spominih Ladislava Kiaute⁹ spremljal nastop popoln bojkot. Večera »se je udeležilo nekaj kritikov«, ¹⁰ sicer pa je bilo gledališče, zaradi nacionalno obrambne tendence večera, pod vplivom zastrašujoče nacistične propagande mariborskih Nemcev in nemčurjev, prazno.

Med pomembnejše prireditve je sodil tudi literarni večer na Jesenicah in to iz več vzrokov, ki so se jih Jeseničani, kot razbiramo, dobro zavedali in zato cenili. Po besedah poročevalca v »Slovenskem narodu«, ki je o večeru obvestil Jeseničane, je bil to prvi recitacijski nastop slovenskih pisateljev v kulturnih analih delavskih Jesenic. Večer pa je bil pomemben tudi zaradi tega, ker so bili nastopajoči književniki mladi, ker so si za nastop izbrali najzahodnejši del Slovenije in je imel večer poleg umetniškega pomena, ob močnem političnem pritisku na Jugoslavijo s strani severne sosede, nacistične Nemčije, še poseben narodnoobrambni pomen. Vsega tega so se Jeseničani dobro zavedali in se zato nanj odzvali z zgovorno udeležbo. Takrat je tudi prvič prišlo do sprememb med nastopajočimi. Poročilo napo-

veduje nastop Vladimira Bartola, Ludvika Mrzela, Jožeta Kranjca in Ladislava Kiaute. Namesto odsotnega Borisa Fakina-Igorja Torkarja pa se je nastopajočim pridružil akademski kipar Nikolaj Pirnat. Čeprav je bila njegova naloga predstaviti občinstvu Torkarjeve pesmi, je Pirnatov nastop vsebinsko prijetno dopolnjeval nastop drugih članov kluba, saj je recitiral Pirnat tudi svoje pesmi. Kot se spominja Ladislav Kiauta, so bile te pesmi »malo nostalgичne in precej borbene«.¹¹ Po spominih istega, je Pirnat nastopil še na recitacijskem večeru v Kranju. Da je Pirnat svojo, predvsem satirično prozo, objavljal v »Jutru«, pa je tako znano.

S tem je po znanih zapisih Umetniški klub svoje delovanje zaključil. Verjetno sledita tem nastopom še recitacijska večera na Golniku in v Logatcu. Kot smo že omenili, so sprejeli krajanji gostovanje v Logatcu z izredno naklonjenostjo. Ob tem velja poudariti še to, da so se recitacijskih nastopov udeležili kolektivno vsi člani kluba (razen v Kranju in na Jesenicah), ni pa znano, koliko je bilo vseh nastopov in kje vse so bili, ker so člani nastopali tudi posamič ali v manjših skupinah,¹² kar govori za že izredno popularnost kluba. Blizajoči se vojni dogodki in obrambni ukrepi takratnih oblasti, ki prav gotovo niso prizanesli tudi članom Umetniškega kluba, saj so bili vsi vojni obvezniki, so bili prav gotovo tisti vzrok, ki je kasneje vplival, da klub ni mogel izvesti prvega rednega občnega zbora. Po tako plodnem letu bi pričakovali, da bodo skušali oceniti svoje delovanje, da bi morda želeli razširiti svoje vrste, zlasti ker so bili za to vzpodbudni vzroki (sodelovanje Nikolaja Pirnata) in sprejeti po kaj uspešnem delovanju in poznavanju razmer, nove smerice za svoje nadaljnje delo.

Kot za toliko, velja tudi za Umetniški klub ugotovitev, da je kriva za njegovo prenehanje vojna. Konkretno: Napad nacistične Nemčije in fašistične Italije ter njunih satelitov na Jugoslavijo.

Ko danes ocenjujemo delovanje Umetniškega kluba, moremo njegovo delo primerjati v tistem času le še z delovanjem mariborskega odbora slovenskih pisateljev in z njihovim zelo prizadevnim sodelovanjem, zlasti na takih narodnoobrambnih in osveščujočih prireditvah kot so bili kulturni dnevi v nekaterih večjih, navadno v nacionalnem oziru dokaj ogroženih krajih na Štajerskem. — Umetniški klub je na svojski način razgibal slovensko ljudstvo v smislu najnaprednejših teženj tedanjega družbenega gibanja. Seveda pa je bil čas njegovega življenja odločno prekretek, da bi mogli ob njem govoriti o trajnejših uspehih in tudi zaslugah. Kljub temu pa smemo trditi, da je ustanovitev Umetniškega kluba, izključno po njegovem delovanju, slovenska kulturna javnost izredno ugodno sprejela, kar dokazuje udeležba na literarnih nastopih in ponekod tudi izredno slovesen sprejem. Hkrati pa moremo tako ocenjevati njegovo delo tudi po reakciji nacističnih in fašističnih sovražnikov Slovencev, ki so kaj kmalu doumeli, kakšen je pomen kluba in proti komu je med drugim naperjena ost njegovega delovanja.

Tehtnosti svojega poslanstva pa so se dobro zavedali tudi člani kluba in se zato dela takoj lotili na način, ki je bil trenutno najbolj prikladen in tudi učinkovit. S tem so želeli člani kluba odpravljati pomanjkljivosti, za reševanje katerih je bilo najbolj poklicano pred vojno Društvo slovenskih književnikov. Trditi smemo, da je procentualno največ takih prireditev organiziral s svojimi člani prav Umetniški klub in jih hkrati prvič uvedel v več slovenskih krajev.

Klub je v sorazmerno kratkem času svojega življenja dosegel veliko. Razgibal je slovensko kulturno javnost, ki je tako neposredni stik med seboj in ustvarjalci, kakor tudi same ustvarjalce, vedno iskreno cenila. Že opisane predstavnike so dokazale, da so bili književniki in ljudstvo eno, da so bili problemi, ki so trli slovenskega človeka, pereči tudi za člane kluba. Danes vemo, da je prav v tej pripravljenosti za

sodelovanje bilo tudi zagotovilo, da bodo poslej ljudstvo in njegovi umetniki izpovedovalci, pripravljeni zdaj na pobudo in odpovedi materialnega značaja, pozneje pa na osebne žrtve, eno. Zato smemo trditi, da je uspelo v smislu naprednih družbenih teženj trenutno razgibati — v skladu s svojimi materialnimi možnostmi — slovensko javnost, kar je predstavljalo najvažnejšo nalogo; prodreti v jugoslovanski prostor in ga zbliževati tudi na kulturnem polju, pa je bila šele naslednja faza njihovega dela. Za vse to pa je bila potrebna dobršna mera idealizma in angažiranosti, saj so se člani kluba za uresničitev svojega programa odločili, da krijejo stroške za plačilo najetih dvoran in za vožnjo, iz lastnih sredstev, ta pa so bila za nekatere skromna.

Ako bi ocenjevali pomembnost kluba po njenih članih, bi sodili, da so bili to sposobni kulturni ustvarjalci, predvsem napredno usmerjeni, kar dokazuje tudi enakopravno sodelovanje vseh članov kluba. Njihovo delo je pomenilo vidni prispevek tedanji slovenski književnosti. Odločujoče za sodelovanje in vključitev v klub je bilo podobno politično prepričanje, poznavanje perečih problemov ter zavzetost za njihovo reševanje.

V ustanovitev kluba pa so jih prav gotovo silile tudi aktualne in pereče stanovske razmere, ki so jih kot nepravilne in škodljive občutili zlasti mladi in se zavedali, da se je proti takim, za kulturni razvoj nevarnim oblikam mogoče zoperstaviti le s kolektivnim odporom.

— V drugačnih političnih pogojih kot so se napovedovali, bi bila aktualnejša tudi založniška dejavnost in ne trdimo preveč, da bi del teh načrtov v doglednem času tudi uresničili.

Opombe

¹ Ustna izjava Borisa Fakina-Igorja Torkarja, 3. maja 1979.

² Ustna izjava Ladislava Kiaute, 17. marca 1979.

³ Ustna izjava Ladislava Kiaute, 23. marca 1939.

⁴ »Slovenski narod«, 14. marca 1940.

⁵ Božidar Borko, Literarni večer v Delavski zbornici, Dobro obiskana in zanimiva prireditve mladih pisateljev, »Jutro«, 16. marca 1940.

⁶ »Slovenski narod«, 16. marca 1940.

⁷ Isti vir.

⁸ N. K., Večer Umetniškega kluba, »Slovenska mladina« 1939/40, leto II, št. 6, str. 142, 143.

⁹ Ustna izjava Ladislava Kiaute, 17. marca 1979.

¹⁰ Isti vir.

¹¹ Isti vir.

¹² Ustna izjava Borisa Fakina-Igorja Torkarja, 26. marca 1979.

Janez Švajncer

Sreča in strah

Sprašujejo me, kaj mi pomenita sreča in strah in ali ju priznavam. Kako da ne, takrat pa ...

Takrat nisem utegnil misliti na to, v ospredju je bila naloga, jaz za njo, lahko bi celo rekel, da je bil človek izločen. Namreč v tem smislu, da je moral svoje osebne stvari potisniti na stran, v ozadje, kam bi pa prišli, če bi se ubadali še s tem. Pred nami je bil sovražnik, mrgolelo je te golazni, da se nisi imel kam dati. Izpostavljen si bil okupatorju in še njegovim podrepnikom, ki so se pojavili med našimi domačimi ljudmi. Težko je to razumeti, da se najdejo takšni izvržki, ki za peščico namišljene naklonjenosti zatajijo svoj narod, a morali smo računati tudi nanje, ker so oprezali in vohljali za nami in nam skušali škodovati. Niso izbirali sredstev in niso se sramovali nobene ostudnosti, igrali so na vse karte; vrag vedi, kaj jim je zmešalo glave, da so rinili v nesrečo.

Imam jih v želodcu zato, ker so nam prizadejali mnogo gorja. Tistikrat so tudi imeli prste zraven, Švabom se je ravno sanjalo, da prihajamo iz te smeri. Malo olja na ogenj pa smo dolili tudi mi sami, ker smo podlegli skušnjavi.

»Milan,« mi je rekel Mirko, »mahnimo jo k nam domov pogledat, če so še živi in zdravi.«

»Jasno da, prilegel se mi bo kak kozarec za moje suho grlo,« sem mu odvrnil. Kje sem pa tedaj pomislil, da bo tam okoli zapokalo. Njegova hiša je bolj na samem, kakšnih petdeset do šestdeset metrov proč od te zadnje v vasi. Švabi so se najprej zagnali proti cerkvi, kjer je okoli zbranih največ ljudi. Tiste hiše in bajte so prečesali, da nobena smet na tleh ni ostala nepohojena, potem so pa rinili ven na obronke. Gozdov tako niso imeli posebno v čisljih, to si jim videl na hoji, ko so poskakali z oplahtanih kamionov in se obirali, ko da jih tišči nekam.

Mirko je bil oštirski sin in je hotel tudi s te strani potrditi, da je z nami. »Mati, to so moji prijatelji partizani,« je rekel med vrati in jih na široko odprl, da smo se pomaknili za njim. »Koliko pa vas je?« je rekla njegova mati bolj iz navade, ko da bi nas imela namen prešteti. Tudi ona je bila naša, zato nas ni oplazila niti senca nezaupanja do nje. Privila je petrolejko, ki je že tako brlivkala, in nas sijoče gledala pa zadovoljno skimavala. Kadar zdaj pomislim na to srečanje

z njo, me obide, da bi nas bila takrat najrajši objela in rekla: »Vi ste moja odrešitev. Vsako uro trepečem, da bodo Švabi prišli tudi po mene in me odpeljali.« Tedaj pa, toliko da je še odprla usta, in kar nam je pravila, je bilo polno zahvale, da smo jo obiskali, saj je ponavljala: »Da ste le prišli, da ste le prišli.«

Mirko je vzel s police trilitrsko steklenico in odšel v klet po vino, njegova mati je zarezala z nožem v rženec in nam zajetne kose dajala v roke. Bili smo lačni in nam ni bilo do tega, da bi jih polagala na krožnik.

Moji tovariši so se naredili, kakor da so na izletu, postavili so brzostrelke k steni in si odpeli pasove. »Nikar se ne razkomodite in ne pozabite na previdnost,« sem jim rekel. Vrnili so mi s smehom, da je še mene potegnilo za njimi, toda brzostrelko sem samo postavil na tla in jo že tudi vzdignil in obdržal v rokah, pasu si pa sploh nisem odpel. Izučilo me je, da se s tem ni igrati. Dokler si oborožen, imaš občutek varnosti in moči, samo na gole roke se v teh časih ne zanesesh. To sem si zabil v glavo in se mi je vsakokrat obrestovalo.

Ko si je Mirko prisvetil po stopnicah iz kleti, bližajoč se upihnil petrolejko in rekel: »Zunaj je še dan pokonci, škoda, da bi žgali petrolej,« so se odprla vhodna vrata. Sosedova Lizika je pomolila glavo noter in vzdiknila: »Švabski tanki!« Četudi se ne bi bila oglasila, bi bili vedeli, koliko bije ura, ker je nastal silen hrup, ki se je gomazeče bližal in naraščal.

Štirje moji tovariši so zatopotali po stopnicah, ki so peljale na podstrežje. Šlo je naglo, da bolj ne! Gori so si obetali, da se v delavnici poskrijejo med koše in reta, kar so tudi storili. V tej naglici so brzostrelke pustili spodaj, kjer so si za kratek čas odpočivali, pri sebi so imeli le ročne bombe.

Ne za njimi, mi je preblisnilo misli, moram si zagotoviti prostor za gibanje in kritje. Planil sem skozi zadnja vrata in si dejal: Tu stečeš do konca tega kegljišča in tam se ti odpre pot proti gozdu, ki te bo zakril in varoval pred zasledovalci. Kako varljivo je bilo moje upanje! Ko sem sklonjen pritekel do tja, kjer se je začel travnik, sem zagledal pred sabo valeči se tank, ki je semkaj uperjal svoje grozeče žrelo. Spodvil sem se skupaj, si naglo snel z glave kapo s petokrako, jo potisnil v žep, se zravnal in obrnil. Proti meni so hiteli Švabi z naperjenimi puškami ...

Zakaj so odhiteli mimo mene in mi niso nasuli svinca v rebra? Hišo so obkolili z vseh strani. V njej in okoli nje so iskali bandite, kakor so nas zaničljivo imenovali. Jaz nisem sodil mednje, imeli so me za svojega, ker sem kakor oni nosil švabsko uniformo. Nisem sam hrepenel po njej, v štabu poveljstva smo se dogovorili o tem. Kot vosovcu mi je še posebej dobro služila.

Ko sedanji obujam spomine na ta dogodek, obstojim pred vprašanjem, ali mi je bila tedaj naklonjena sreča. To obnavljam zaradi tega, ker mi marsikdo reče: »Si pa imel srečo!« Naj jo imenujem tako ali drugače, bila je z mano, samo, kje sem pa v tistem položaju utegnil pomisliti na karkoli. Švabe sem videl zbliza, tako zbliza, da so potegnili po meni njihovi vroči dihi. Z očmi se nismo ujeli, kje pa, ti pesjani so hiteli, kakor jim je bilo ukazano, da nas odkrijejo in pobijejo.

Nisem pogledal za njimi, kam hitijo in kdaj bodo nastavili in sprožili puške. Udarilo mi je v noge in me pognalo naprej. Glava in jezik sta mi odpovedala poslušnost, oči pa ne. Na pristrešku sem zagledal polomljene zaboje, ki so v njih pripeljali za to oštarijo polne steklenice limonade in piva in je potem te zaboje Mirko zmetal tja gor, da počakajo na obrtnika. Podrobnosti se ne spominjam, ali sem skočil ali splezal, nenadoma sem se znašel med to ropotijo in z glavo zadel v hrbet postave v uniformi. Bil sem brez besede, niti krika nisem spravil iz sebe. Stemnilo se mi je pred očmi, drugače ni moglo biti, ker me je pokrila tema. Ušesa

so mi ostala na preži in pričakoval sem, da bo vsak hip šklocnilo in me odposlalo tja, kjer ni več muh. Nič takega se ni pripetilo in namesto tega sem zaslišal Mirka, ki mi je pošepnil:

»Pssst! Ne premakni se!«

Odleglo mi je in mi obenem tudi dalo vetra. Da ne spominjam strahu. Tedaj sem ga začutil kot še nikoli poprej. In to zaradi tega, kar sem zagledal. Ležal sem na boku in obraz obračal proti oknu navzgor. Z očesom sem ujel hiteče škornje. Bilo jih je grozno dosti. Kar niso se nehali vrstiti. Topotali so po tistih stopnicah, po katerih so poprej pohiteli moji štirje tovariši. Roko bi bil iztegnil in bi se bil dotipal teh prekletih škornjic. Samogibno sem odvil kragujevčanko in jo držal pripravljeno za met.

»Banditi tukaj!« je zaorilo nad mano in prihajalo kot v odmev: »Roke v zrak! Ven! Ven!«

Suha roba je oživila. Ta roba, ki je čakala na moškega, da si jo oprta na hrbet in odnese na prodaj po hišah, a dočakala je moje štiri tovariše. Pod njo so iskali zavetje, ki jim je bilo kratkotrajno in zadnje. Kako prav bi jim bile prišle njihove brzostrelke, pa kaj, pustili so jih spodaj v prostoru in že se jim je trenutna nepazljivost hudo maščevala. Švabi so jih uklenili, zmetali na tank in pokončali...

Kaj se je dogajalo z mano? Tu se mi pretrga filmski trak. Grebem po spominu in zaman skušam sestaviti celoto. Nekaj mi manjka od tod, ko sem ležal zvit med tistimi polomljenimi zaboji, do travnika z močvaro, kjer sem obležal. Ne morem in ne morem se domisliti, kako sem se spravil dol s pristreška čez nagrmadene cepanice in kje me je zadelo v nogo pod kolenom.

Za hip sem oživel, samo toliko, da sem dojel brco švabskega škornja in glas iz daljave: »Kaput!« Švabi so imeli to navado, da so tako pregledovali svoje »trofeje« in ranjene partizane dotokli s strelom v tilnik. Ta, ki se je lotil mene, me je imel za mrtvega. Ko bi se bil med njegovim pregledom samo za spoznanje zganil, adijo moji domači. Moji otrpli udi, kdo jim je držal komando? Ne vem in nihče mi tega ne bo znal pojasniti. Mene samega pa hudo zanima. Vrtam in vrtam in ne izviram. Zato si pravim, zdravnik te skrpa spred in zad, če ti manjka roka, dobiš drugo, nogo ravno tako, vstavi ti oko in polepša zobe. Noter v tebe pa ne vidi, tam je skrito še marsikaj zanimivega in skrivnostnega.

Ko sem se prebudil, mi je bilo, kakor da to nisem jaz, da se nekdo drug ukvarja z mano. Da on gleda naokoli in široko odpira oči, ki so zlepljene in motno svetijo. Da mežika skozi zastor, ki se ne vzdigne. Da lovi jezik po ustih, ko da ni njegova last. Dolgo je trajalo, rekel bi, da sem se iskal celo večnost. Pa sem le prilezel iz tistega drugega v sebe in se postavil na vse štiri. Kakor sem se vzdignil, tako sem tudi omahnil, ker me je zasekalo v nogi. Pogledal sem tja dol in obšel me je strah, ko pa je bilo vse krvavo. Šla mi je noga, konec je z mano, se mi je zapeljalo po glavi. Na pomoč mi je prišla roka. Sama se je dotipala hlačnice in prsti so začutili, da je še nekaj pod njo. To me je spravilo k sebi in mi pregnalo omedlevico.

Toliko sem imel opraviti s samim seboj, da se nisem kaj dosti zmenil za svetlikanje nad gozdom. Kadar na to pomislim, je moralo tedaj sonce vzhajati, k meni pa mu je branil venec visokih dreves. Bilo je hladno jutro in me je zeblo. Pravzaprav me je mrazilo, ker sem izgubil veliko krvi...

Bližnji potok se mi je pokazal odrešitelja. Zavlekel sem se med vrbe in se v nizki vodi umil in si izpral rano. Počasi sem zajemal vodo v dlani in jo nanašal na nogo. Zdražil sem bolečino, da sem stiskal zobe. Sem se pa tudi osvežil in otresel

mlahavosti, saj mi je pohajala volja, kar ni dobro v takem primeru, ko si čisto sam in sebi prepuščen na milost in nemilost.

Razparal sem si srajco na hrbtu in z dobljenimi kosi prevezal ranjeno nogo. To imaš za sabo, najhujše je mimo, sem si rekel. Zdaj pa na pot. Do naših, da poskrbijo zame in me odpošljejo v bolnico. Delal sem si prazne utvare. Nisem in nisem mogel na noge. Ko sem se poskusil vzdigniti pokonci, sem klecnil, bolečine pa takšne, da bi rjovel.

Skusiti si je treba, potem znaš ceniti življenje. In volja, volja. Če imaš pred očmi to, kar te žene naprej, ne omagaš. Nisem bil najbolj podkovan s teorijo, toda videl sem marsikaj in sam sem si skusil, da se me je prijelo in brstelo v meni. Ne pustim se tem švabom in njihovim podrepnikom, tolčem se z našimi proti njim in za našo pravico in poštenje; na svobodo takrat še nisem upal pomisliti, ker so še ti vragovi imeli moč in razpotegnjene fronte. To me je prežarilo in rekel sem si: bo, kakor bo, proč od tod, samo ne ostani tu in se jim ne kaži, da te ne pospravijo.

Rajši ne pomislim, kakšno revše je nastalo iz mene. Včasih si pa pravim, da ne smem pozabiti in mi tudi ne bo splahnelo iz glave, dokler bom migal s ta malim prstom... Plazil sem se, vlekel, potiskal. Najbolj so mi trpele roke. Tista noga mi ni služila, a bila je moja in trpela je pri vsakem premiku. Solze nisem potočil nobene. Sebi se sploh nisem smilil, kakor kdaj koga prime, da občepi ko kup nesreče. V jezo me je pa gnalo. Stiskal sem zobe in sopel, kakor da mi je v pljučih pelo: Moraš! Moraš! Bliže si! Bliže si!

Nazaj nisem pogledal. Oči sem pošiljal na prežo po shojeni in zvoženi travi. V drevesih, ki so postajala vedno večja in večja, sem videl svoje zaveznike. Poznal sem te bukve, smreke in hraste in podrast z grmiči in mahovjem. Bolj ko sem se jim bližal, bolj so mi vsi postajali domači. Ko sem se spotegnil do roba gozda, je v meni popustila tesnoba, ki se me je dotlej držala in me stiskala. Kako tudi ne, rešil sem se s te čistine, kjer te še tisti s slabimi očmi zagleda. Sploh ni treba, da mu daleč nesejo.

Vzdržal sem. Našla me je naša patrolja. Kako se je to dogajalo, se ne spominjam, ker me je popadla slabost. Takega so me našli in ko sem prišel k sebi, sem ležal na vozu, ki ga je zanašalo po kolovozu...

Naši so me poslali v dobro skrito bolnišnico. Po štirih tednih sem se izlizzal in vrnil v brigado. Tudi tam me je še nekaj časa dajalo, potem sem pa že spet hodil v akcije...

Redkokdaj to komu pripovedujem. Z mojimi tovariši iz vojnih let sem se razšel in vsak od nas je na svojem koncu te naše ljube dežele. Če se dobimo na proslavi, pa obujamo spomine. Nekajkrat sem že pripovedoval o tem sinu. »Takšen je bil tvoj oče,« mu pravim. On pa se mi prisrčno nasmeji, ko da posluša pravljico.

Sin in tudi moji vojni tovariši mi radi pomežiknejo in me zbodejo: »Puško si pa takrat zasejal.« »O ne,« jim pravim. »Puške nisem imel, imel sem brzostrelko. Ko sem se v tisti močvari prebudil iz omedlevice, sem ležal na njej. Pritiskala me je v prsi in trebuh, ko da me je opominjala, naj bi se že pobral iz te nesnage. Toliko je morala počakati, da sva si z mojo ranjeno nogo postala bôt.«

Dandanes marsikdaj pomislim, koliko je bilo takrat zame sreče in koliko strahu. Rečem si, da je bilo obojega kar za precejšnjo skledo. Pravim si pa tudi: Milan, dokler boš živ, ti vse to, kar si doživel, ne uide iz spomina. Je kar prav urezano, vsi skupaj ne smemo pozabiti teh grozljivih časov: mi, ki smo se tolkli za to, kar imamo danes, in vsak, kdor bo prišel za nami.

Dr. Tone Zorn

Glasilo Volksbunda für das Deutschtum im Ausland ...

Med periodične publikacije, ki so se v času med obema svetovnima vojnama ukvarjale s slovenskim koroškim vprašanjem ter s problematiko nemške manjšine pri nas, spada tudi glasilo nemške organizacije Volksbund für das Deutschen im Ausland (VDA) *Deutsche Arbeit*. Gre za mesečnik, ki je pričel izhajati ob prelomu stoletja ter se dejavno ukvarjal z vprašanji Nemcev in nemških manjšin tudi ves čas po prvi svetovni vojni. Se posebej pa velja opozoriti, da je VDA v tridesetih letih v marsičem prispevala k vraščanju nacizma med jugoslovanskimi Nemci pa tudi to, da mu je v tem času načeloval dr. Hans Steinacher, znani koroški Nemec. Značilno je dalje dejstvo, da je bila avstrijska nemško-nacionalna raznarodovalna organizacija Deutscher Schülverein Südmärk kot edina organizacija izven nemške države, včlanjena v VDA. Tako ni čudno, da so tudi sodelavci avstrijske organizacije sodelovali v listu, o katerem želimo spregovoriti.

V razbor smo vzeli pisanje *Deutsche Arbeit* od vključno leta 1937 pa tja do nacističnega napada na Jugoslavijo. Kot vidimo gre za čas, ko se je svet vedno bolj približeval drugi svetovni vojni in skoro odveč je omeniti, da je VDA v celoti podpirala tedanje težnje tretjega rajha. Res, da pride v tej organizaciji čez dve leti do odstranitve dr. Steinacherja kot njenega »zveznega firerja«, vendar pa to dejstvo ni bilo morda pogojeno s Steinacherjevim nasprotovanjem ciljem Hitlerjeve Nemčije, ampak z različnostjo pogledov na nekatera vprašanja (na primer južnotirolsko). Še več, dostopna dokumentacija dokazuje, da je VDA prav pod Steinacherjevim vodstvom do časa, ki ga prikazujemo s pogledom, v celoti zajadrala v nacistične vode.

O *Deutsche Arbeit* vemo, da je izhajanje tega glasila (leta 1900) pobudilo nemško vprašanje v čeških deželah (značilno je, da ga je ustanovilo tako imenovano »Društvo za pospeševanje nemške umetnosti, znanosti in literature na Češkem«). O ciljih lista je njegov dolgoletni urednik dr. Hermann Ulmann še leta 1937 zapisal, da mu je bilo ves čas od prevzema uredništva v ospredju naslednje vodilo: »Naš narodnostni boj se v prvi vrsti ne bo odložil na jezikovnih mejah, ne v uradih ali v parlamentu, ampak v celotnem življenju naroda, na gospodarskem, socialnem, etničnem na čisto duhovnem (področju), v življenju vsakega posameznega pripadnika nemškega naroda.«

Od ustanovitve dalje je Deutsche Arbeit kot avstrijsko-nemško nacionalistično glasilo sodelovalo s VDA (tedaj se je organizacija še imenovala Verein für das Deutschtum im Ausland). Še več, 1921. leta pride celo do združitve dotedanjega glasila VDA Volk und Heimat z Deutsche Arbeit v novo glasilo rajhovske nacionalistične organizacije nazvano Deutsche Arbeit. V času, ki ga obravnavamo, je bilo pisanje tega lista vsebinsko vpreženo v duhovno pripravo skorajšnjega nacističnega vojaškega nastopa proti Češkoslovaški. Tako dr. Steinacherju kot nacionalističnemu Deutscher Schülverein Südmark pa moramo pripisati tisti del interesa lista, ki je bil namenjen koroškemu vprašanju. Značilno je, da glasilo VDA nikakor ni moglo pozitivno oceniti knjige Theodorja Veiterja Die slowenische Volksgruppe in Kärntner, Wien Leipzig, 1936. List je med drugim Veiterju očital prijazen pristop do Slovencev ter beremo celo, da v kolikor ne bi vedeli, da je avtor Nemec, bi utegnili meniti, da izhaja iz »slovenskega stališča«. (Deutsche Arbeit (DA) 1937, zvezek 2, 93—95). Značilno je, da se je Deutsche Arbeit obsežno lotila koroškega vprašanja prav pred anšlusom, pred priključitvijo Avstrije nacistični Nemčiji. V običajnem slogu nemškega nacionalizma je tedaj list zavračal stališča manjšine do njenih življenjskih vprašanj, tudi tista o katerih je prav tedaj tekla beseda med predstavniki manjšine ter odmirajočo Schuschniggovo vlado. Ob tej priložnosti izvedemo, da so bile ob vrsti priložnosti postavljene zahteve po prepovedi Kärntner Heimatbunda, osrednje protimanjšinske organizacije na Koroškem, vendar pa so se te zahteve po pisanju lista »pokazale kot neuspešne«. Poučno je dalje opozorilo, da imajo »vedno bolj močni ‚Heimatkreise‘ (domovinski krožki, krajevne organizacije Kärntner Heimatbunda), zbirališča domovini zvestih Nemcev in vindišarjev, zapiranje oblasti«. V nadaljevanju Deutsche Arbeit trdi, da s Slovenci na Koroškem mnogo bolje ravnaajo kot pa z Nemci na Spodnjem Štajerskem in na Kranjskem. Ne preseneča, da v listu odmeva vindišarska »teorija«, po kateri se slovenski koroški živelj deli na nacionalne Slovence in na tako imenovane »domovini« (= nemštvu) zveste »vindišarje«. Beremo, da na Koroškem še vedno obstajajo na eni strani »domovini zvesti«, ne glede na to ali imajo nemško ali vindišarsko materinščino ter na drugi strani nacionalni Slovenci. Ob tem list vzklika: ni važen jezik, važna je pripadnost h kulturnemu krogu. Najdemo tudi grožnjo, da bo vsak odmik od tega načela vodil Korošce k »odločilni obrambi«, kajti volja do boja iz leta 1918—1920 še vedno živi. V imenu nemškega nacionalizma je Deutsche Arbeit nastopila tudi proti temu, da bi veljali za ugotavljanje pripadnosti posameznika k slovenstvu objektivni znaki, kot so jezik, rod in podobno. Vindišarji so to pot označeni za »kulturni vmesni sloj«, ki se ga ne sme nikoli »žrtvovati« Slovincem. (Deutsche Arbeit, 1938, št. 2, str. 79—80).

Najdemo tudi polemiko s *Koroškim Slovincem*, glasilom slovenske koroške skupnosti; ta polemika se je nadaljevala še v času po priključitvi Avstrije nacistični Nemčiji (prim. DA 1938, št. 3, str. 119—121). Značilno je, da so se tudi to pot pojavili v listu »domovini zvesti« ter koroški vindišarji. Dalje velja omeniti, da se je Deutsche Arbeit pri obrambi stališč nemškega nacionalizma naslanjala na knjigo nemškega koroškega nacionalista Viktorja Miltschinskega Kärntens hundertjähriger Grenzlandkampf, ki je leta 1937 izšla na Dunaju (za avtorja je značilno, da ga je nacionalistični tisk po drugi svetovni vojni označil za »spiritusa rectorja« protislovenske dejavnosti na Koroškem). Slovincem je tedaj list očital »očitno potvarjanje« dogajanja med koroškimi boji v letih 1918 do 1919. V nasprotju z običajnim označevanjem koroških Slovencev kot iredentističnega elementa pa najdemo ob pojasnjevanju rezultatov Hitlerjevega plebiscita 10. oktobra 1938, ko so se Avstrijci odločali o pripadnosti k tretjemu rajhu ven-

darle nekoliko drugačne ocene. Dejstvo, da so koroški Slovenci iz narodnoobrambnih vzrokov, saj so pričakovali protislovenski udarec koroškega nacizma, večinsko glasovali za anšlus, je Deutsche Arbeit pojasnila s tem, da se je slovenska manjšina vse od prve svetovne vojne »vedno znova« zavzemala za enotnost svoje »domovine« (Koroške). Vindišarji so bili ob tej priložnosti označeni kot »domovini zvesti Korošci slovenskega jezika«. Tudi tokrat najdemo zagotovilo, da se na Koroškem občevalni jezik in narodnopolitično priznanje nikakor ne prekrivata, ampak utegneta biti med seboj celo pomešana. Izhajajoč iz podatkov glasovanja zapis ob koncu Deutsche Arbeit še zagotavlja, »da so sedaj tudi nacionalni Slovenci izrecno označili karavanško mejo za južno mejo svoje dežele in s tem Velike Nemčije« (DA, 1938, št. 6, str. 263—264).

Razumljivo je, da se je v Deutsche Arbeit oglasil tudi poslovodeči tajnik Kärntner Heimatbunda Aloiz Maier Kaibitsch, ki ga z VDA niso vezale le organizacijske vezi, ampak tudi skupni interesi. Konec leta 1940 je na primer pisal, da se Koroška že »skoro dva tisoč let« bori pod nemško obmejno deželo. Poudaril je, da so se Korošci borili povsod tam, kjer so se »borili Nemci za Reich in za narod«. Poleg tega so se Korošci izkazali tudi med prvo svetovno vojno, saj so se zavedali, da tedaj ni šlo za habsburško monarhijo, ampak da bi preprečili uničenje Nemcev. Koroški vojak je tedaj po Maier Kaibitschu izpolnil svojo dolžnost, saj ni koroške meje prestopil noben sovražni vojak. O krvnem davku pa priča dejstvo, da je imel koroški regiment Graf von Kevenhüller, št. 7 kar 6708 padlih.

O zadnjem boju tega polka v Benečiji ob zlomu monarhije Maier Kaibitsch pravi, da ta boj ni veljal cesarsko kraljevi monarhiji ampak Nemčiji. Pisec s tem prehaja na koroško problematiko. Pravi da je polk novembra 1918 nepremagan vkorakal v Celovec, tu pa je našel domovino v »najtežji stiski«. Pod vodstvom šovinističnih slovanskih oficirjev — nadaljuje — so vkorakali na južno Koroško slovenski oddelki, ki so jih sestavljali kranjski Slovenci ter jih pomnožili srbski vojaki. Pri tem so izkoristili kaos in razpad monarhije ter utemeljevali svoj prihod z željo osvoboditi slovensko ljudstvo na Koroškem. Vendar pa Slovenci niso hoteli o tem nič slišati, kajti »večina vindišarsko govorečih Korošcev se čuti nemško in je nemško ter se je uprla nezaprošenim osvoboditeljem«. Sedemmesečni boj je tudi terjal nad 250 padlih ter 2000 ranjenih Korošcev.

Ko govori o plebiscitu Maier Kaibitsch poudarja, da so tedaj »vsi vedeli, da se v tem (plebiscitnem) boju ne bo odločila le usoda domovine, ampak da je to boj za nemška tla, za nemško deželo, boj za Nemčijo (!)« Prav tako najdemo trditev, da je bila velika napaka Jugoslovanov, da niso poznali koroške zgodovine in da niso »verjeli zvestobi vindišarsko govorečih Korošcev svojim nemškim bratom v deželi«. V zakladnico vindišarske »teorije« moremo položiti tudi naslednjo trditev: »Ta vindišarsko govoreči Korošec s svojo nemško krvjo, s svojo nemško zgodovino in preteklostjo je čutil nemško ter se je ravnal 10. oktobra 1920 v času najhujše preizkušnje kot Nemec. Glasoval je za Nemško Koroško«. O plebiscitu beremo, da »bo vnesen v zgodovino vsega nemškega naroda«.

Dalje beremo, da je Koroška vedno mislila nemško, ter da so vsa njena ljubezen, vsa upanja in skrbi veljali Nemčiji. Še posebej značilno za nastopanje nemškega nacionalizma v letih po plebiscitu pa je Maier Kaibitschovo zagotovilo, da je tedaj prešlo vso Koroško opozorilo skupaj s pozivom: »Držite stražo na južni meji Nemčije! Ostanite močni ter se zavedajte, da Karavanke niso mejno gorovje Avstrije ampak nemške domovine« (DA, 1940, št. 11, str. 909—910).

Kar se tiče nemške manjšine v Jugoslaviji v zajetem času, se najprej dotaknimo notice o izseljevanju Nemcev iz tedanje jugoslovanske države. Po uradnih podatkih

naj bi bilo med jugoslovanskimi izseljenci, ki so se izseljevali v prekomorske dežele v letih 1919—1934 16,7 % Nemcev. Deutsche Arbeit da ob tem vedeti, da je bil ta delež nenavadno visok, saj je po uradnih podatkih znašal delež jugoslovanskih Nemcev med celotnim jugoslovanskim prebivalstvom blizu štiri odstotke. Poleg ZDA je bila v letih 1923—1924 glavna imigrantska država jugoslovanskih Nemcev Brazilija, zatem pa še posebej Argentina. Dalje izvemo, da je znašal v letih 1919 do 1934 delež nemških povratnikov vsega 17,9 % vseh izseljencev (jugoslovansko poprečje naj bi znašalo 50 %). Število nemških povratnikov se je nato zvišalo šele v času velike gospodarske krize. V absolutnih številkah se je tako izselilo iz Jugoslavije blizu 25 000 Nemcev in to največ iz Vojvodine in Slavonije. Deutsche Arbeit je ob tem podčrtala, da pomeni izseljevanje »premisleka vredno zmanjšanje« številčnosti nemškega življa.

Vzrok za izseljevanje naj bi bila predvsem jugoslovanska agrarna reforma, ki je — razumljivo — prizadela tudi nemški živelj. Zlasti pa izstopa leta 1938 opozorilo, da »zdaj poročajo o novem izselitvenem valu«. Značilno pa je, da pisec poročila ne sporoča o usmerjenosti tega vala in o njegovih pobudnikih (očitno je imel v mislih odhode mladih Nemcev v tretji rajh in s tem odhajanjem povezano politiko Hitlerjeve Nemčije).

Ob tem je bilo posebej postavljeno vprašanje izseljevanja kočevarskih Nemcev. Po prispevku, ki ga povzemamo, naj bi v tem času že bilo v tujini kar 40 000 Kočevarjev, od tega 30 000 v Združenih državah Amerike. Po ocenitvi pisca naj bi živelo v Sloveniji še 14 do 15 tisoč kočevarskih Nemcev (DA, 1918, št. 1, 35—36).

Značilno je ob tem pisanje glasila VDA o »nespremenjenem težkem in nezadovoljivem« položaju pripadnikov nemške narodnosti v Sloveniji. Najdemo celo trditve, da »nestrno slovenstvo ljubljanske smeri še vedno noče najti stika z evropskimi metodami ravnanja z narodnostnimi skupinami«, vendar pa list izraža upanje, da bo Beograd pritisnil na Slovenijo in da bo tudi tu prišlo do »duha nemško-slovenskega prijateljstva« (DA, 1938, št. 2, str. 79).

Kako je anšlus vplival na nemško mladino v Sloveniji priča poročilo, da je skupina trinajstih nemških mladincev in mladink med 13. in 18. letom, razobesila na Hitlerjev rojstni dan (24. april) na zvoniku ptujske farne cerkve zastavo s kljukastim križem. Dejstvo, da so storilce prijeli ter odpeljali v Ljubljano, je našlo razumljivo obsodbo Deutsche Arbeit, pa tudi zatrdilo o njihovi nedolžnosti. Dalje izvemo, da je bila moč pri tem v Ptujju protinemška »komunistična demonstracija«. Dalje najdemo misel ali niso razobesili omenjeno zastavo Slovenci sami, da bi tako dobili »vzrok za aretacijo nemških mladeničev in deklet«. Nacizem se ob tej priložnosti med vrsticami označuje kot »nemški pogled na svet«.

Videti je, da je Deutsche Arbeit skušala nakazati, da je Beograd v nasprotju s Slovenci naklonjen Nemcem. Vsekakor pa je list opazil narodnoobrambni nastop Slovencev, ki ga je še posebej pogojila priključitev Avstrije nemškemu rajhu (DA, 1938, št. 6, str. 252—253).

Konec leta 1939 beremo, da so imeli v preteklem letu »odlični odnosi« Jugoslavije s tretjim rajhom »vsekakor dober učinek na ravnanje s sedaj združeno nemško manjšino«. Izjema pri tem je bila le Slovenija, kjer je vrnitev (anšlus) Vzhodne marke »povzročila nov val preganjanja Nemcev s strani slovenske polinteligence« (DA, 1939, št. 1, str. 3). Dalje beremo vest o rasti organizacije jugoslovanskih Nemcev na območju Vojvodine ter napoved, da bo do tega prišlo tudi v Sloveniji, »kakor hitro bo država dovolila vnovično delovanje razpuščenih krajevnih skupin Kulturbunda (ista številka).

Zatem najdemo v listu napad na knjigo Kočevski zbornik, ki je prav tedaj izšel v Sloveniji. Deutsche Arbeit o knjigi pravi, da to »zmašilo ni nič drugega kot sramotilni spis, ki mu manjka vsakršna objektivnost ter je primerna, da občutljivo moti mirno sožitje nemške manjšine z jugoslovanskimi narodi«. Značilno je, da je Slovenija tudi v prihodnje tarča glasila nemške nacionalistične organizacije.

Tem napadom se je junija 1939 pridružil glas o tem, da je vrsta krajevnih skupin nemškega kulturbunda na območju Dravske banovine najavila ustanovitvene »volilne« zборе. Dejstvo, da dr. Anton Korošec tedaj ni bil več v vladi, je Deutsche Arbeit pospremila z željo, da bo južnoštajerskim Nemcem končno »pomagano do pravice in da bodo spet dobili svoje kulturne ustanove...« (DA, 1939, št. 6, str. 284).

Iz leta 1940 naj opozorimo na pozitivno poročilo o nemško-jugoslovanski izmenjavi. Še zlasti pa naj opozorimo, na obsežen članek o novi narodnostni ureditvi v Jugoslaviji, ali drugače povedano, o ustanovitvi hrvaške banovine ter o njenih kompetencah. Prispevek seveda ocenjuje ta dogodek tudi skozi perspektivo jugoslovanskih Nemcev. Posebej je omenjeno, da so sedaj slavonski Nemci pred novo situacijo, saj si morajo zagotoviti svoje narodne interese v neposrednem stiku z »novimi hrvaškimi gospodi«. Prispevek poudarja, da je bila ob tej »srbsko-hrvaški pomiritvi« »običajna zadržanost« Nemcev pravilna. Kot opredeljuje članek stališča jugoslovanskih Nemcev do te pomiritve, povzema pisanje v Osijeku izhajajočega lista Slawoniendeutsche Volksbotte, po katerem naj bi bila ureditev hrvaškega vprašanja sicer izključna stvar Srbov in Hrvatov, pač pa da je treba pri tem misliti tudi na »varovanje vseh nemških pravic«. Videti je, da so se Nemci zlasti zavzemali za priznavanje »neoviranega priznavanja k nemštvu, svoboden kulturni razcvet ter gospodarsko samostojnost poleg samostojnosti manjšine«. Pri tem se je slavonski list skliceval na izjavo Vladka Mačka, ki je zagotavljala na Hrvaškem živeti manjšini svoboden kulturni razcvet. To zagotovilo je našlo tudi potrditev v listu *Hrvatski tednik* z dne 17. februarja 1940. Ob koncu članka beremo, da »nemška manjšina sedaj čaka na dejansko uresničevanje teh načel pri državni ter narodnostni preureditvi Jugoslavije« (DA, 1940, št. 4, str. 118—121).

Konec leta 1940 najdemo v zapisu Rolfa Hillebranda povzetek izjave dr. Seppa Janka, tedanjega vodje nemške manjšine v Jugoslaviji. V povzetku izjava poudarja, da Nemci nočejo biti element nemira, ampak reda in izgradnje. Tudi nočejo dati vzroka kakršnemukoli »nezaupanju«, pač pa želijo skrbeti, da bosta vladala med manjšino red in disciplina, ali drugače povedano: nacistična ideologija. Po zapisu naj bi nemška manjšina štela 800 000 oseb. V nadaljevanju prispevek toži nad težkim položajem, v katerem je bila manjšina pod Milanom Stojadinovićem. Pač pa je iz »parlamentarno-taktičnih« vzrokov pred tedanjimi volitvami pritisk na Nemce nekoliko upadel. Dalje izvemo, o protinemškem vzdušju v Jugoslaviji, ki ga je pogojeval strah pred vohuni ter peto nemško kolono. Še zlasti naj bi bili ob tem prizadeti Nemci, ki so služili nemško vojsko.

Dalje beremo, da je čas pred padcem Stojadinovića pomenil »najtežjo preizkušnjo« v zadnjih letih. Tedaj je tudi vodstvo manjšine storilo vse, da ne bi prišlo do ukrepov, saj je prepovedalo vsake javne prireditve, zборе, zborovanja ter zbiranja Nemcev; v krajih, kjer se je bilo treba bati večjih težav pa je nemška organizacija začasno tudi ustavila delovanje. Pač pa se je prav v tem času organizacija »notranje intenzivno okrepila z dograjevanjem in izgradnjo na posameznih delovnih območjih enotnih nemških organizacij«. S temi besedami je namreč Deutsche Arbeit javno opozorila na krepitev nacizma med nemško manjšino v Jugoslaviji. Dalje izvemo, da je rajhovska manjšinska organizacija po rajhovskem zgledu organizirana po

gauih (pokrajinah), okrožjih, občinah, blokih in sosedstvih. Zanimivo pa je zlasti naslednje opozorilo: z nemškimi zmagami je prišlo v Jugoslaviji »do spremembe odnosa do Nemcev«, tako da je sedaj poleg splošnega popuščanja napetosti opaziti »določeno pripravljenost popraviti marsikaj, kar je bilo v preteklih letih povzročeno nemški manjšini. Tako so bile odpravljene omejitve glede nakupa zemljišč, v okrajih z nemško večino naj bi sedaj postavili nemške okrajne predstojnike ter v občinah z nemško večino nemške notarje. Prav tako so bili vrnjeni čini vsem oficirjem nemške narodnosti, ki so bili na podlagi angleške propagande degradirani kot pripadniki pete kolone«. Ob koncu članek opozarja, da so to »prva znamenja za potrebno preureditev nemške manjšine na poti k svobodni dejavnosti na podlagi življenjskih zakonov in idej nemškega naroda« (DA, 1940, št. 11, str. 378—380).

Iz »Šikinga«

Nenehavna vojna

*Divjih gosi krik mirni zrak pretresa,
spustila jata se je na drevesa.
Ne bo miru še nam sijala zarja,
še vedno v vojni služimo cesarja.
Kdo bo sejal namesto nas prosó?
Kdo nam očeta, mater hranil bo?
O neizmerno ti nebo, v tej sili,
kdo nam v pomoč bo, kdo se nas usmili?*

*Divjih gosi krik stresa mirni zrak,
sred trnja so si borna gnezda splele.
Za četo čete so izkrvavele,
kdo naj vzdrži, kdo naj bo še junak?
Kam naj posejem si prosá prgišče?
S čim spet postavim streho in ognjišče?
O neizmerno ti nebo, v tej sili,
kdo nam v pomoč bo, kdo se nas usmili?*

*Divjih gosi z drevesa jata zleta.
Kdaj bo končana vojna ta prekleta?
Kdaj bomo spet orali in sejali,
kdaj ob ognjišču toplem spet ležali?*

Prevedel Alojz Gradnik

Dr. Tone Zorn

France Bevk o primorsko-istrski delegaciji v Parizu leta 1946

V znanem zborniku Slovensko Primorje in Istra, Beograd 1953 (str. 525—527), najdemo zanimiv zapis o delu delegacije primorskih Slovencev, istrskih Hrvatov ter Italijanov, ki je v začetku maja 1946 odšla v Pariz, da bi mednarodno javnost opozorila na svojo težnjo po priključitvi k Titovi Jugoslaviji. Naloga delegacije je bila »prvič: da točno informira francosko javnost o resničnem položaju v Julijski krajini; drugič: da doseže s pomočjo francoskega javnega mnjenja in tudi z neposrednim vplivom na francoske politike, ki so sodelovali pri predlogu meje, po možnosti spremembo; tretjič: da pride v neposreden stik z diplomati, ki so se zbrali v Parizu in jim obrazloži želje in zahteve prebivalstva; četrtrič: da s svojo prisotnostjo izpriča pred svetom resničnost trditve, da so vsi Slovenci in Hrvati in tudi večina Italijanov Julijske krajine za priključitev k Jugoslaviji«. Poleg tega opozorila najdemo v zborniku tudi krajši oris dela delegacije ter med drugim izvemo, da je delegacija 13. maja, se pravi takoj po prihodu v Pariz, imela posebno tiskovno konferenco, na kateri je govoril njen predsednik France Bevk. — Ostali člani delegacije so poleg Bevka bili še dr. Guiseppe Pogassi, po rodu Italijan ter predsednik Mestnega osvobodilnega sveta za Trst (po poklicu odvetnik), župnika Božo Milanović iz Istre ter Piščanec iz Trsta, Dino Faragona, član izvršnega odbora Slovensko-italijanske antifašistične unije (SIAU) ter De Stradi, delavec iz Trsta, član centralnega komiteja Komunistične partije Julijske krajine (gl. Primorski dnevnik, 17. maj 1946, št. 293).

K podanemu orisu v zborniku Slovensko Primorje in Istra naj dodamo povzetek poročila, ki ga je po vrnitvi iz Pariza podal predsednik delegacije France Bevk (poročilo hrani arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani).

Kot je znano, je bila od začetka marca do začetka aprila 1946 v Julijski krajini komisija izvedencev štirih velesil ZSSR, ZDA, Velike Britanije in Francije, ki je raziskovala položaj spornega ozemlja na terenu samem. Komisija je po vrnitvi tudi pripravila skupno poročilo, ki mu je bila priložena karta s štirimi mejnimi linijami: sovjetski predlog se je z malimi odstopanji strinjal z jugoslovanskim, francoska linija je prisodila Italiji na severu ozemlje do današnje državne meje, na jugu pa do poznejše meje Svobodnega tržaškega ozemlja in Jugoslavije, medtem ko sta bili ameriška in britanska linija še bolj ugodni za Italijo. Znano je tudi, da so na sledeči konferenci zunanjih ministrov v Parizu v prvi polovici maja 1946 Angloame-

ričani odstopili od svoje linije ter pristali na francosko. Po prekinitvi te konference je prišel francoski zunanji minister Bidault s predlogom, da naj bi se v ozemlje zahodno od francoske črte in vzhodno od nje, ki gre od Devina proti severu na to črto, organiziralo Svobodno tržaško ozemlje. Vemo tudi, da so ostale tri velesile ta predlog sprejele ter priznale francosko linijo v severnem sektorju kot mejo med Jugoslavijo in Italijo (prim. Fran Zwitter, Primorsko vprašanje v luči zgodovinskih dejstev, Srečanja, 1919, št. 19, str. 19).

Neposredno s tem dogajanjem pa je bil povezan odhod primorsko-istrske delegacije v Pariz. Na to opozarja tudi France Bevk, ki v poročilu, ki ga povzemamo, poudarja, da je postala po objavi štirih razmejitvenih predlogov pot primorske delegacije nujna. Pri tem je imela delegacija nalogo obvestiti francosko in svetovno javnost o dejanskem položaju v Julijski krajini, vplivati na tiste francoske politike, ki so sodelovali pri predlogu razmejitve med Italijo in Jugoslavijo, njen cilj pa je bila morebitna sprememba predlagane razmejitve. Ko poročilo govori o dejavnosti delegacije, poudarja, da je delegacija zbudila mnogo večjo pozornost, kot je sprva pričakovala; to ugotovitev je Bevk pripisal dejstvu, da so se njeni člani lahko »predstavili kot voljeni, legitimni predstavniki prebivalstva Julijske krajine z vso pravico, da govorimo v njegovem imenu (ter) zastopamo njegove težnje. V tem je bila naša moč, kakor je bila šibkost nam nasprotno delegacije, ki je prispela za nami ...« (po povzetku v zapisniku).

Po prihodu v Pariz je delegacija še zlasti iskala osebne stike. Imela je tudi tri uspele konference, poleg tega pa tudi tiskovno konferenco v Bruslju. Bevk poroča, da je francoska radijska postaja Radio Center Paris dovolila delegaciji sedem-minutno oddajo, poleg tega pa bila naklonjena delegaciji z objavljanjem vesti. Dalje izvemo, da je delegacija izdajala poseben bilten, s katerim je poročala o razmerah v Julijski krajini ter tolmačila vprašanja, nanašajoča se na usodo tega prostora. Bilten so po Bevku prejemale vse »važne politične osebnosti in listi«. Poleg tega je delegacija prirejala tiskovne konference ter prikazovala film o Julijski krajini; po Bevkovih besedah se je film izkazal kot posebno močno propagandno sredstvo.

Razumljivo je, da se je delegacija obrnila na vse tiste, ki so se že pred tem prizadevali za rešitev vprašanja Julijske krajine v jugoslovanskem smislu, med njimi na Komunistično stranko Francije. Bevk poudarja, da nihče med njimi ni skrival težav, na »katere bo naletela pravična rešitev našega vprašanja, zakaj vedeli smo, da bodo reakcionarne sile krčevito branile svoj položaj. Toda poudarjali so, da so z nami, kjer (= ker) bo naša zmaga pomenila ojačanje demokratičnih pozicij v svetu. Zvesti temu stališču so nam pomagali z vsemi sredstvi«. Več listov, med njimi glasilo KPF L'Humanite je ob tem prinašalo članke, ki so vneto zagovarjali jugoslovansko rešitev primorskega in istrskega vprašanja. Člani delegacije so dalje nastopili na zborovanju Zveze dela in Svetovne sindikalne organizacije. Vprašanje julijske krajine je bilo dalje predmet obravnave na predvolivnih zborovanjih francoskih komunističnih poslancev. Med drugim je vrsta vidnih francoskih intelektualcev podpisala zahtevo po priključitvi Trsta Jugoslaviji.

Ob komunistih so, poudarja Bevk, tako stališče zastopali tudi mnogi francoski katoliki in liberalci, ki »so znali pravilno presojudati, da je pravična rešitev našega vprašanja v interesu Francije«. Izvemo tudi, da je imela delegacija najmanj stikov s stranko francoskih socialistov. Bevk poudarja, da je šlo za stranko, najodločnejšo »nasprotnico Sovjetske zveze in sploh slovanskih držav«, ter piše, da so se socialisti zavzemali za priključitev Trsta in zahodne Istre Italiji. K temu Bevk dodaja, da se socialistom, »razen v nekaj primerih ni zdelo vredno slišati našega stališča«.

Delegacija je tudi opazila, da je bila francoska javnost (z izjemo nekaterih političnih krogov) slabo poučena o vprašanju Slovenskega Primorja in Istre, ali pa je imela pod vplivom nasprotnne propagande krivo predstavo. Tudi ni bilo brez posledic, da so imeli italijanski fašisti v Franciji mnogo prijateljev, nemajhen vpliv pa je imela tudi tamkajšnja številna italijanska emigracija. Bevk opozarja, da francoski katoličani niso ničesar vedeli o preganjanju duhovščine pod fašizmom, pač pa so bili polni predsodkov glede cerkvenih razmer v novi Jugoslaviji.

Odmor junija meseca, ko je bila konferenca štirih zunanjih ministrov za nekaj časa prekinjena, je hotela delegacija izrabiti za propagandno dejavnost izven Francije. Tako sta se člana delegacije dr. Pogassi in Milanović odpeljala v Belgijo, kjer sta prišla v stik z mnogimi politiki. Primorski dnevnik je ob tem pisal, da sta imela nalogo »poučiti belgijsko javno mnenje o dejanskem stanju v J(ulijski) K(rajini) in o težnjah prebivalstva« (Primorski dnevnik, 4. junij 1946 št. 307). Bevk dodaja, da so ob obisku tamkajšnji časniki objavili nekaj njunih člankov in razgovorov. Tudi poudarja, da so bili Belgijci večinoma le površno seznanjeni z vprašanjem Julijske Krajine, poleg tega pa so bile napačne »posebno njihove predstave o razmerah v Jugoslaviji, ki jih je bilo treba posebej pojasnjevati (ter) pri tem se ozirati na njihovo hladno razonerijo in na odpor novotarij (odpor proti novotarjam)«. Bevk dalje meni, da so belgijski socialisti pod vplivom britanskih strankarskih tovarišev zagovarjali internacionalizacijo Trsta, vendar pa pri tem niso bili tako nedostopni kot francoski socialisti, še več: nekateri so delegaciji celo radi pomagali. Poleg tega sta člana delegacije seznanila z vprašanjem Julijske krajine tamkajšnje katoliške cerkvene kroge. V Bevkovi oceni bruseljskega obiska dalje beremo, da sta »naša delegata ... s svojim obiskom in delom brez dvoma ugodno vplivala na belgijsko javno mnenje«, vendar pa to žal »ni moglo spremeniti tudi belgijske zunanje politike, ki je nasprotna našim težnjam, kar se je pokazalo pri mirovni konferenci«.

V nadaljevanju Bevk pravi, da so ostali člani med tem čakali na britansko privoljenje, da bi propagandno potovali v London. Značilno je dejstvo, da Britanci dovoljenja niso sicer odbili, vendar so z njim tako dolgo zavlačevali, da zaradi sestanka zunanjih ministrov ni bilo več mogoče misliti na odhod. Bevk v poročilu sodi, da Britancem očitno ni šlo v račun, da bi predstavniki Julijske krajine »angleški javnosti razložili naše upravičene zahteve in jih poučili o stanju o (v) okupirani coni. Vendar pa delegacija med tem ni čakala prekrizanih rok. Tako je obnavljala in poglobljala svoje prejšnje stike z različnimi političnimi osebnostmi in časnikarji«.

Ob začetku že omenjene konference štirih zunanjih ministrov — poroča Bevk — je delegacija pripravila »poseben poziv za pravično rešitev vprašanja Julijske krajine«; poziv je bil poslan vsem štirim ministrom, vsem »znanim« političnim osebnostim in listom. Kot smo že nakazali, konferenca štirih ministrov ni upravičila teženj Jugoslavije in primorskega ljudstva, saj je sprejela tako imenovano francosko linijo kot rešitev jugoslovansko-italijanskega mejnega vprašanja, in to skupaj z internacionalizacijo Trsta. Ko je po vrnitvi iz Pariza Bevk poročal o tamkajšnjem dogajanju, je cenil, da bo primorskemu ljudstvu težko razumeti »zakaj niso bile v duhu pravičnosti izpolnjene vse naše upravičene težnje, toda kakor nam je rekel neki francoski politik, se vojna še vedno nadaljuje, le da se je sedaj prenesla na diplomatsko polje. Prav v Julijski krajini in v Trstu so trčile z nami koristi tujih imperialistov, ki srdito branijo svoje pozicije. Kolikor smo informirani — je nadaljeval — so bili prišli Amerikanci na konferenco z namenom, da jo po možnosti razbijejo«. O Sovjetski zvezi je zatrjeval, da je morala popuščati ter je najprej pristala na čisti etnični liniji med Italijo in Jugoslavijo ter na internacionalizaciji

Trsta v njegovih občinskih mejah. Toda Britanci in Američani se s tem niso zadovoljili, ameriški zunanji minister pa je celo zagrozil, da bo pospravil kovčke ter odpotoval v Ameriko. »Bilo je torej na tem, je razglabljal Bevk, da se konferenca razbije, tedaj je Sovjetska zveza pristala na francosko linijo, le Amerikanci so še dalje zahtevali tudi Poreč, a so se slednjič vdali«.

O Američanih Bevk pravi, da so resno mislili uveljaviti svoj razmejitveni predlog (»linijo«). Francoska črta in internacionalizacija tržaškega ozemlja sta bili zanje le zadnja, skrajna meja popuščanja. Ustvarjen je bil pač kompromis, ki »ne zadovolji nikogar, a je bila v danih okoliščinah ta rešitev edina mogoča«. Nato Bevk nadaljuje: »Morda so v pogledu internacionalizacije Trsta še najbolj zadovoljni Angleži, ki so tako rešitev najmočnejše propagirali«, zatem pa je pokazal na nasprotja med Američani in Britanci ter menil, da bi Trst pod Italijo pomenil prevladujoči vpliv, medtem ko so po njegovem Britanci upali, da bodo v internacionaliziranem Trstu enakopravni partner. Pri orisu takratnih napetosti se je Bevk poslužil besed francoskega podtajnika dr. Schneiterja danih primorsko-istrski delegaciji: »Ali hočete mir ali vojno? Ako hočete mir, ste dosegli največ, kar se v danih okoliščinah da doseči. Če bi hoteli prek tega, bi dobili vojno«.

V skladu s programom je delegacija takoj po prihodu v Pariz pričela iskati stike z diplomati, »ki so neposredno odločili o naši usodi«. Delegacija je tudi storila vse, da bi jo sprejeli štirje zunanji ministri. O tem beremo, da nas »Molotov iz političnih razlogov ni mogel prvi sprejeti, zato smo poskušali najprej izposlovati sprejeme pri Bidaultu. To se nam je že skoraj posrečilo, ko so Amerikanci izvedeli za namero in jo preprečili«. Pač pa je v imenu ameriškega zunanjega ministra Byrnsa delegacijo dvakrat sprejel ameriški delegat Morse. Obakrat jo je pazljivo poslušal ter ob prvem obisku odgovoril, da je bila Wilsonova linija po prvi svetovni vojni (»za nas«) krivična, a je bila za tedanjo politično situacijo edino mogoč kompromis in da upa, da bo to pot to vprašanje rešeno v »našo«, to je jugoslovansko zadovoljstvo. Bevk nadaljuje: »Sprejel nas je tudi Tom O'Connors, predsednik zunanjepolitične komisije v ameriškem senatu... Tudi ta je mirno poslušal naše razloge, se zanimal za gospodarska vprašanja Trsta. (Američani) so spraševali, zakaj so Italijani za priključitev Trsta Jugoslaviji«, zatem pa opozarja, da je »O'Connors odpravil (delegacijo) z besedami: 'Moje simpatije so z vami, toda zadeva je zelo težka, jaz sem samo svetovalec in nimam pravice do glasovanja, končno vam želim vso srečo!'«. Na dan, ko je bila razglašena odločitev o prihodnji meji, je delegacijo sprejel Caulet, predsednik politične komisije za Evropo pri francoskem zunanjem ministrstvu. Potem, ko mu je delegacija pojasnila svoje poglede, je dejal: »Ako ljudstvo ne prizna kake odločitve, (ta) ne more biti trajna«. Poleg tega je delegacijo na Bidaultovo pobudo sprejel že omenjeni vladni podtajnik. Bevk opozarja, da je bil namen sprejema vplivati na delegacijo, naj bi pomirljivo vplivala na prizadeto ljudstvo, da bi se sprijaznilo z nastalim položajem. Zanimivo pa je, da je priznal, da rešitev vprašanja Julijske krajine ni najboljša in da je kompromis, da pa se bo morda na področju Gorice dalo doseči morebitne popravke. Dejal je tudi, da so danes vse rešitve kompromisi, ki se glede na spremenjeni svetovni položaj lahko spremenijo.

Tretjega julija 1946, dan po razglasitvi sporazuma štirih velesil o razmejitvi na območju Julijske krajine, so delegacijo sprejeli Britanci. Ob tej priložnosti so se njeni člani celo uro »prerekali« samo zaradi Gorice. Bevk k temu dodaja: »naši razlogi so vsak hip potisnili (britanskega sogovornika) ob steno, da je moral umolk-niti«. Dalje omenja, da je Britanec nekemu izvedencu jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci glede Gorice dejal, da je to mesto »težko, nerazrešeno

vprašanje«. Kot zadnji je delegacijo sprejel sovjetski predstavnik Višinski; tako njemu kot Sovjetski zvezi se je delegacija zahvalila za pomoč ter prosila za nadaljnjo podporo. V odgovoru je Višinski to pomoč tudi obljubil ter zagotovil, da gleda z optimizmom v prihodnost, ki bo izpolnila vse težnje prizadetega prebivalstva, pogoj pri tem pa je, da »moramo tudi sami« neprestano delati v tem smislu.

Med čakanjem na pričetek mirovne konference, je delegacija ostala v Parizu z nalogo, da pridobi za jugoslovansko rešitev vprašanja Julijske krajine zastopnike držav, udeleženk zasedanja. V ta namen je obiskovala poslaništva, in kasneje delegacije teh držav. Med drugim so jo sprejeli tudi na brazilskem poslaništvu. Ko so razpravljali o mejni problematiki, so Brazilci poudarili, da je treba pri tem razmejitve vzeti z občega stališča popuščanja in da je treba pri tem upoštevati tudi italijansko stališče. Dalje izvemo, da je grški poslanik delegacijo »mrzlo« poslušal, ter dejal, da še nihče ni dobil vsega, kar je zahteval. Menil je, da bodo na mirovni konferenci upoštevali željo o demokratičnem statusu Trsta ter o gospodarski povezanosti mesta z zaledjem. Avstralski poslanik je izjavil, da bo težko doseči kako bistveno spremembo, da pa se glede Gorice popolnoma strinja »z našim« (torej jugoslovanskim) stališčem ter da je za »našo« rešitev. Opolnomočenec kanadskega poslaništva se je ob obisku delegacije zanimal samo za gospodarsko odvisnost Trsta od zaledja. Holandski opolnomočenec, ki se je kot delegat na konferenci zavzemal za Jugoslaviji ostro nasprotno stališče, pa je zastopal misel o plebiscitu ter trdovratno spraševal, ali ni sedanja meja boljša od one po prvi svetovni vojni; člani delegacije so mu odgovorili, da tu ne gre za boljšo ali slabšo, ampak za pravično mejo. Vodja beloruske delegacije Kiselev je delegatom zagotovil, da bo njegova delegacija storila vse, da bo zadoščeno željam prebivalstva Julijske krajine. Bevk v poročilu dodaja, da je naštel le nekaj obiskov ter v ilustracijo navedel le nekatere izjave. »Nismo trdovratno vztrajali — nadaljuje — da nas sprejmejo delegacije vseh slovanskih držav, ki so itak izjavljale, da nas bodo podpirale v naših težnjah in so bile preobložene z delom. Sprejela nas ni belgijska delegacija, kakor tudi njen šef, zunanji minister Spaak ni sprejel naših dveh delegatov, ko sta se mudila v Belgiji«.

Med tem so prispeli v Pariz novi člani delegacije iz Tržiča in Gorice. Nastopali so kot samostojna delegacija, da bi tako lažje dosegli sprejem pri raznih osebnostih, ki so se sicer izgovarjale, da so že sprejele delegacijo iz Julijske krajine. Bevk poudarja, da so novi člani delegacije imeli uspeh, saj so za vprašanje Trsta in Gorice znova zainteresirali nekatere liste, ki so objavili nekatere njihove izjave in članke. Za mirovno konferenco in javnost so novi člani pripravili tudi več spomenic, njihov pomen pa je bil »posebno v tem, da so se lahko predstavili kot novi odposlanci primorskega ljudstva, da v njegovem imenu osebno ugovarjajo sklepom velike četverice ter francoski javnosti in mirovni konferenci ponovno tolmačijo njegovo neizpremenjeno voljo in zahtevo«.

V nadaljevanju poročila Bevk poudarja, da že izbegavajoče izjave poslanikov in šefov delegacij niso vsebovale nobenih konkretnih obljub ter dale slutiti, da na mirovni konferenci ne bo prišlo do večjih sprememb. Vendar je, nadaljuje, delegacija upala, da bodo pod težo »tehtnih, nespodbitnih razlogov doseženi popravki največjih absurdnosti francoske črte«. Dalje poudarja, da sta Velika Britanija in Združene države Amerike ustvarili na konferenci večino, ki je bila nasprotna jugoslovanskim težnjam. »Ta sovražni duh, ki je vel na konferenci, ocenjuje Bevk, je bil zelo resna nevarnost, da bo francoska črta popravljena v našo škodo«; tako so Američani razlagali francosko linijo po svoje ter hoteli odvzeti Jugoslaviji tudi

Šentmaver in Šentpeter pri Gorici, predloženo mejo za goriškim gradom pa potisniti daleč proti Ajševici. S tem bi tudi pretrgali tamkajšnjo železniško progo. Tej ameriški razlagi so sledili Francozi in šele na protest jugoslovanskih (»naših«) izvedencev, so od te razlage najprej odstopili Francozi in za njimi še Američani. Bidault se je po Bevkovem poročilu med konferenco celo izrazil, da bo Jugoslavija vesela, če bo dosegla francosko linijo. Ta položaj pa se je izboljšal šele, ko so se znova sestali zunanji ministri štirih velesil in izjavili, da bodo branili svoj prvotni sklep; s tem je bila nevarnost, da bi se poslabšala prvotna meja sicer odstranjena, hkrati pa tudi ni bilo več mnogo upanja, da bi se meja izboljšala. »Vsi naši globoko utemeljeni razlogi so naleteli na gluha ušesa, zakaj sateliti Anglije in Amerike so vedeli, kako morajo glasovati, in glasovali so tako, kakor je bilo pričakovati«.

Ob zaključku poročila Bevk omenja, da je delegacija pripravila za mirovno konferenco posebno spomenico, ki je pojasnjevala njena stališča do tržaškega vprašanja. Poleg tega je delegacija ob odhodu iz Pariza pripravila posebno izjavo, s katero je opozarjala na krivico, ki je bila s sklepom mirovne konference prizadejana prizadetemu prebivalstvu Julijske krajine.

Franci Lakovič

Mati, mati, mamica

*Mati, mati, mamica,
grob je moj na sred polja,
mak na njem rdeč cveti,
mak, ki rdeč je kakor kri.*

*Mati, mati, mamica,
pot pa h grobu ne pelja,
trava je prerasla vso,
da jo najti je težko.*

*Druge išči si poti,
našla boš na njih ljudi,
ki še vedno jim tvoj sin
mnogo več je kot spomin.*

Slavko Rupel

Leopold Suhodolčan: Trenutki in leta

Nov roman znanega pisatelja srednje generacije Leopolda Suhodolčana *Trenutki in leta* je izdala Cankarjeva založba v svoji pomladanski seriji domačih del. Z njim je predstavila beročemu občinstvu, posebno tistemu, ki so mu pri srcu dela domačih avtorjev, roman, ki pomeni na eni strani obogatitev sodobne slovenske proze, istočasno pa novo delo v razvoju Suhodolčanove pisateljske poti. Suhodolčanov roman *Trenutki in leta* pomeni namreč nov uspeh, ki mu je treba posvetiti vso pozornost.

Pisatelj je kot moto svojega dela napisal stavek: »Govoril je o ljubezni kot o čudežu«. Že s tem stavkom je nakazal značaj svojega romana, ki predstavlja ljubezenski tekst. Pisatelj je v svojih prvih delih obravnaval predvsem problematiko manjšega slovenskega mesta in njegovih ljudi. Suhodolčan je ostal zvest sodobni tematiki in tudi v svojem najnovejšem delu obravnava sodobno življenje. Pisatelj pa se je vendar izvil iz ožjega okolja in sodobno življenje predstavil širše. Ne gre mu torej toliko za prikaz naše stvarnosti temveč je okolje, v katerem se roman dogaja, bolj obrobnege pomena, pa čeprav sta človeka, ki sta glavna protagonista dogajanja, trdo zasidrana v današnjem času. Toda prikazovanja vsakdanjega življenja malih ljudi, njihovih zgodb in nezdod, zapletov njihovih usod in razpletov, tega v tem romanu ni. Bralci bodo sami presodili ali je Suhodolčan boljši, ko opisuje malo slovensko mesto in probleme njega prebivalcev, ali pa je umetniško zrelejši in pisateljsko zanimivejši zdaj, ko je posegel v širšo problematiko. Morda bodo manj zahtevni bralci pogrešali nekdanjega

opisovalca malih problemov malih ljudi v majhnem mestu. Zahtevnejšim bralcem pa bo novi Suhodolčan, kakor se nam kaže v današnjem tekstu, boljši, bolj poglobljen in umetniško zrelejši. Res pa je, da je pisatelj tudi problematiko s tem skrčil na ljubezensko problematiko dveh ljudi, ki iščeta nov smisel svojega življenja, ki se odločata za in proti ponovni vezanosti, pa se na koncu v medsebojni ljubezni le odločita, da bosta znova poskusila. In ta dva človeka Katarina in Pavel sta pravzaprav edini osebi romana, v katerem sicer nastopa tudi vrsta obrobnih oseb, ki pa bistveno ne posegajo v njuno življenje, temveč ga bolj ali manj le ilustrirajo. Oba glavna protagonista tudi nista več v najmlajših letih in imata vsak svojo življenjsko pot deloma za seboj. Zdaj ko se srečata, obnavljata svojo preteklost in pripovedujeta o svojih občutkih ob medsebojnih srečanjih. Katarina je imela fanta, odšla je na delo v Nemčijo, rodila je mrtvega otroka, zdaj pa ob povratku v srečanju s Pavlom, živi sama. In zdaj omahuje med neodvisnostjo in novo vezanostjo ter razglablja v sebi o razlogih za in proti taki ali drugačni rešitvi. Pavel pa se je neformalno razšel s svojo ženo in vsak od njiju živi v drugem kraju. Ima pa hčerko, ki je doživela prometno nesrečo, ki zdaj okrevaja in daje tako nek smisel Pavlovemu življenju. Tudi on se je torej razšel s ljubljeno osebo in tudi on stoji pred dilemo ali bi poskusil znova. Njuni odnosi kulminirajo, njune odločitve še ni in šele prav na koncu pripovedi se Pavel in Katarina odločita, da bosta poskusila zaživeti skupaj, da bosta tako z novo ljubeznijo, o kateri sicer ne dvomita, posku-

šala dati svojemu življenju novo in bogatejšo vsebino.

Tekst *Trenutki* in leta predstavlja torej ljubezenski roman dveh odraslih ljudi, v katerem obadva glavna protagonista pripovedujeta o svojih prejšnjih doživetjih in o preteklem življenju. Pripovedujeta pa tudi o svojih srečanjih, kakor jih vsak po svoje doživljata. Obračata se predvsem nazaj in le rahlo naprej, živita še kvečjemu v sodobnem času in iščeta izhoda iz notranjih stisk. Njuna ljubezen pa vendar ni zanesenjaška ljubezen dveh mladih ljudi, ljubezen, ki bi bila slepa, vse odrešujoča in bi usodno drvela v neznano. Pavel in Katarina sta že doživela kos življenja. Sta tudi zrela človeka, zato sta bolj trezna, bolj premišljena in bolj razumska. Zato bo bralec občutil, da sicer njuna ljubezen, kot poglavitna postavka romana, le ni tako odrešujoča in tako pomembna, da bi nam pisatelj iz nje ustvaril zanesenjaški ljubezenski roman. Oba junaka bolj pripovedujeta o prejšnjem življenju, da bi olajšala svojo notranjost in o srečanjih, tako da gre pravzaprav za pripoved o življenju in tudi o ljubezenskih srečanjih in manj za oblikovanje življenja samega. Zato z junakom v romanu ne zaživimo temveč beremo njuno pripoved o preteklem času.

Ta pripoved pa tudi sicer ni tako izjemna in tako zanimiva, da bi nas zagrabila in pretresla. Je pa vendar lepa, prepričljiva in človeško topla, čeprav to ni, kot rečeno, strastni, viharljivi ljubezenski roman dveh mladih ljudi. Morda je za to vzrok tudi oblika romana. Junaka romana pripovedujeta o svoji preteklosti, v vsakem poglavju eden. In tako si slede poglavja z njegovo pripovedjo in poglavja z njeno v zaporedju, ki naniza pred nas celotno njuno preteklost in njuna srečanja. Ta pripoved moškega in ženske se tudi stilno bistveno ne razlikuje in tako že sama po sebi ne nakazuje značaja dveh ljudi in konflikta med njima. Sploh je pomanjkanje nekega konflikta in preveč gladka, tekoča pripoved, morda delu prej v škodo kot v korist. In vendar se kljub tem pomislekom lahko pridružimo kritični misli pisatelja Kajetana Koviča, ki je Suhodolčanovemu delu na pot zapisal, da je v novem Suhodolčanovem smislu skrita največja vrednota novega romana, ki mu v celotnem pisateljevem opusu pripada najvišje mesto, v okviru sodobne slovenske literature pa predstavlja delo, ki mu je treba posvetiti vso pozornost. In to najbrž kljub navedenim šibkostim teksta, ki delu ne jemljejo polne vrednote.

Slavko Rupel

Jernej Primožič: Leta upanja in leta umiranja

Jernej Primožič je bil ob začetku vojne zaposlen v železniških delavnicah v Mariboru. Nekaj mesecev prej je ženi uspelo, da je bila prestavljena v okolico Maribora in tako sta dva mlada človeka ravno začela pripravljati dom, ko je izbruhnila vojna. Primožiča so prestavili na Dunaj. Tu se je že zgodaj vključil v akcijo za pomoč partizanom. Ze kot nezanesljiv je bil poslan iz domovine na Dunaj, še bolj pa je postal sumljiv kot član skupine slovenskih delavcev v nacističnem okolju. Vendar je bilo posredi izdajstvo in gestapo je zaprl precej slovenskih delavcev med njimi tudi Primo-

žiča. Najprej je bil zaprt in mučen v dunajskih zaporih, potem pa so ga poslali v Mauthausen. Kot drugi taboriščniki je tam prestajal vse težave, muke in nadloge uničevalnega taborišča in ni dosti manjkalo, da ni končal v krematoriju. Ker je bil še kolikor toliko sposoben za delo so ga iz taborišča poslali na prisilno delo v tovarno letal v bližini Dunaja, kjer je sicer čez dan delal v tovarni, vendar je prav tako moral prenašati lakoto, maltretiranje vodij taborišča, razen tega pa še zavezniške napade na tovarno. Junija 1944 je doživel uničevalen napad na tovarno...

Ob tem dogodku se Primožičeva pripoved v knjigi Leta upanja in umiranja, ki jo je za tisk pripravila Primožičeva žena, neha. Avtor ni bil ubit ob bombardiranju. Dočakal je svobodo. Toda že v prvem letu osvoboditve je moral v bolnišnico zaradi tuberkuloze. Zdravil se je na Golniku in tu spomladi leta 1947 tudi umrl. Svoje spomine na vojna leta je Primožič napisal med zdravljenjem na Golniku. Tako se pripoved o pomanjkanju in trpljenju v taborišču prepleta s pripovedjo o zdravljenju. Na začetku vsakega poglavja namreč v nekaj besedah pripoveduje o svojem zdravju, zdravljenju in počutju. Tako je ob pripovedi o preživetih strahotah ves čas pričujoča senca smrti. In smrt je prekinila tudi pisanje spominov, ki jih avtor ni utegnil končati.

Ceprav je pripoved o lastnih doživetjih napisana preprosto, pa vendar polno doživeto, je prav prisotnost bolezni in senca smrti

tisto, kar daje temu pisanju spominov na vojno še posebno noto. Vse pisanje je pretresljivo, pa čeprav avtor ne pretirava in ostaja stvaren zapisovalec nekdanjih doživetij in opisovalec svojega bednega zdravstvenega stanja. Marsikaj zanimivega nam pisec pove tudi o Mauthausnu, o čemer so naši ljudje napisali sorazmerno malo in čeprav je bilo precej Slovencev tudi v tem taborišču. Tudi prikaz napredovanja bolezni kaže na izredno senzibilnost avtorja in najdemo v slovenski literaturi redke tovrstne avtobiografske prikaze. Tako je med podobnimi spominskimi zapisi Primožičeva knjiga nekaj izjemnega. In prav zato se lahko ob njej sprašujemo, kako je mogoče, da so ti spomini ostali toliko časa pozabljeni in neobjavljeni. In vendar gre le priznanje Primožičevi vdovi, ki je spomine prinesla založbi in tako pripomogla, da je ta pretresljiva pripoved našla pot v knjigo in s tem do bralcev.

Savo Rutar

Nežka Mlakar: Anči

Nežka Mlakar je svojo knjigo posvetila Anči Kokalj, mlademu dekletu, ki je kot borka Kokrškega odreda padla septembra leta 1942 v Udinborštu pri Kranju. Že preprost naslov knjige nekako simbolizira preprosto zgodbo, v kateri avtorica popisuje resničnega človeka in pripoveduje o resničnih dogodkih. Čeprav gre za romansirano pripoved, pa vendar dejstvo resničnosti, ki preveva celotno zgodbo, daje temu delu svojstven značaj. Sicer pa ni bistveno, kaj bi bila po svojem značaju knjiga, ki je posvečena dekletu, osvobodilnemu boju in vsem žrtvam boja za svobodo. Bistveno je, da v njej avtorica zanosno, pa obenem preprosto in človeško toplo, mestoma tudi pretresljivo, prikazuje socialne krivice pri nas na Gorenjskem pred vojno. Ančina mama je bila preprosta delavka s tremi nezakonski-

mi otroki. Ena od teh je bila Anči, ki je že zgodaj šla služiti k stricu v mlin, ki se je tam osamosvojila, spoznala cilje boja za svobodo in se vključila v ta boj, v katerem je žrtvovala svoje mlado, prav mlado življenje, stara komaj 16 let. Tako predstavlja knjiga pripoved o socialnih krivicah pred vojno in o osvobodilnem boju, v katerega se je vključila mlada Anči, kateri predvsem je knjiga posvečena. Zgodba je preprosta, neposredno pripovedna, morda celo malce simbolična. Je pa lepo napisana in se odlikuje z neposrednostjo in toplino, ki bo zlasti za mlade bralce toliko bolj privlačnejša. Gre torej za poučno knjigo o razmerah pred vojno, za spominsko knjigo, posvečeno mladi Anči in za knjigo s prikazom osvobodilnega boja. Takih knjig, čeprav so drobna delca, pa ni nikoli odveč priporočiti.

V oceno smo prejeli

Alenka GERLOVIČ: *Partizansko lutkovno gledališče*. Opremila Nadja Furlan. Založila in izdala Založba Borec. Ljubljana 1979.

Jože KOZUH: *Domovina je ena*. Opremila Cveta Stepančič. Izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1979.

Giovanni CUCCU-IVO: *Sestnajst mesecev med slovenskimi partizani*. Prevedel Gildo Baruca, priredil Mile Pavlin. Opremil Matjaž Vipotnik. Založila in izdala v nakladi 1500 izvodov Založba Borec. Ljubljana 1979.

Milan APIH: *Sredi pušk in bajonetov*. 2. izpopolnjena izdaja. Opremil Jani Bavčer. Založila in izdala v nakladi 2000 izvodov Založba Borec. Ljubljana 1979.

Gavro ALTMAN: *Posebnosti vietnamske revolucije*. Predgovor napisal Mitja Ribičič. Prevedel Bogdan Gradišnik. Opremil Jani Bavčer. Založila in izdala v nakladi 1000 izvodov Založba Borec. Ljubljana 1979.

Josip BROZ-TITO: *Zbrana dela*. 3. knjiga, I. izdaja. Prevedla Vlado Barabaš in Roman Zupan. Register Miklavž Liška. Lektor: Franc Dobrovoljc. Korektor: Lojze Pleš. Likovna oprema platnic: Jovan Lukič. Grafična oprema: Vladana Mrkonja, Sovra Baračkovič. Tehnični urednik Ciril Barborič. Izdalo in založilo: CZDO Komunist, Tozd Komunist Ljubljana, Založba Borec, Ljubljana 1979.

Josip BROZ-TITO: *Zbrana dela*. 4. knjiga, I. izdaja. Urednika Janko Liška in Franček Brglez. Prevajalec: Franček Safar. Register: Miklavž Liška. Lektor: France Dobrovoljc. Korektor: Lojze Pleš. Likovna oprema platnic: Jovan Lukič. Grafična oprema: Vladana Mrkonja, Sovra Baračkovič. Tehnični urednik: Ciril Barborič. Izdala in založila: CZDO Komunist, Tozd Komunist Ljubljana, Založba Borec, Ljubljana 1979.

Popravek

V smislu določil Zakona o tisku objavite naslednji popravek v naslednji številki revije »Borec«.

Na strani 70 letošnje februarske številke »Borec« (št. 2), dr. Tone Ferenc v sestavku Velika izdaja pri Trstu in na južno primorskem v začetku leta 1943 med drugim piše:

»V Brkinski četi so namreč osumili izdajstva še dva in to: Jordana Kralja in Luciana Padovana ...

Kralja in Padovana so v četi justificirali 20. januarja ...

Moj brat Jordan Kralj je bil do konca vojne v partizanih in je umrl leta 1946 v Skopju kot poročnik Jugoslovanskega letalstva in je pokopan v Trebčah.

Lucijan Padovan pa je še danes živ in družbeno politično aktiven v anti-fašističnih organizacijah v Trebčah.

Franč Kralj